

Nada Klaić

NEKI NOVI POGLEDI NA UZROKE HRVATSKO-SLOVENSKE
SELJAČKE BUNE 1572—1573 GOD.

I. Najnovija historiografija

Gotovo sto godina historiografija je bila upućena na svojevrstu izvornu gradju o hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni 1573. koja je dosta jednostrano osvjetljavala taj veliki zajednički pokret hrvatskih i slovenskih seljaka. Naime, historičari nisu raspolagali ni jednim izvornim tekstom samih pobunjenika, a o namjerama se saznavalo tek iz istražnih spisa — i to u njemačkom prijevodu! Treba dodati i to da su izjave uhvaćenih pobunjenika često davane nakon što su ih stavili na muke, pa je i ta činjenica nalagala oprez pri tumačenju istražnih akata. Osim toga, sve do nedavno poznati su spisi i podaci o pobunjenicima bili pretežno vezani uz Gregorićevu grupu što je možda i nehotice dovodilo autore do uopćavanja, a na taj način i do nepotrebnog sužavanja problematike. Zbog spomenutog karaktera izvora pažnja se istraživača usredotočuje na onih nekoliko dana općeg otpora i samo u tom uskom krugu problema tražilo se i nalazilo odgovore na ponekad doista sporedna pitanja. Zato je vrlo karakteristično da se još i danas vodi žučljiva prepirka o tome da li je »Khayserliche Stell« carska oblast, carsko namjesništvo, carsko-seljačka uprava ili, štoviše, seljačka država! Gotovo sva tumačenja tog poznatog mjesta u Svračevoj izjavi odaju, dakako, *shvaćanja samih autora* i njihov različit pristup tom problemu, a manje su, ili uopće nisu izraz nastojanja da se na »viziju budućnosti« gleda očima jednog seljačkog kapetana ili točnije jednog *vojnika* na *privatnom vlastelinstvu XVI. st.*

Širinu pogleda na zbivanja u Slavoniji za Gupčeve bune ograničava sve do nedavno nepotpuno ili slabo poznavanje gospodarskih prilika na bunom zahvaćenim posjedima. Zato se i moglo dogoditi da je *J. V. Bromlej* koji je nakon *R. Bičanića* posebno naglašavao ekonomsku uvjetovanost bune, upravo u najvažnijem zaključku, kako ćemo još vidjeti, pogriješio! Medjutim, jedan od nedostataka i to vrlo ozbiljnih, dosadašnje historiografije je nepotrebno i nedopušteno mimoilaženje političkog života u Slavoniji i Hrvatskoj u XVI. st. Jer kako se najzad može shvatiti što su Gregorić i njegovi kapetani htjeli promijeniti u političkom životu u zemlji, ako se npr. ne zna da su »reliquiae reliquiarum« tada veliki vojnički tabor u kojem Zagreb odnosno zagrebački Gradec ima

posebno mjesto?¹ Nitko se, zatim, ne pita kakvu *stvarnu ulogu* ima »cesarova svetlost« u XVI. st. uopće i u doba bune posebno i da li je moguće da se vojnik na vlastelinstvu obraća na njega kao na čovjeka koji mu stvarno može pomoći! Vrlo je karakteristično da se u sada već opsežnoj literaturi niti ne pokušava osvijetliti glavne ličnosti koje pokreću bunu, bilo da su podložnici ili velikaši i ne nastoji se osvijetliti njihov odnos prema »domovini« ili vladaru. Najzad, ne može biti svedjedno kakvi su odnosi među plemstvom i velikašima, u kakvom su položaju banovi prema vladaru i, posebno, prema ugarskoj komori odnosno krajiškim zapovjednicima itd. Dosad na žalost nije ispitivano kako se u XVI. st. povećavaju *javni tereti* i koliko hrvatske zemlje sudjeluju u obrani zemlje od Turaka. Ta nitko niti ne pokušava da izjave pobunjenika o povećavanju rente provjeri saborskim zaključcima. Zar za ocjenu zbivanja na vlastelinstvima zahvaćenim bunom doista nije važno kako su velikaši upotrebljavali, uz dopuštenje sabora, svoje podložnike za utvrđivanje *svojih kaštela* i kako su se upravo u doba bune natjecali tko će više žitarica dovesti, dakako, po visokoj cijeni, na gradske trgove? Neobično važna, štoviše, presudna je činjenica da se susjedsko-stubičko vlastelinstvo nakon dolaska Taha *militarizira* jer je Tah prije svega *vojnik!* Ukratko, na čitav niz pitanja odlučnih za ocjenu odnosa vlastele prema podložnicima u Slavoniji i Hrvatskoj u XVI. st. pružit će odgovor vrlo bogati saborski spisi bez kojih je nemoguće shvatiti javni život u doba spomenute bune. U njima ćemo takodjer naći podatke o vlastelinskoj i podložničkoj trgovini i o gospodarskom životu uopće. Bit će potrebno da ih dopunimo požunskim saborskim materijalom koji je u tom pogledu takodjer vrlo dragocjen.

U gospodarsku strukturu vlastelinstva zahvaćenih bunom nije se dosad zbog pomanjkanja štampanog izvornog materijala ulazilo. Popis dike (ratnog poreza) što ga još 1907. izdaje V. Klaić i Lopašićevi Hrvatski urbari² iz XVI. st. bili su suviše oskudna podloga za neke opsežnije analize. Zato se tek u najnovije vrijeme, zahvaljujući radu čitave ekipe znanstvenika pod vodstvom Josipa Adamčeka moglo sa sigurnošću otkrivati gospodarsku uvjetovanost bune na susjedsko-stubičkom posjedu. Upravo u vezi s tim novim izvornim materijalom valja se vratiti na ovu dosad nedovoljno obradjenu seljačku bunu u Slavoniji.

Prvi je korak u tom pogledu načinio još 1952 R. Bićanić kad je raspravljao o »*Počecima kapitalističkih odnosa u hrvatskoj ekonomici i politici*«. ³ Bićanić naročito upozorava na novi smjer trgovine u XVI. st. koji u krajnjoj liniji dovodi do toga da se »Hrvatska priklonila na slovenske zemlje ne samo vojnički i politički, nego i ekonomski«. ⁴ Trgo-

¹ U XVI. st., u doba bune smatra se Gradec, tada slobodna kraljevska varoš, jednom od najboljih utvrda Slavonske Krajine. Kad 1577. nadvojvoda Karlo pokazuje stanje na Kraljinama, onda u izvještaju ističe da su na spomenutoj Krajini »die funemsten haubtfleckhen«: Ivanić, Križevci, Koprivnica, Varaždin i Zagreb (Agram). Kasnije se u tekstu izvještaja naglašava da je metropola Slavonske Krajine Varaždin, ali »noch ist ain haubt graniz stat im Windischland Agram gennant«, koju treba dobro opskrbiti oružjem jer njoj pripada još »siben heuser« (vidi R. Lopašić, Spomenici hrvatske krajine I, MSHSM XV, 1884, str. 42, 43).

² V. Klaić, Popis ratne daće u Slavoniji godine 1543, Vj. zem. arhiva IX, 1907, str. 74–94; R. Lopašić, Hrvatski urbari I, MHJSM V, 1894.

³ Mala hist. knjižnica 6, Zagreb 1952.

⁴ N. dj., str. 6.

vina s Istokom i Zapadom se tako snažno razvija da dolazi do naglog porasta cijena što primorava sabor da nekoliko puta tijekom stoljeća limitira cijene. Bićanić prvi povezuje razvitak trgovine s uzrocima bune utvrdivši da »sve veći razvoj trgovine nameće kmetu nova podavanja«. ⁵ Bićanić nadalje vrlo logično zaključuje da novi ratni porez stimulira kmetsku trgovinu i dakako u vezi s tim i proizvodnju za tržište. Zato trgovina više ne može imati »obrtnički opseg« te se u njoj »javljaju oblici koji prelaze cehovski značaj i poprimaju kapitalističko-spekulativne oblike«. ⁶ To još nije, kako Bićanić dalje naglašava, »niz povezanih kapitalističkih odnosa unutar okvira feudalizma«, nego »elementi koji se javljaju ovdje i ondje«. ⁷ Buna 1573. nije prema potpuno opravdanom Bićanićevu mišljenju, »samo revolt kmetova protiv eksploatacije, nego i pobuna protiv feudalnog sistema kao cjeline, u kojoj se već nazrijevaju i neki građansko-kapitalistički elementi«. To se očituje u »1. samom sastavu vodstva bune, 2. u nekim značajnim akcijama pobunjenika, i 3. u njihovu programu i namjerama«. ⁸ Bićanić se s pravom bori protiv mišljenja da su pobunjeni kmetovi »neizdiferencirano i bespravno roblje« i upozorava na velike socijalne i materijalne razlike među pobunjenicima. Upravo vodje bune su i najbogatiji seljaci, pa taj zaključak nameće novi, naime, da upravo vodje imaju »širi interes od kmetskoga, interes u trgovini i obrtu, dakle već građanski interes i značaj«. ⁹ I vojničke akcije pobunjenika »pokazuju da je krug njihova interesa prelazio neposrednu borbu kmetova protiv feudalne eksploatacije oličene u mjesnom gospodinu«. U novim uvjetima trgovanja u XVI. st. novi putovi povezuju slovenskog i hrvatskog seljaka i postaju »materijalna baza njihova saveza«. ¹⁰ Zato i zajednički zahtijevaju da se trgovina oslobodi »feudalnih prepreka i zapreka«, novost koja se ostvaruje tek u XVIII. st. Bićanić ima pravo kad zastupa mišljenje da se seljaci bore i za to da sami opskrbljuju vojnike i Krajinu, premda to njegovo mišljenje nije bilo prihvaćeno. Seljak sasvim jasno želi ukloniti plemića i velikaša koji kao prekupac prodaje krajišniku njegovu robu. Najzad, seljaci žele ukloniti gospodu. Stoga Bićanić ističe da pobunjenički zahtjevi »nose progresivan građansko-kapitalistički značaj usred feudalizma 16. stoljeća«. ¹¹

Kad je J. V. Bromlejš ¹² nekoliko godina nakon Bićanićeva rada pisao svoju monografiju o seljačkoj buni 1573., nije na žalost, shvatio i prihvatio njegove rezultate, premda su oni vrlo dobro pogadjali bit problema. Bromlejš se, naime, činilo da se o kapitalističkim odnosima smije govoriti tek tada kad se pojavljuje najamni rad te je primoran seljačku trgovinu protumačiti utjecajem roboonovčane privrede na selo, ¹³ što se dakako ne može prihvatiti. Budući da sam se na drugom mjestu

⁵ N. dj., str. 7.

⁶ N. dj., str. 8.

⁷ N. dj., str. 10.

⁸ N. dj., str. 11.

⁹ N. dj., str. 14.

¹⁰ N. dj., str. 16.

¹¹ N. dj., str. 21.

¹² Krest'janskoe vosstanie 1573 goda v Horvatii, Izd. ANSSSR, Moskva 1959.

¹³ N. dj., str. 18.

osvrnula na Bromlejev spomenuti rad u cijelosti,¹⁴ ne bih se ovdje na njemu zadržavala već bih samo upozorila na neke momente s obzirom na novu gradju. Naime, nova izvorna gradja nedvoumno pokazuje da Bromlejeva tvrdnja o povećanju zemljišne rente u drugoj polovici XV. i u XVI. st. ni kao teoretska pretpostavka nije opravdana. Njegova osnovna tvrdnja da je u XVI. st. naglo povećavana tlaka bila jedan od glavnih uzroka bune danas se može potpuno zabaciti. Na Tahovu se posjedu *ne stvara alodij*, a samo bi njegovo stvaranje ili povećavanje uvjetovalo povećanje radnih obveza podložnika. Novi izvori vrlo rječito pokazuju na kojem se polju vodi najoštrija borba između vlastelina i kmeta na susjedsko-stubičkom vlastelinstvu, dakle više *nije potrebno nagadjati!* Utoliko više što Bromlej uopće nije ulazio u problem trgovačkog suparništva između podložnika i vlastelina, iako je zbog postojanja novčane rente i njezina povećavanja u XVI. st. morao u tom sukobu vidjeti jedan od glavnih uzroka bune na ekonomskom polju. Stoga se Bromlejev prikaz bune 1573. unatoč širine kojom u uvodnom dijelu prikazuje agrarne odnose, ne razlikuje mnogo od njegovih predšasnika. Ako Bromlej tvrdi da je Tah vlastelin koji je zahtijevao »bezbrojnu količinu tlake i mnoga izvanredna novčana i naturalna podavanja«,¹⁵ a takve tvrdnje *ne opravdava gospodarskim razvojem* na vlastelinstvu, onda između njega i »buržoaskih« historičara nema nikakve razlike, jer u tom slučaju Tahov postupak nužno svodi na njegove *moralne kvalitete!* Uostalom, pri takvim tvrdnjama Bromlej upada u istu pogrešku kao i njegovi predšasnici jer bez kritike preuzima izjave zarobljenih pobunjenika. Očekivali bismo da će Bromlej nadoknaditi taj nedostatak historiografije govoreći o preduvjetima bune,¹⁶ ali on se i u tom poglavlju zadovoljava općenitim prikazom (radjenim prema literaturi) položaja slovenskog seljaka, dok za Slavoniju nabraja sve javne i vlastelinske terete (ponovo prema literaturi) bez upozoravanja na njihove promjene, kako bi u čitalaca stvorio dojam da je neposredno pred bunu feudalni teret nevjerovatno povećan! S tim u vezi neprestano traži na slavonskom vlastelinstvu XVI. st. buntovničko raspoloženje koje kao teoretsku pretpostavku veže samo uz XVI. st. zato što mu nije poznato da se takva raspoloženja javljaju u Slavoniji od uvođenja novčane rente! Prelazeći zatim na prikaz stanja na susjedsko-stubičkom vlastelinstvu Bromlej doduše tvrdi da je Tah bio jedan od uzroka bune 1573.,¹⁷ jer da je buna odgovor na pogoršani položaj kmetova, za koji, međutim, ne donosi *ni jedan jedini dokaz!* On uopće ne vodi računa o ulozi Heningovaca i Gregorijanaca u spomenutom pokretu, premda je u literaturi odavno upozoravano i na tu činjenicu. Prema tome, ni Bromlej ne daje odgovor na pitanje koji su uzroci pobune 1572/73. i to prije svega zato što zbivanja promatra suviše jednostrano tražeći samo ekonomsku uvjetovanost pokreta, a nedostatak izyora nadomještava poput predšasnika vulgarizacijama.

¹⁴ Jug. ist. časopis 1965/2, str. 68—82.

¹⁵ N. dj., str. 201.

¹⁶ N. dj., str. 183—196.

¹⁷ N. dj., str. 198.

Kad je B. Grafenauer u opsežnoj monografiji o »Kmečkim uporima na Slovenskem«¹⁸ ponovo u V. poglavlju obradljivao »Hrvatsko-slovenski kmečki upor leta 1572/73«¹⁹ zamjerio je, ocjenjujući historiografiju, Bromleju upravo to što je uzroke tražio u promjeni novčane rente. On vidi i druge uzroke pogoršanju kmetskih tereta. Naime, zbog povećanja poreza i poteškoća kod trgovanja dolazi do smanjenja kmetskih dohoda. Grafenauer prati razvitak u slovenskim zemljama i konstatira da »je uporniško razpoloženje narašćalo že vse od srede 16. stoletja« i to zbog povećane tlake i »zaradi hitro narašćajočih potreb deželnega kneza«.²⁰ Uredjenjem poreznog sistema sredinom stoljeća povećavaju se nevjerojatno porezi, a vlastela uvode prisilno zakupno pravo i povećavaju svoja podavanja.²¹ Tumačeći razvitak poreza u Slavoniji Grafenauer smatra da se »davčna obremenitev na Hrvatskem v obdobju pred uporom (razen v letih 1566/67 in 1569) ni vzpela nad običajno mero in tudi nasploh od uveljavljanja habsburške oblasti ni posebno zrasla«,²² tvrdnja koja se ne bi mogla prihvatiti u cijelosti. U skladu s tim smatra takodjer da kmetski tereti nisu u XVI. st. tako rasli da bi bili »posebno učinkovit vzrok za izbruh upora«. Ipak ne isključuje mogućnost da su neka vlastela, kao na primjer Tah, ubirala na svojim vlastelinstvima u Slavoniji poreze koje sabor nije odobrio,²³ ali na žalost ne daje i dokaze za tu svoju tvrdnju. Medjutim, s pravom daje mnogo veće značenje suparništvu u trgovini i da to opravda on prvi razradjuje Bićanićevu tvrdnju o tome.²⁴ Ide nešto dalje od njega i pita se ne buni li se zagorski kmet upravo zato što mu sabor ne dopušta slobodnu trgovinu kao kmetu na Krajini,²⁵ pitanje na koje se, po mom uvjerenju, ne može pozitivno odgovoriti. Tražeći dalje uzroke bune Grafenauer upozorava na »spremembe znotraj zemljiškega gospodstva« koje su, kako misli, »za širjenje upora pomembnejše kakor v slovenskih deželah«.²⁶ Budući da nije imao niti je mogao imati u rukama novi izvorni materijal koji pokazuje da se broj podložnika u doba bune na Tahovu posjedu povećava, traži dalji uzrok nezadovoljstva u smanjenju broja podložnika. Grafenauer ponavlja takodjer već prije utvrdjenu činjenicu o pokmečivanju plemićkih općina. Ima pravo kad tvrdi da je »družbena delitev kmečkega prebivalstva v skupine z različnimi pravicami praviloma ovirala upor«,²⁷ a i tada kad smatra da je povećana tlaka utjecala na »dozorevanje pogojev za upor, čeprav še daleč ne kot edini in skoraj gotovo tudi ne kot najvažnejši vzrok«.²⁸ Grafenauer dodaje da se tlaka na imanjima zahvaćenim bunom neposredno pred bunu povećavala, što nakon izdanja nove gradje ne bismo više mogli tvrditi. Na zajedničku borbu hrvatskog i slovenskog kmeta djeluje ne samo sličan položaj podložnika, nego i

¹⁸ Ljubljana 1962.

¹⁹ N. dj., str. 188—252.

²⁰ N. dj., str. 190.

²¹ N. dj., str. 191.

²² N. dj., str. 192.

²³ N. dj., str. 195.

²⁴ N. dj., str. 195—196.

²⁵ N. dj., str. 196.

²⁶ N. dj., str. 196—197.

²⁷ N. dj., str. 198.

²⁸ N. dj., str. 200.

tijesna povezanost slovenskih i hrvatskih zemalja. Vezuju ih zajednički trgovački putovi, obrana protiv Turaka i velikaši koji imaju posjede u slovenskim zemljama i u Slavoniji. Grafenauer prelazi zatim na prikaz prilika na susjedsko-stubičkom vlastelinstvu uoči bune i uglavnom ponavlja poznate činjenice, dok nekima nastoji dati i novo tumačenje. Na pitanje zašto buna nastaje upravo na tom slavonskom vlastelinstvu vraća se na misao da je *osnovni uzrok* ipak *Tah!* Jer tobože nakon srpnja 1569 »nihče već ni nadzoroval njegovega nasilnega postopanja s podložniki«. ²⁹ Svodeći dakle ipak uzroke bune na *postupak jednoga čovjeka* — i to postupak koji se, kako ćemo pokazati, uopće ne može dokazati — Grafenauer vidi »dozrijevanje uvjeta« za bunu »v dobršni meri neposredno pod vplivom Tahijevega strahovitega nasilja nad podložniki«. Medjutim, da bi to dokazao služi se *neprovjerenim svjedočanstvima kmetova iz 1567!* Tvrdi takodjer da se »po letu 1569 položaj še poslabšal«, jer je Tah tobože »uvajal poleg starih še nove načine s katerimi je izkoriščal podložnike«. No, ni za takav Tahov postupak nema dokaza u izvorima. Jer to što je Tah zadržaval Gušetićevo plaću i što je oskrvnjivao seljačke djevojke ozbiljan historičar ne može uzeti kao pravi i opravdani uzrok »puntarije«! Pa da i jest »Tahijevo postopanje s podložniki bilo sicer res celo za tisti čas izredno slabo«, Tah nije jedini »graščak, ki je zahteval od svojih podložnikov več, kakor je določala stara pravda«, ³⁰ dakle opet nedostaje siguran kriterij za lokaliziranje posebnih uzroka bune na susjedsko-stubičko vlastelinstvo. Vraćajući se poput drugih historičara neprestano na Taha kao na jedinog uzročnika bune 1573. Grafenauer vidi u njegovoj »upornosti proti odločbi kralja in komore« u drugoj polovici 1571. vjerojatan uzrok »prvoj pojavi stvarnog otpora protiv Tahovih zahtjeva. I premda otpor izbija 25. XII. 1571. proti Tahova pokušaja da ubere diku (ratni porez), ipak Grafenauer, ni autori prije njega, ne nastoje ispitati da li je takav Tahov postupak bio opravdan, nego ga a priori osudjuju kao čovjeka koji ubire poreze »navadno le za svoj račun«! ³¹ Dakako, da podaci o njegovom sličnom postupku na Stattembergu za nas nisu odlučni. I premda nakon svih konstatacija Grafenauer tvrdi da je »tako dozorelo na Tahijevih gospodstvih prvo in poglavitno žarišče bodočega velikega hrvatsko-slovenskega kmečkoga upora«, njegove analize stanja nisu nas nimalo uvjerile u to da je *postupak Taha prema kmetovima najodlučniji činilac* u pokretu koji izbija potkraj 1571. Grafenauer prelazi zatim na prikaz same bune i njezina programa. ³² Od svojih se predšasnika razlikuje ponešto u prikazu vojničkih ciljeva pobunjenika. Naime, misli da su pobunjenici »hoteli spraviti pod svojo oblast hrvatsko in slovensko ozemlje do morja«, ³³ u što se po mom uvjerenju teško može vjerovati. Jasno je naprotiv da pobunjenici žele proširiti pokret na teritorij između Save, Gorjanaca i Kupe kao i po čitavom Hrvatskom Zagorju,

²⁹ N. dj., str. 211.

³⁰ N. dj., str. 214.

³¹ N. dj., str. 216.

³² N. dj., str. 216–234.

³³ N. dj., str. 227.

ali o nekoj *kmetskoj vlasti* čak do morske obale ne može biti govora. Ne bismo se takodjer mogli složiti s Grafenauerom kad govori o uzročima koji su, kako smatra, doveli do »velikog uspona« buntovničkog programa. Naime, program je tobože izraz »takratnega stvarnega življenja ki je pritisnilo kmete z vso svojo *nezaslišano težo*«, jer smatram — a to ću nastojati i da pokažem kasnije — da bune ne nastaju u doba »nevjerojatno teškog života«, nego naprotiv u doba kad jedan sloj podložnika na vlastelinstvu *živi dobro* i želi da taj *dobar život* nastavi bez vlastelina! Širinu programa tumači Grafenauer kao i prije njega Bićanić sastavom pobunjeničkog vodstva, jer su među vodjama »nekateri bogatejši kmetje in drugi vaščani, ki so živeli od podeželske obrti, vojaške službe in trgovanja«. ³⁴ Medjutim, primjeri koje za to navodi nisu baš sretno izabrani, jer za Matiju — Jambreka Gupca doista ne znamo da li je bio »bogatiji kmet«, a Gregorić *uopće nije kmet!* Smatram uopće da za pobunjeničke vodje u krajnjoj liniji nije bilo bitno da su *bogatiji od kmetova*, jer materijalne razlike *same po sebi* jedva su odlučivale. Za Gregorića nije toliko bitno da je imao imanje vrijedno 200 dukata nego to da je bio *kao vojnik slobodan čovjek!* S druge strane, i Grafenauer, kao i ostali historičari, nastoje dokazati da su pobunjenici bili povezani s građanima, što je po mom uvjerenju potpuno pogrešna tvrdnja. ³⁵ No, Grafenauer ima pravo kad ističe da je Gregorićeva nada u pomoć žumberačkih Uskoka »ena izmed poglavitnih napak njegovoga vojaškoga načrta«. ³⁶ Točno je takodjer da je unutrašnjoj zrelosti pokreta mnogo pridonio sam vladar koji je »s svojim posegom zavaroval upornike proti plemićkim napadom«. ³⁷ No, nužno se moramo zapitati da li doista treba vjerovati izjavama pobunjenika kad govore o počecima otpora kao što to čini Grafenauer. On, naime, pretpostavlja da Gregorić ide u napad zato da predusretne plemićku vojsku, što je, prema mom mišljenju, bio samo izgovor (vidi o tome kasnije).

Grafenauer prati zatim i izlaže vrlo opsežno tok zbivanja, upozoravajući na neke pogreške koje se već dugo provlače historiografijom. Čini se, medjutim, da i u ovom njegovu prikazu nedostaje *ocjena* ovog »posljednjeg čina« u toj velikoj buni, jer se historičaru jednostavno nameće dužnost da Gregorićevu ličnost i njegovo djelovanje osudi ili možda pohvali. Ta zar se može bez opaske mimoći činjenicu da je toliko ljudi izginulo pod Stubicom, a da Gregorić bježi najprije u Ugarsku, a zatim na Krajinu da ondje traži novo zaposlenje kao da se ništa nije dogodilo? No, ima još čitav niz pitanja koja su i nakon Grafenauerove

³⁴ N. dj., str. 229, 229—230, potcrtala N. K.

³⁵ Naime, svi primjeri koje Grafenauer navodi odnose se na slovenske varošane, koji su se, kako tvrdi, većinom odazivali pobunjeničkom pozivu. Smatram da bi o tom odnosu pobunjenici — građani trebalo raspravljati mnogo ozbiljnije, pogotovo ako bi se htjelo dokazati stvarnu povezanost vodja bune s građanima. Jer to što su pobunjenici »prebivalcem Brežice ponujali sklenitev »bratstva«, a »prebivalci Krškoga so se z uporniki zelo hitro pogodili za prevoz preko Save in so jim tudi sicer nudili pomoč« (n. dj., str. 230), za mene nije dokaz savezništva jednih i drugih, nego naprotiv dokaz da su se stanovnici Krškoga nastojali što prije riješiti pobunjenika! Nikakva veza nije postojala niti je mogla postojati izmedju tadašnjeg kmeta i vojnika na vlastelinstvu i slobodnih građana u Slavoniji, jer ih dijeli vrlo duboki jaz uvjetovan posve drugačijim i pravnim i ekonomskim položajem.

³⁶ N. dj., str. 231.

³⁷ N. dj., str. 233.

obrade bune ostala otvorena ili još uopće nisu postavljena i to zato što su prikazi bune prečesto ostajali u granicama kronoloških zbivanja, a shvaćanja su i prilazi problematici suviše jednostrani.

Unatoč svemu Grafenauer je po svom dosadašnjom radu na toj »seljačkoj« problematici najpozvaniji da je i rješava i stoga se, nipošto slučajno, razvila rasprava između njega i J. Bromleja. Naime *Grafenauer*³⁸ i *Bromlej* se sukobljavaju oko nekih manjih problema iz toka same bune ili programa pobunjenika, dok u pitanju uzroka njihova diskusija ne pridonosi ništa nova. Grafenauer je dva puta podvrgao kritici Bromlejeve radove upozoravajući na to da se neka od njegovih tumačenja ne mogu održati. Nedostaje im podloga u izvorima. U drugom prikazu Grafenauer se zadržava samo na »šestih pomembnejših pregrešk, ki vendarle še vedno bistveno kose sicer lepo obravnavo«, ali pokazuje da je Bromlej »včasih celo še bolj zabredel v pogoške«. ³⁹ Grafenauer upućuje najozbiljniji prigovor Bromlejevu tumačenju poznatog mjesta u Svračevoj izjavi o »Khayserliche stell«, a s tim u vezi pokreće ponovo pitanje Gupčeva izbora za kralja. Preuveličavajući, po mom uvjerenju, ulogu cara, nastoji Grafenauer dokazati da su kmetovi htjeli na osvojenom teritoriju ili točnije za osvojeni teritorij osnovati »posebno kmečko cesarsko namestništvo v Zagrebu«⁴⁰ i zato mu se ne čini prihvatljivom tvrdnja iz Draškovićevih i Thurnovih pisama o Gupčevu izboru za kralja.⁴¹ Noviji izvori ipak pokazuju da Grafenauer

³⁸ Vidi ZČ IX, 1955, str. 177–188 i Jug. ist. časopis 1963/2, str. 82–87.

³⁹ JIČ 1963/2, str. 82.

⁴⁰ N. dj., str. 84.

⁴¹ Vijesti u spomenutim pismima, koje preuzimaju, kako Grafenauer tvrdi (JIČ 1963/2, str. 84), »še poznejši fevdalni zgodovinopisci... nimajo nikake pričevalne vrednosti«. On smatra također da su »bez vrednosti i« trditve da je bil Gubac izvoljen za kmečkoga kralja, jer ih, kako tvrdi, »ne potrjuje noben drug vir«, a tim su pismima te vijesti namjerne. Drašković tobože treba opravdanje za izvršenje smrtno kazne. Grafenauer se poziva i na Gregoričevu i Gušetičevu izjavu koje ne potvrđuju gornje vijesti o izboru za kralja. Medjutim, Adamček, po mom uvjerenju s pravom, prilazi tom pitanju s drugog stajališta koji mu omogućuje nova gradja. Naime, u »predstavi plemića varaždinske županije caru Maksimilijanu II iz 1573. također se spominje izabrani seljački kralj Gubec« (Seljačka buna 1573., Zagreb 1968, str. 116). Plemići pitaju M. Keglevića zašto nije napao »bezbožnog kralja Gupca« i »zašto nije zgrabio za bradu i zarobio zločinačkog kralja Gupca i njegove suradnike« (n. dj., str. 116). Ove nove vijesti kojima je u diskusiji na simpoziju u Stubiici (9. III. 1973) Grafenauer također pokušao oduzeti vrijednost, jednostavno se ne mogu mimoići. Adamček zato s punim pravom ističe da »sitni plemići iz varaždinske županije (uglavnom iz okoline Zaboka) nisu imali nikakvih razloga da izmišljaju »bezbožnog kralja Gupca«. Staviše, čitava je njihova predstava napisana tako da se buni dade što manje značenja. Oni su inače morali biti dobro obaviješteni o zbivanjima u seljačkom taboru, jer se njihov distrikt nalazio odmah iza stubičkog posjeda. Teško je vjerovati da bi oni prihvatili eventualne izmišljotine Draškovića ili Thurna. Kasnije pronalazi Adamček još jedno svjedočanstvo o Gupcu i zaključuje: »Druga predstava varaždinskih plemića je peti dokument u kojem se Gubec naziva kraljem« (Novi dokumenti o ugušivanju seljačke bune 1573, Arhivski vjesnik X, 1967–1971, str. 75; dalje = Novi dokumenti). Stoga se slažem s Adamčekom da spomenutih pet dokumenata čini dovoljno čvrstu podlogu za tvrdnju da je Jambrek Gubec iz Hižakovca doista izabran kraljem. S tim u vezi mislim da treba prihvatiti prijedlog koji daje Adamček s obzirom na način na koji pobunjenici dolaze do imena Matija koje daju Jambreku Gupcu pri krunidbi. On, naime, sasvim ispravno konstatira da se »u cjelokupnoj izvornoj gradji o buni 1573. (koju je objavio Rački) »seljački vodja Gubec spominje na petnaestak mjesta, ali nigdje pod imenom Matija«. Prema tim podacima doista ostaje bezimen glavni ustanički vodja Gubec (Gubec zvani Beg) vidi Prilozi povijesti seljačke bune 1573, Radovi FF, Odsjek za povijest, Sv. 6, 1968, str. 90 (dalje = Prilozi). Adamček je prvi uočio da se seljački vodja Gubec prvi put pojavljuje pod imenom Matija u djelu Nikole Istvanffyja i da su od njega to ime preuzeli svi kasniji pisci (n. dj., 91). Bez ustručavanja se može prihvatiti i Adamčekovo tumačenje kako je došlo do toga da je Gubec prozvan upravo Matijom. On pretpostavlja da se legenda »o seljačkom kralju Matiji« i »o dobrom kralju Matijašu« u periodu do nastanka Istvanffyjeve historije stopila s konkretnim događajima iz bune 1573. i da je tako »seljački kralj« Gubec dobio ime Matija« (n. dj., str. 91). Smatram da bi o tom problemu trebalo još raspravljati — upravo sa stajališta legende o kralju Matiji — no ovdje se zbog ograničenog prostora ne možemo više na njemu zadržavati.

u tom pitanju nema pravo. Polazeći s potpuno oprečnog stanovišta o tobože »antihabsburškoj« borbi kmetova u Gupčevoj buni Bromlej zaista smjelo konstruira pretpostavku o tobožnjem »carskom prijestolju u Zagrebu i o osnivanju samostalne seljačke države kojoj bi bio na čelu Matija Gubec kao tobože seljački car i kralj!⁴² Takva pretpostavka nema, posve razumljivo, nikakve veze sa zbivanjima u Slavoniji u XVI. st. No, i Grafenauer briše, potpuno nepotrebno, »kraljevsku« komponentu u čitavom problemu.⁴³

Prema tome, posljednji »obračun«⁴⁴ između spomenute dvojice izvrsnih poznavalaca bune 1572/73 je pokazao da su doduše još neka pitanja ostala otvorena, ali nas je učvrstio u uvjerenju da su oba autora svojim savjesnim radom obogatila problematiku oko bune, problematiku o kojoj još nije izrečena posljednja riječ.

Medjutim, dok se Grafenauer, kako smo se mogli uvjeriti, zadržava uglavnom na gornjim problemima oko programa i toka bune, meni se činilo potrebnim da se još jednom vratim na uzroke bune, utoliko ukoliko se moji zaključci nisu slagali s Bromlejevima.⁴⁵ Konstatirala sam ponovo da je Bromlej uspio savjesnom upotrebom dokumenata pružiti sliku »osnovnih grana i tehnike seljačke proizvodnje«, premda sam i na to poglavje imala primjedbe.⁴⁶ Ocjenjujući zajedno s Grafenauerom uvodni dio Bromlejeve monografije zadržala sam se ponovno na problemu rente u XV. i XVI. st., jer me Bromlejeve tvrdnje o njezinom povećanju ni tada nisu mogle uvjeriti.⁴⁷ Pri svojoj kritici ostajem i danas.

Medjutim, novi život u već i suviše zamornu i toliko puta obradivanu tematiku o buni unosi *nova gradja* koju počinje kako je spomenuto, izdavati J. Adamček od 1964 dalje. Stoga nije slučaj da se i on sam prihvaća zadaće da opiše »*Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo uoči seljačke bune 1573*«.⁴⁸ Spomenuta je rasprava jedan od najvrijednijih priloga takve vrsti u našoj historiografiji i zaista može poslužiti kao uzorak za rad na sličnim problemima društvene i gospodarske problematike. Adamček se obilno služi i neobjavljenom izvornom gradjom što daje još veću vrijednost njegovu radu.

⁴² N. dj., str. 248, 249.

⁴³ Vidi bilj. 41.

⁴⁴ Grafenauer ispravlja kao četvrtu Bromlejevu »pogrešku« neke tvrdnje iz vojničkog pobunjeničkog programa. Bromlej smatra npr. da je jedan od glavnih nedostataka vojnog programa pobunjenika bio u tome što su propustili da odmah u početku zauzmu Zagreb i lišili su, tobože, sebe mogućnosti da se u »revolucionarnom savezu« povežu s hrvatskom prijestolnicom i najvećim gradskim naseljem (n. dj., str. 256). Dakako, da se moramo pitati kakav bio to bio savez u koji bi kmetovi morali oružjem prisiljavati građane da im se pridruže. Zato ga i Grafenauer upozorava da kmetovi ne napadaju na Zagreb prije svega zato što su svijesni svoje slabosti. Zatim, Grafenauer ispravlja Bromleja u pitanju da li su pobunjenici bili poraženi na desnoj obali Save jedanput (kako tvrdi on sam) ili dvaput (što tvrdi Bromlej) (JIC 1963/2, str. 85, 86, 87). Osvrće se također na pitanje koliko je pobunjenika napalo Pilštajn i još na neke druge »drobne napake«.

⁴⁵ JIC 1963/2, str. 68–82.

⁴⁶ N. dj., str. 70–71.

⁴⁷ Premda sam i sama, govoreći po prvi put u hrvatskoj historiografiji o oblicima feudalne rente u XV. i XVI. st. (Historija naroda Južoslavije II, str. 438–446, 715–724) došla do istih rezultata kao i Bromlej, nisam, vrativši se na istu temu mogla ponoviti svoje rezultate u cijelosti (O razviku feudalne rente u Hrvatskoj i Slavoniji u XV. i XVI. st., Radovi FF u Zagrebu, Odsjek za povijest 3, 1960, str. 1–23). Tada kao i sada sprečava me u uopćavanju spoznaja da za nju raspoložemo s premalo podataka.

⁴⁸ HZ XIX–XX, 1966–1967, str. 141–193 (dalje = *Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo*).

Proučivši dobro izvorni materijal Adamček brzo opaža »posebne karakteristike« susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva koje sažima ovako: to su puna naseljenost vlastelinskog teritorija, nerazvijenost vazalnih odnosa i značajni porast uloge seljačkih općina.⁴⁹ S obzirom na to da smo dosad bili naučeni promatrati problem naseljenosti u svjetlu objavljene gradje, a ona je ukazivala na veliku zapuštenost vlastelinstva u XVI. st., iznenadjuje potpuno oprečna slika susjedgradsko-stubičkog posjeda. Adamček se u traženju odgovora na pitanje zašto su ostala vlastelinstva po tadašnjoj Hrvatskoj zapuštena ne povodi za Bromlejem već smatra da »je ta desertnost ipak izazvana najviše provalama Turaka«. Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo se naprotiv nalazi u zaštićenom pojasu i zato na njemu nema gotovo pustih selišta. Na stubičkom posjedu ne samo da »su 1567. g. jedva dva selišta pusta, nego se u dugogodišnjem razmaku (1567—1569), usprkos posjedovnih promjena naseljenost nije smanjila! Protjerane ili umrle kmetove zamijenjuju odmah novi.⁵⁰ Adamček posebno naglašava da je Tahovo vlastelinstvo imalo sve do kraja stoljeća vrlo malo vazalnih posjeda. Uzevši u obzir sve posjede malih plemića (Gornja Bistra, Posavje na susjedgradskom i Lepa Ves na stubičkom dijelu posjeda) kao i crkvene posjede dolazi do zaključka da su »svi sitnoplemički posjedi, i svjetovni i crkveni, zauzimali samo neznatan dio susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva«, jer »svi zajedno nisu nikada imali više od 20—25 dimova...«. Dakle, »vazalitet je na tom vlastelinstvu bio slabo razvijen«.⁵¹ Vrlo je karakteristično da Adamček nalazi posjede malih plemića koji služe »u vlastelinskoj upravi« upravo u Brdovcu i Donjoj Stubici. Stoga podvlači zaključak da je Tahovo vlastelinstvo jedno od rijetkih koje je sačuvalo teritorijalnu, a prema tome i ekonomsku cjelovitost. Tu cjelovitost zadržava posjed sve do prve diobe provedene 1574.⁵²

Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo obuhvaća u doba bune više od 70 sela i zaselaka koji su podijeljeni u 9 sučija (iudicatus; 7 sučija na susjedgradskom i 2 na stubičkom dijelu posjeda). Adamček je, kao i prije njega Bromlej, uvjeren da su sučije imale neku posebnu ulogu u buni, jer su se, kako misle, u njima seljaci ujedinjavali »za borbu protiv nastupa feudalaca«,⁵³ no čini se da u stoljetnom razvitku organizacije sela ne dolazi u XVI. st. do nekih promjena. Prema našem uvjerenju nema nikakvih podataka o tome da Tah⁵⁴ ili neki drugi vlastelin nastoji da »do kraja podvlasti seosku općinu«. Sudac ili vesnik je od prvih poznatih podataka najodličniji predstavnik vlastelina među kmeto-

⁴⁹ N. dj., str. 142.

⁵⁰ N. dj., str. 142—143.

⁵¹ N. dj., str. 146.

⁵² N. dj., str. 144—150.

⁵³ N. dj., str. 150.

⁵⁴ Upotrebljavam oblik Tah, premda je neuobičajen, kao mnogo jednostavniji povodeći se za nekim oblicima tog imena u XVI. st., koji su doduše vrlo rijetki, ali karakteristični. Naime, čini mi se da zagrebački kanonik Petar Ripač ne zove slučajno Franjina oca — inače vrlo uglednog slavonskog velikaša, koji je bio i prior vranski — »Thah Januš« (Hrvatski saborski spisi I, str. 255). On je po svoj prilici u njemačkom pismu upotrijebio oblik koji se, iako rijetko, i u javnosti upotrebljavao. Inače je oblik njegova »prezimenac« vrlo različit, no najčešće se bilo otac Ivan ili sin Franjo nazivaju u javnim spisima Thahy ili de Thah (zanimljivo je da i car Karlo V. piše Ivanu Tahu pismo oslovljavajući ga takodjer kao Taha (N. dj., str.

vima i njegova je zadaća da pokupi vlastelinske prihode za koje je ujedno i odgovoran.⁵⁵ Prirodno je dakle da snosi i odgovornost za čitavu sučiju, te u toj funkciji nalazimo i suce na Tahovu posjedu.

Prateći strukturu susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva Adamček dolazi do potpuno novih rezultata koje zasniva na novoj gradji. Smatra da je osnovni uzrok promjena na tom vlastelinstvu povećanje alodija, »iako se taj porast ne može izraziti u pouzdanim kvantitativnim veličinama«.⁵⁶ Medjutim, kad kasnije prelazi na prikaz alodijalnih površina ne dobiva se dojam da doista treba uzroke nezadovoljstva kmetova tražiti u težnji Taha da poveća svoj vlastiti posjed i tó s tom namjerom da s njega što više proizvede za tržište! Broj vlastelinskih vinograda — svega 12 prema 2800 podložničkih vinograda! — pokazuje po mom uvjerenju više nego jasno da Tah nije bio zainteresiran za proširenje alodijalnih vinogradarskih površina. Ako su i vlastelinske oranice i livade bile »rasute po cijelom teritoriju« i to »oranice na 44, a livade na 24 mjesta« (a iznosile su, kako Adamček *pretpostavlja*, više stotina jugera), onda su još uvijek zaostajale za podložničkim zemljama. Slično bi se moglo kazati i za vrtove i voćnjake. Adamček, naime, konstatira da su takve površine osim u Susjedu i Stubici i Brdovcu, dakle u »starim centrima«, bile samo na pet mjesta.⁵⁷ Prema Adamčekovu mišljenju glavni se oblik »povećanja aloda na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu sastojao u oduzimanju zemalja i vinograda od kmetova«. U roku od dvije godine, tj. od 1565—67 Tah je, kako tvrdi Adamček, »oduzeo kmetovima, crkvi i sitnim plemićima preko 60 selišta odnosno kmetskih posjeda«,⁵⁸ što se izvornim materijalom ne može potvrditi. S druge strane, i sam je primoran da konstatira kako »te eksproprijacije nisu imale isključivo ekonomski karakter«, našto uostalom upućuju i činjenice, jer je Tah »od otetih zemalja zadržavao u svojim rukama samo dio, a dio je podijelio svojim oficijalima i slugama«. Nadalje, ako se proces tobožnjeg povećavanja alodija može dokazivati samo *zadržavanjem jednog kmetskog posjeda* u Psarnom i »nekih selišta pod Susjedgradom«, onda doista ne može, prema mom uvjerenju, biti govora o nekom Tahovom nasilnom uklanjanju kmetova zbog širenja alodija. Pa ni proces krčenja nije takav da bismo na osnovi njega stvorili zaključak o svijesnom proširivanju alodijalnih površina. A to što Tah gradi jedan alod u Psarnom⁵⁹ ne prelazi doista na njegovom velikom vlastelinstvu granicu dnevnih potreba. Ta broj je majura u usporedbi s kmetskom zemljom zaista *neznatan*! S toga se s pravom smije postaviti pitanje

302 = Joanni Tach). Uostalom, poslužila sam se načinom koji je odavno historiografija upotrijebila za ime »Henin«. Jer se i rodak Andrije Heninga zvao Valentinus Thewrek de Ennyng (n. dj., 280), što je skraćeno dalo oblik »Henin«. Slično mi se činilo opravdanim da Batore ne nazivam de Bathor ili Bathory i slično, nego jednostavno Bator kao i kod sličnih imena. Naime, ne čini mi se opravdanim da genitivni nastavak i preuzimamo u hrvatski jezik, jer tako ne činimo ni kod domaćih velikaša (ne kažemo npr Zriny ili de Zrin, nego jednostavno Zrinski).

⁵⁵ O organizaciji sela na čelu s vesnikom (villicus) na prvom slavonskom saboru vidi T. Smičiklas, Codex diplomaticus VI, str. 27.

⁵⁶ N. dj., str. 153.

⁵⁷ N. dj., str. 152, 153.

⁵⁸ N. dj., str. 154.

⁵⁹ N. dj., str. 157.

da li Tahovo gospodarenje na tom vlastelinstvu znači početak »procesa proširavanja alodijalnog gospodarstva«?⁶⁰ Možda je riječ ipak o nečem drugom o čemu ćemo još kasnije govoriti. Međutim, nema sumnje da se bez ustručavanja mogu prihvatiti Adamčekove analize proizvodnje na Tahovu posjedu. On uvjerljivo pokazuje da je vinogradarstvo najvažnija privredna grana, jer je »u rodnim godinama druge polovine XVI. st. kmetška proizvodnja na cijelom vlastelinstvu mogla iznositi čak 20—25 tisuća hektolitara godišnje«.⁶¹ To je po svoj prilici po proizvodnji vina *najjače slavonsko vlastelinstvo u XVI. st.* U takvoj strukturi vlastelinstva *gornica postaje* »najvažnija naturalna daća« i »njezina vrijednost na Stubici je 3—4 puta veća od vrijednosti svih ostalih naturalnih podavanja«. Dok su stubički kmetovi »1567. morali dati 1624 vedra vina, dotle su sve ostale daće iznosile: 75 ½ mjera pšenice, 225 mjera zobi, 274 pileta, 136 kokoši, 240 sireva, 720 jaja i 17 gusaka«.⁶² Takvo se vlastelinstvo, kako Adamček dalje konstatira, »mora zbog prodaje velikih viškova vina tijesno povezati s tržištem«. Velika prevaga kmetških vinograda nad vlastelinskima ne ostavlja Adamčeka u sumnji da je »seljačka proizvodnja vina više puta veća od vlastelinske« i to u takvom omjeru da »alodijalna proizvodnja nije na susjedgradsko-stubičkim posjedima mogla iznositi više od 5—10 % cjelokupne proizvodnje«.⁶³ Upravo se na tim činjenicama valja, po mom uvjerenju, posebno zaustaviti pri tumačenju sukoba uvjetovanih ekonomskim razvitkom na ovom osebujnom vlastelinstvu. Stoga se nipošto slučajno i kmetška i vlastelinska proizvodnja vina u XVI. st. povećavaju.⁶⁴ U XVI. st. se prema Adamčekom istraživanjima dosta povećava rustikal *novim krčevinama*. Podvrgnuvši proces krčenja u Stubici detaljnim ispitivanjima Adamček utvrđuje da je najveći broj krčevina pripadao inkvilinima koji su »bili u nekoj rodbinskoj vezi sa starim posjednicima selišta«.⁶⁵ Ta mu činjenica dalje »omogućuje zaključak da su se krčevine na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu stvarale najviše putem izdvajanja pojedinih porodica sa starih selišta, tj. raspadanjem velikih porodica«.

Adamček smatra da proces »intenzifikacije vlastelinskog stočarstva« počinje tek dolaskom Taha.⁶⁶ Stoga on počinje »primoravati kmetove da ishranjuju vlastelinsku stoku na svojim posjedima«. Ali, i stubički i susjedgradski kmet uzgaja svoju stoku za tržište, pa je »u tom kraju bilo dosta rašireno krijumčarenje stoke u slovenske zemlje preko Sutle«.⁶⁷

Prema podacima koje je Adamček skupio nesumnjivo proizlazi da je i susjedgradsko vlastelinstvo kao i druga tadašnja slavonska imanja uključeno u *trgovinu*. Štoviše, trgovina počinje igrati sve veću ulogu, pa je Adamček sklon prihvatiti i tvrdnju da Tah upravo zbog takvih namjera nastoji povećati naturalne daće. Kako je problem seljačke trgo-

⁶⁰ N. dj., str. 158.

⁶¹ N. dj., str. 159.

⁶² N. dj., str. 160.

⁶³ N. dj., str. 161.

⁶⁴ N. dj., str. 162.

⁶⁵ N. dj., str. 164.

⁶⁶ N. dj., str. 165.

⁶⁷ N. dj., str. 166.

vine već prije njega obradivao Bičanić, on, ne razumjevši ga, ne prihvaća njegove tvrdnje,⁶⁸ ali ipak dolazi do istog rezultata. Količina uroda u rustikalnim vinogradima dovodi Adamčeka do zaključka da je proizvodnja vina daleko nadmašivala mogućnost potrošnje. Međutim, Adamčekom zaključke o širini kmetske trgovine trebalo bi popuniti i sačuvanim podacima o odnosu seljaka i vlastele prema krajiškim utvrdama i vojnicima, prema tridesetini i mitnicama uopće, jer u tim pitanjima ne ide dalje od dosadašnjih autora.

Sasvim nov je naprotiv njegov pristup *problemu populacije* na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu. On otvara nove poglede na društvene odnose kao i na problem naseljavanja u XVI. st. uopće. Naime, Adamček sasvim uvjerljivo pokazuje kako je broj podložnika na Tahovu posjedu *u stalnom porastu*, što se s obzirom na problem odnosa kmet—vlastelin na tom vlastelinstvu ne bi smjelo očekivati. Ta od početka 1560. do početka 1573. broj podložničkih posjeda stalno raste (od oko 1100 na 1200—1300).⁶⁹ Međutim, i taj broj uzet prema desetinskom popisu ili sesionalnim registima nije stvaran. Na donjostubičkom imanju je 1567. oko 290 podložnika koji nisu uvedeni u sesionalni regist niti popisani kao gornjaci. Kako neki između njih imaju ista prezimena kao i popisani podložnici, Adamček pretpostavlja da je većinom riječ o domaćim ljudima, ne strancima koji su se odvojili od zadružnih selišta.⁷⁰

Podložno stanovništvo dijeli Adamček na nekoliko skupina: *kmetove, inkviline, gornjake, purgare, i predijale* odnosno *slobodnjake*. Kmetovi su osnovna grupa podložnika (55 % na Stubici i 70 % na Susjedu. Prema veličini selišta dijele se u vlastelinskim registima na *kvartaliste, polukvartaliste i kunovnjake*. Adamček smatra da je kvartalističko selište na Tahovu posjedu imalo oko 10 jugera.⁷¹ No, vrlo je važan njegov dalji zaključak da u XVI. st. na Stubici prevladava »sitni zemljišni posjed«, jer »oko 80 % kmetova koji su držali selišta imali su posjede manje od standardnog kvartalističkog selišta«. Ista je situacija i na Susjedu. Adamček smatra da takvu strukturu uvjetuje teren koji je nepodestan za zemljoradnju i prilično visoka populacija. Međutim, neobično je važan njegov zaključak o stvarnom imovinskom stanju podložnika. To se stanje može utvrditi tek tada ako se selišnim posjedima pribroje i izvanselišne zemlje, dakle vinogradi. Na Stubici je prema Adamčekom računima »gotovo dvije trećine kmetova posjedovalo vinograde — u mnogo slučajeva po dva i više. Oko 40 % kunovnjaka, 48 % polukvartalista i 47 % kvartalista (od onih koji posjeduju vinograde) pripadalo je skupini seljaka koja je plaćala vlastelinstvu visoku gornicu između četiri i jedanaest vedara, a to znači da su oni u normalno rodnim

⁶⁸ Adamček prigovara Bičaniću da svoju tezu o vodjama bune koji su imali »širi interes od kmetskog, interes u trgovini i obrtu« nije dovoljno dokazao. Međutim, Bičanić je, kako smo pokazali, težište svog dokazivanja postavio na kmetsku trgovinu o kojoj je prvi i govorio. Osim toga, on nije kazao da su se obrtnici priključili buni, nego ljudi koji su imali »interes i u obrtu«. Stoga nije bilo potrebno da njegovu tezu odbacuje kao »neuvjerljivu« samo zato što nije na Tahovu posjedu mogao naći obrtnike koji bi mogli utjecati na stvaranje ustaničkog programa« (n. dj., str. 168).

⁶⁹ N. dj., str. 169.

⁷⁰ N. dj., str. 171.

⁷¹ N. dj., str. 173.

godinama proizvodili 40—100 vedara vina.⁷² Prema tome, po prihodima je »četrtinjak« izjednačen s malim plemićem na istom vlastelinstvu! Tako »stara klasifikacija« prema kojoj smo bili naviknuti da svrstavamo podložnike prema materijalnom položaju u ovom slučaju »ni približno ne odražava stvarnu materijalnu diferencijaciju«. Zato Adamček s punim pravom konstatira da je »sitni zemljišni posjed bio kod dijela seljaka izraz njihove orijentacije na vinogradarstvo, a ne izraz siromaštva«.⁷³

U ovoj se Adamčekovoj raspravi po prvi put govori vrlo detaljno o inkvilinima te tako stječemo mogućnost da proširimo naše dotadašnje znanje o njima. Ta vrsta podložnika čini na stubičkom posjedu 30 % cjelokupnog zavisnog stanovništva i izjednačena je s »ekstirpaturistima«, dakle s novim naseljenicima na krčevinama. Ali pravu sliku tog sloja dobivamo tek tada, ako zajedno s Adamčekom uzmemo u obzir »da je više od polovine inkvilina posjedovalo i vinograde«.⁷⁴ Stoga »inkvilina-siromaha« ima na Stubici tek 15 %! Broj se inkvilina prema kraju stoljeća sve više smanjuje. Gornjaci su na Tahovu posjedu kao i drugdje isključivo vinogradari. U skladu sa svojim gospodarstvom plaćaju vlastelinu samo gornicu i vinsku desetinu.⁷⁵ Purgari, stanovnici podgradja nisu, sasvim razumljivo, brojani sloj. Samo dvije utvrde, Susjed i Stubića, uvjetuju i stvaranje dviju »purgarija«, kojih se stanovnici razlikuju od ostalih podložnika po većim novčanim i različitim naturalnim podavanjima. Poseban položaj koji Tah ima u obrani zemlje — on je magister kraljevih konjušara — uvjetuje i relativno veliki broj predijala na susjedskom posjedu. U vrijeme komorske upravo bilo ih više od 17. Adamček misli da je njihov položaj za Tahova dolaska vrlo težak, jer je on, Tah, »sve predijalce otpremio onamo (tj. u Kanižu) i primorao ih da besplatno vrše stalnu vojnu službu, iako je inače za uzdržavanje kaniške posade primao plaću iz državne blagajne«.⁷⁶ Međutim, smatram da se Gušetićeve slučaj ne smije generalizirati, utoliko više što je poznato da Tah dobiva od vladara 1569. drugu polovicu susjedgradsko-stubičkog posjeda u zakup i zato što mu je vladar dužan za kanišku plaću. Uostalom, poznata je činjenica da su vrhovni vojnički zapovjednici u XVI. st. jedva ili nikako plaćani, pa i iz tog stajališta treba provjeravati tvrdnje pobunjenih predijala. A o tome da je Tah primoravao predijale na službu u Kaniži ne može, po mom uvjerenju, biti niti govora. Predijal živi od vojničke službe i sasvim je razumljivo da ide na službu u onu utvrdi u kojoj je njegov vlastelin zapovjednik. Gerdakove su prijave o Tahovu lošem postupku prema predijalima bez sumnje namjerno iskrivljene i nema razloga da ih prihvatimo. U Tahovo vrijeme raste na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu i broj *slobodnjaka*. To su kmetovi koji su »oslobodjeni od sesionalnih tereta zbog preuzimanja neke službe ili posla na vlastelinskom gospodarstvu«.⁷⁷ Libertini ili slo-

⁷² N. dj., str. 174.

⁷³ N. mj.

⁷⁴ N. dj., str. 175.

⁷⁵ N. dj., str. 176.

⁷⁶ N. dj., str. 178.

⁷⁷ N. dj., str. 178.

bodnjaci su Tahovi pastiri, šumari, mlinari, itd. Prema Adamčekomim računima na donjostubičkom posjedu je 1567. bilo oko 30 slobodnjaka, a Tah je do 1573. oslobodio na Susjedgradu 27 takvih podložnika.⁷⁸

Drugi dio svoje rasprave posvećuje Adamček promjenama u strukturi feudalne rente.⁷⁹ On smatra da je nemoguće donijeti konačan zaključak o razvitku rente u XVI. st. zbog neujednačenosti privrednog razvitka Slavonije. Adamček se nadalje ne slaže s Bromlejem koji je tvrdio da je Tah zahtijevao od kmetova »bezbrojnu količinu tlake« i upozorava na potrebno razdvajanje javne tlake od »gospoćine«, o kojoj na Tahovim posjedima gotovo nema podataka.⁸⁰ Vrlo je karakteristično da se čitavo *dokazivanje o postojanju tlake* ondje svodi na Gregorićevu izjavu o podložničkim kćerima i ženama koje su radile na poljima! Ne valja smetnuti s uma da je zahtjev vlastelina za tlakom uvjetovan posebnom strukturom vlastelinstva, prije svega velikim alo-dijem, kojega na Tahovu vlastelinstvu nije bilo. Prelazeći na prikaz novčane rente Adamček nabroja četiri vrste novčanih podavanja: jurjevščinu i martinščinu kao osnovne zemljišne daće, zatim novčani »činž« nazvan »kravje«, kunovinu i crkvenu desetinu.⁸¹ Redovite daće iznose u drugoj polovici XVI. st. 1 forint i 50 denara po čitavom selištu. Unatoč padanju novčane vrijednosti spomenute se daće jedva povećavaju, prema Adamčekom misljenju zato što one iznose jedan din novčanih davanja.⁸² Adamček zatim pokazuje kako se crkvena desetina ubirala u XV. i XVI. st. i kako je kaptol najzad bio primoran, da bi je uopće dobio, da je preda u zakup; Medjutim, tijekom sto godina koliko prati razvitak crkvene desetine opaža neke promjene. Naime, kmetovi su prema ugovoru iz 1475. plaćali za svaku desetinu mjeru žitarica i svako desetito vedro vina po 8 bečkih denara, a 1567. povećana je svota samo za 2 denara. To je dakako vrlo malo povećanje, pa »taj iznos u XVI. st., s obzirom na neobično brzi porast cijena poljoprivrednih proizvoda, nije ni približno izražavao stvarnu vrijednost desetine u prirodninama«. ⁸³ Zar se onda smije toliko zamjeravati Tahu što je vraćanjem na prirodni oblik desetine htio dobiti ono što je njemu odnosno kaptolu pripadalo? Uz nabrojene vlastelinske prihode i podavanja dodaje Adamček i »javne poreze« koji su, kako tvrdi, »bili posebno teško opterećenje«, ⁸⁴ ali se na žalost ne zadržava na njihovu opisu. Kao i na drugim slavonskim vlastelinstvima prirodna renta se na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu sastoji od podavanja »nekih žitarica, gornice i tradi-

⁷⁸ Adamčeku se čini da je na Tahovu vlastelinstvu postojala »čak paradoksalna situacija da je Tahy — poznat zbog naročito teškog ugnjetavanja kmetova (I) — bio optuživan zbog njihova masovnog oslobađanja« (Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo, str. 178, potcrtala N. K.). Čini nam se prvo, da Tah uopće nije »ugnjetao« kmetove, a paradoksalnom bi mogli situaciju nazvati eventualno tada da je Tah oslobađao kmetove zbog njih samih, a ne zbog sebe! ⁷⁹ Ne ulazeći u raspravu koju sam vodila s Bromlejem zbog oblika rente u XV. i XVI. st., Adamček se složio samnom da se ne mogu još uvijek donijeti konačni zaključci (n. dj., str. 179).

⁸⁰ N. dj., str. 181.

⁸¹ Jurjevščina i martinščina su osnovne zemljišne daće, »Kravje« je novčani činž koji je uveden u drugoj polovici XVI. st. (koji plaćaju svi kmetovi, purgari i neki plemići); kunovina (koju plaćaju svi podložnici u jednakom iznosu, tj. po 3 krajcara) i crkvena desetina (vidi n. dj., str. 183—185).

⁸² N. dj., str. 185.

⁸³ N. dj., str. 186.

⁸⁴ N. dj., str. 187.

cionalnih 'darova' (munera)«. Vlastelin ubire i svinjsku desetinu koja se može plaćati u novcu. Pšenica i zob se plaćaju od selišta, pa se čini kao da su nekada bili jedinstveni census za selišnu zemlju. Zato nije nemoguće da je i tu riječ o rekomutaciji jednog dijela nekadašnje marturine u naturalnu rentu. To bi bilo u skladu i s Adamčekovom tvrdnjom da naturalna podavanja imaju u XVI. st. mnogo veću vrijednost od novčanih. Najviše prihoda donosi gornica (samo na Stubici 1200—1600 forinti).⁸⁵ Kako je gornica porez na vinograde, dakle lozu, a ne na vino, ubire se svake godine u jednakoj visini i ne ovisi o prirodi. Gornica donosi na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 4200—4300 vedara godišnje.

Najzad, tražeći kao i autori prije njega uzroke Gregorić-Gupčeve bune Adamček se na kraju pita »kakvi su oblici povećanja feudalne eksploatacije«?⁸⁶ Kako tlaka »nije bila osnovni oblik eksploatacije kmetova«, traži porast »na području naturalne i novčane rente«. Ali, on prvi zapaža i to da na Tahovu vlastelinstvu kao i na nekim drugima »dolazi i do pokušaja prevodjenja viših oblika rente na primitivnije oblike, jer se u tadašnjoj situaciji — kako misli — mogla povećavati feudalna eksploatacija i na taj način«.⁸⁷ Tahovi postupci sadržavaju prema Adamčeku »u svojoj sveukupnosti ekonomsku politiku koja je bila usmjerena na povećavanje feudalne eksploatacije i intenziviranje alodijalne proizvodnje«, mišljenje s kojim se ne bismo mogli složiti. Posluživši se podacima istrage iz 1567. Adamček zaključuje da je »jedna od osnovnih crta Tahyjeve politike bila težnja da iz svojih podložnika izvuče što više novca«,⁸⁸ te smatra da u vrijeme njegova vlasništva nad vlastelinstvom dolazi do povećanja novčanih daća. Čini se, međutim, da je takav zaključak ipak trebalo jače poduprijeti izvornim materijalom. Isto tako se po mom uvjerenju ne bi smjelo o povećavanju gornice govoriti samo na osnovi Gregorićeve izjave (kako je Tah oduzeo svakom podložniku 22 pinte vina), jer je lako moguće da je to Tah činio tada kad su kmetovi odbili da plate vinsku desetinu. U zaključku bi se složili s Adamčekom da susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo doživljava »uoči seljačke bune snažan ekonomski napredak«, da se na njemu sade novi vinogradi i krče šume što sve dovodi do porasta poreznih dimova. No, moramo se zapitati da li doista u procesu povećanja naturalne rente, onako kako ga prikazuje Adamček, valja tražiti glavne uzroke bune 1572/73?⁸⁹

Josip Adamček se i u raspravi »*Prilozi povijesti seljačke bune 1573*« vraća na istu temu, ali u ovom prilogu raspravlja o »borbi feudalaca oko susjedgradsko-stubičkih posjeda« prije svega zato »jer novi izvori dopuštaju da se svi raniji prikazi znatno revidiraju«. Drugi problem koji ga u ovom radu posebno zanima je »klasna borba uoči same

⁸⁵ N. dj., str. 188.

⁸⁶ N. dj., str. 188—189.

⁸⁷ N. dj., str. 188.

⁸⁸ N. dj., str. 190.

⁸⁹ Međutim, tlaka ne samo da nije bila »glavni oblik povećavanja feudalne eksploatacije« (n. dj., str. 193), nego nema dokaza da se uopće primjenjivala kao novi ili veći teret.

bune». ⁹⁰ Adamčeku zaista polazi za rukom da na osnovi nove gradje detaljnije i točnije prikaže zbivanja od Tahova dolaska na Susjed do izbijanja opće bune potkraj 1572. Kako mu je namjera da pruži pregled zbivanja ne ulazi uglavnom u analize, premda mu je to nova gradja koju je skupio omogućivala. Adamček opisuje vrlo plastično najprije sukobe između Taha i Heningovaca, ⁹¹ a zatim Tahovo »suvladarstvo« s banom Petrom Erdödyjem. Upravo to je bilo doba u kojem je, kako misli, Tah »mogao odriješeneh ruku poduzimati na vlastelinstvu različite mjere«. Smatra da su upravo tada »uvedene nove izvanredne daće, a povećani su i drugi oblici feudalnog pritiska na kmetove«. ⁹² Tada također dolazi i do poznatog obračuna s pristašama Heningovaca. Trogodišnju komorsku upravu osvjetljuje s dosad nepoznate strane. Upozorava na to da je ona »značila neobično mnogo za razvitak odnosa na vlastelinstvu«, jer su komorski upravitelji na neki način nastavili ulogu Heningovaca. On je iz dokumenata razabrao da sukobi Tah—Gerdak počinju već 1566. i da se glavna borba vodi zbog »podjele vlastelinskih prihoda i fondova«. ⁹³ Pokazuje zatim vrlo uvjerljivo kako Tah dobiva u Gerdaku najopasnijeg neprijatelja, jer je, među ostalim, i velika istraga protiv Taha 1567. njegovo djelo. No, položaj je Taha na dvoru tako jak da provedena istraga nema nikakvih posljedica i Tah je, doduše »potajno i noću«, ⁹⁴ ali ipak u jesen 1567. uveden u posjed svoje polovice. Gerdak nastavlja borbu i 1567/68 vodi se, kako Adamček konstatira, između njih »pravi pismeni rat«. ⁹⁵ Adamček nadalje ispituje kakvu ulogu ima u svim tim sukobima parnica za spomenute posjede. Protivno uvjerenju nekih historičara dokazuje kako se Heningovci 1565. sami povlače s vlastelinstva bojeći se kazne za izdajstvo i kako je komora držala posjede 7 godina premda za njihovo posjedovanje nije imala nikakve pravne osnove. ⁹⁶ Tek 1570. Heningovci uspijevaju posredovanjem nadvojvode Karla postići kod Maksimilijana oslobodjenje od »odgovornosti za Tahyjevo izbacivanje s vlastelinstva i razbijanje banske vojske 1565«. ⁹⁷ Budući da je u historiografiji istaknuto krivo mišljenje da je Tah dobio fiskalni dio posjeda od ugarske komore, Adamček na osnovi novih dokumenata pokazuje kako je Tah »izmolio taj zakup lično od vladara«. ⁹⁸ Bio je to obračun između vladara kao dužnika i Taha kojemu je dugovao oko 5000 forinti. Trogodišnji Tahov zakup cjelovitog vlastelinstva (1569—1572) bio je, kako Adamček smatra, »period daljeg zaoštavanja klasne borbe na tim posjedima«. Ali, on ipak mora priznati da se tako »obično zaključuje već iz same činjenice da je Tahy tada raspolagao sudbinom kmetova potpuno samostalno«. Dodaje da »na žalost postoji vrlo malo izvora o stvarnim prilikama u tom periodu«. ⁹⁹

⁹⁰ N. dj., str. 51.

⁹¹ Vidi bilj. 54.

⁹² N. dj., str. 55—56.

⁹³ N. dj., str. 57.

⁹⁴ N. dj., str. 58.

⁹⁵ N. dj., str. 59.

⁹⁶ N. dj., str. 61.

⁹⁷ N. dj., str. 61—62.

⁹⁸ N. dj., str. 62.

⁹⁹ N. dj., str. 63.

U drugom dijelu rasprave daje Adamček prikaz preduvjeta koji su, kako misli, doveli do bune 1572/73. Uvjeran je da u XVI. st. dolazi do »porasta klasnih antagonizama«, premda i sam priznaje da »društveni antagonizmi u XVI. st. nisu dovoljno obradjeni«. ¹⁰⁰ Stoga i primjeri koje citira, premda ima među njima i dosad nepoznatih, nisu uvijek dokaz za porast antagonizma, nego za njegovo postojanje! Oružani sukobi plemstva imaju za bune »vrlo ograničeno značenje«, jer su oni »imanentna osobina feudalizma«. ¹⁰¹ Pozivajući se na tužbu Uršulinu iz 1564. tvrdi da borba seljaka ima već tada »određeni klasni interes«, jer se »sudjelovanje seljaka u tim borbama može shvatiti kao klasna borba«. Medjutim ideja o klasnoj svijesti podložnika u 1565. može se teško braniti poznatim zbivanjima i zato zaključuje da je taj »klasni interes seljaka« tada još »nedovoljno odvojen od međusobnog razračunavanja njihove zemaljske gospode«. Takva bi se pretpostavka mogla braniti jedino tada kad bismo u podložničkim akcijama našli i na takve kojih se početak ne bi mogao svesti na velikaška razračunavanja. Ne čini nam se prihvatljivom ni činjenica koju ističe Adamček, naime, da su »seljaci imali dovoljno vlastitih razloga da potpomognu Hennynghovce u bici s plemićkom insurekcijom«. ¹⁰² Razlozi koje navodi rezultat su već postojeće borbe na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu. Čini se da on prihvaća općenito uvjerenje historiografije da povratak Taha znači »pogoršanje položaja kmetova«, ali ostavlja otvorenim pitanje »kakvo su pri tom značenje imala razračunavanja s pristašama Hennynghovaca, a kakvo uvođenje novih oblika eksploatacije«. Pitanje, naravno, nije nemjesno jer se u istrazi 1567. podložnici neprestano pozivaju na strah od Taha, a strah je posljedica svijesne krivnje — i trebalo bi tek dokazati pretpostavku da je uzrok bježanja »Tahyjeva ekonomska politika« ili Gerdakova tvrdnja o Tahovim »pretjerano velikim novčanim dacama«. ¹⁰³ Ipak Adamček ima pravu kad upozorava na veliku ulogu komorske uprave u borbi Taha i njegovih podložnika, ali nije sigurno da je spomenuti utjecaj Gerdaka znatno veći nego porodice Hening. Trebalo bi zatim ispitati utjecaj vlastelinskih činovnika na podložnike i posebno ulogu vladara u svim zbivanjima na vlastelinstvu od 1564. do 1573. Najzad, trebalo bi analizom izvornog materijala utvrditi karakter borbe od 1564. do 1567. Adamček smatra da ta borba »ipak nije bila obični privjesak međusobnog razračunavanja feudalaca«, ¹⁰⁴ ali tu tvrdnju ne dokazuje. Jer »brzina kojom je 1567. prerasla iz nezadovoljstva protiv Tahyja u antifeudalnu pobunu« nije dokaz dotadašnje samostalne borbe podložnika protiv Taha. Podložnici sami ne započinju ni jednu akciju protiv njega. Čini mi se takodjer da Adamček daje »buni« protiv crkvene desetine preveliko značenje, utoliko više što je ona uperena ne samo protiv Taha nego i protiv komorske uprave! Ostaje uopće u tom sklopu problema dosta otvorenih pitanja koja čekaju svoje rješenje.

¹⁰⁰ N. dj., str. 66—67.

¹⁰¹ N. dj., str. 68.

¹⁰² N. dj., str. 69.

¹⁰³ N. dj., str. 70.

¹⁰⁴ N. dj., str. 71.

Prelazeći na prikaz susjedgradsko-stubičke bune Adamček ponavlja svoju raniju tvrdnju o uzrocima bune, pa ponovo nedostaju za nju dokazi u izvorima. Naime, ako se tvrdi da je Tah i u tom razdoblju (tj. nakon 1569) povećavao kmetske terete najviše na području naturalne i novčane rente,¹⁰⁵ onda bismo očekivali bar toliko da će Adamček podložničke izjave lokalizirati upravo u to razdoblje, a ne prije ili kasnije, ali on to ne čini. Jer ako se izjave o prisilnom kupovanju vina, o uzgajanju Tahove štoke, pasa itd. odnose na razdoblje od 1566—1569, onda uzroke koji su podigli kmetove na noge na Božić 1571. ne možemo tražiti opet u tim istim zloupotrebama.

Adamček se s pravom zalaže zato da se početak bune stavi u datum koji sam Tah navodi, tj. 25. XII. 1571., no nedostaje u njegovu tekstu tumačenje uzroka i povoda ovog početka. Akcije pobunjenika u 1572. dijeli u dva niza.¹⁰⁶ U drugom razdoblju (svibanj—lipanj) pobunjenici zauzimaju stubički kaštel, a kad oružane akcije prestaju, Tah i seljaci »su se morali obavezati da će mirno čekati vladarevu presudu provedene istrage«. Adamček naročito potcrtava važnost povratka Heningovaca na posjed. »Dolazak na vlastelinstvo Uršule Meknyczer i njenih zetova, koji su se, jednako kao i Tahy, našli pred problemom obnavljanja feudalne eksploatacije, raspršio je eventualne iluzije koje su neki kmetovi mogli imati o toj porodici.«¹⁰⁷ Smatra, nadalje, da borba otad dobiva »svu svoju antifeudalnu dubinu«. No, s obzirom na to da su »puntari« napustili svoje »puntarsko raspoloženje« i da su sve do početka iduće godine priznavali jurisdikciju i Taha i Heningovaca, valjalo bi se ipak vratiti na prikaz povoda i uzroka koji su doveli do posljednje i najžešće borbe na Susjedu i Stubici. Govoreći u 4. poglavlju o odnosu crkve prema Tahu¹⁰⁸ Adamček misli da je »držanje klera u međusobnoj borbi feudalaca i klasnoj borbi seljaka« stvarno »reakcija na Tahyjevu politiku sekularizacije crkvenog zemljišnog posjeda«, ali ostavlja otvoreno pitanje zašto je Tah tako nastupao prema crkvi. Iz »programa seljačke bune 1573«¹⁰⁹ postavlja samo pitanje »seljačke lojalnosti prema vladaru«, jer je uvjeren da se »falsificirani podaci u cjelokupnoj gradnji o seljačkoj buni pronalaze samo u seljačkom programu, zapravo u pitanju odnosa prema vladaru«. ¹¹⁰ Sve takve izjave zatvorenika tumači Adamček kao izraz želje pobunjenika da Tahovu vlast zamijene s vladarevom, o čemu bi se još moralo raspravljati. Najzad, u posljednjem se poglavlju zadržava na »nekim novim podacima o vodjama seljačke bune 1573«, ¹¹¹ u kojem mu je najvrijednije upozorenje da je Gubec-beg ili Istvanffyjev Matija Gubec stvarno Jambrek Gubec iz Hižakovca na donjostubičkom dijelu vlastelinstva.

¹⁰⁵ N. dj., str. 76.

¹⁰⁶ N. dj., str. 80, 81.

¹⁰⁷ N. dj., str. 85.

¹⁰⁸ N. dj., str. 85—87.

¹⁰⁹ N. dj., str. 87—89.

¹¹⁰ N. dj., str. 88.

¹¹¹ N. dj., str. 89—93.

U novoj, vrlo lijepo opremljenoj monografiji »Seljačka buna 1573«¹¹² Adamček ponavlja uglavnom rezultate svojih dotadašnjih istraživanja i dopunjuje ih nekim novim poglavljima (obradjuje npr. odnos ustanika prema gradjanima, plemićima i Uskocima).¹¹³ Zadržava se posebno na prikazu toka i ugušivanja bune.¹¹⁴ Nekim akcijama susjedsko-stubičkih kmetova u 1572. daje »obilježje šire pobune protiv plemstva«,¹¹⁵ s čime se ne bismo mogli složiti. Medjutim, za ocjenu uzroka bune 1573. vrlo je važno kako tumači odnos Taha prema podložnicima. Ovdje zastupa mišljenje da je »sve do početka opće bune bila na snazi Tahyjeva obveznica od 2. VIII. 1572. kojom se obavezao da neće kažnjavati kmetove sve dok o njihovoj krivici ne odluči vladar«, premda sam donosi tekst Tahove izjave od 7. IX. 1572. kojom on povlači spomenutu obveznicu.¹¹⁶ Nema takodjer dokaza da je od svršetka 1571. do početka 1573. stvorena »i samostalna seljačka vlast« koja je zamijenila »patrimonijalnu vlast feudalaca«. Adamček se u ovoj monografiji više zadržava na pitanju gdje je nikla ideja o potrebi opće bune i pozivajući se na neke istražne spise tvrdi da se iz Stubice kao prvotnog žarišta organizacija širila dalje,¹¹⁷ s čime se takodjer ne bismo mogli složiti. Ali, ne isključuje mogućnost da se takva ideja pojavila »i prije pobune 1572. u kojoj su glavnu riječ vodili susjedgradski kmetovi«. Čini mi se da odgovor na ovo i slična pitanja može dati jedino analiza položaja pojedinih vodja i pojedinačne motivacije s kojima su se pobunjenici uključivali u bunu. Zbog nedovoljno poznate »predigre« bune teško je prihvatiti kao konačnu tvrdnju da su »ustaničkom savezu pristupili najprije cesargradski seljaci«. ¹¹⁸ S druge strane, nesumnjivo je da je ustaničko »bratstvo« zaista obuhvaćalo tako širok prostor kako to Adamček pokazuje. No, mislim da je izvan svake sumnje činjenica da je Ilija Gregorić bio vrhovni zapovjednik vojnički organiziranog pokreta, premda Adamček misli da se njegov položaj »po svoj prilici nije razlikovao od položaja ustaničkih zapovjednika koji su vodili ustaničke vojske prema sjeveru i jugu od glavnog žarišta bune«. ¹¹⁹ Njegove vlastite izjave za to pitanje, dakako, nisu odlučne. Protivno Bromleju, a zajedno s Grafenauerom stavlja Adamček početak oružane bune na Tahove, a ne na Erdödyjev cesargradski posjed.

U poglavlju o »Programu i vojnim planovima pobunjenih seljaka« Adamček ide mnogo dalje nego u ranijim radovima. Čini se da ipak precijenjuje ustanički program — poznat samo po izjavama zatvorenih i mučenih kmetova! — kad smatra da je »u krugu potlačenih i obespravljenih kmetova u XVI stoljeću« mogla nastati »politička koncep-

¹¹² Zagreb 1968.

¹¹³ N. dj., str. 124—127.

¹¹⁴ N. dj., str. 127—180.

¹¹⁵ N. dj., str. 105.

¹¹⁶ Vidi J. Adamček, Građa o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563—1574, Arhivski vjesnik VII—VIII, 1964—1965, str. 295—296; dalje = Građa.

¹¹⁷ N. dj., str. 106, 107.

¹¹⁸ N. dj., str. 107.

¹¹⁹ N. dj., str. 109.

cija o preuredjenju čitava društva.¹²⁰ Premda Adamček uvjerava kako nas takav program ne mora zbunjivati »zbog nekih utopističkih i nerealnih elemenata«, jer je tobože i »buna u krajnjoj liniji bila nerealna pothvat, juriš na nebo, koji se nije mnogao ostvariti«, smatram da su seljački vodje naprotiv stvorili *vrlo realan plan i program* koji nimalo nije »jurišao na nebo«! Dakako, sasvim objektivnu i nepristranu sliku povoda i uzroka bune i ciljeva pobunjenika vrlo je teško dati, prije svega zato što svaki istraživač u tom, po svojoj naravi izrazito subjektivnom izvornom materijalu, uklanja ono što smeta njegovu shvaćanju. To se najbolje razabire u pitanjima odnosa pobunjenika prema caru,¹²¹ u problemu Gupčeva imenovanja za kralja¹²² i najzad u pitanju osnivanja tzv. »seljačke države«.¹²³

U ovoj monografiji obradjuje Adamček i dosad nepoznata žarišta bune u Zagorju.¹²⁴

Prema tome, Adamček je najprije izdanom gradjom, a zatim i svestranom obradbom bune najviše pridonio da je današnja historiografija izašla iz uskih okvira u kojima se nalazila. To, dakako, ne znači da su njegovim priložima iscrpljena sva pitanja koja se u vezi s Gregorić-Gupčevom bunom pojavljuju.¹²⁵ Naprotiv, problemi još nisu ni sasvim otvoreni, a nova gradja i svestranija obradba starije pridonijet će da se ova buna i sva zbivanja koja su joj prethodila još bolje upoznaju i obrade. Ta na tom smo poslu tek počeli raditi.

¹²⁰ N. dj., str. 111.

¹²¹ Adamček u ovom radu izražava sumnju da je vjera u cara u središtu bune uopće i postojala (n. dj., str. 115).

¹²² Vidi bilj. 41.

¹²³ U najnovijoj historiografiji prevladavaju, mogli bismo kazati, samo različite varijante o toj temi, tj. o tobožnjof, više ili manje samostalnoj političkoj cjelini ili seljačkoj »državi«. J. Bromlej, n. dj., str. 249 je u skladu sa svojim mišljenjem o Matiji Gupcu kao seljačkom »caru« kombinirao i dalje i ustvrdio da su pobunjenici namjeravali osnovati »samostalnu državu«, potez koji tobože daje čitavom pokretu »narodno-oslobodilački karakter«. Jer mnogi velikaši u Hrvatskoj su bili — Ugri, a u Štajerskoj i Kranjskoj — Nijemci! Neobično iznenadjuje da upravo Bromlej, koji se smatra marksistom, dolazi na ideju da društveni pokret u XVI. st. ima nacionalni karakter! Ne shvaćajući uopće položaj tadašnje Slavonije i »ostataka Hrvatske« Bromlej vidi »važnu funkciju« te nove države u borbi i zaštiti od Turaka. O tome dakako da ta Slavonija nema novaca ni da plati banske vojnike on ne vodi računa.

B. Grafenauer, Kmečki upori, str. 228 osporava Bromlejev »patriotsku« koncepciju upozoravajući ga na to da nacionalne svijesti u to doba nije moglo biti. Ali, nije li i sam išao predaleko tumačeći političke ciljeve pobunjenika? Jer »upornici so, kaže Grafenauer, kakor kažejo njihovi načrti, nameravali ustanoviti novo državno telo, novo deželo na jugovzhodnem delu habsburškoga ozemlja« (n. dj., str. 224). Da li je moguće da su buntovnici zamišljali neku državu u kojoj bi oni zamijenili plemiće, kako to u nastavku teksta pretpostavlja Grafenauer? Cini mi se upravo fantastičnom ideja da bi vlast u toj novof državi dijelili car i seljaci! Tada je Svrač i izjavio da su namjeravali osnovati državu morali bismo posumnjati u vrijednost njegove izjave. I Adamček, Seljačka buna, str. 114 je uvjeren da »plan o stvaranju samostalne države gotovo neminovno izlazi iz drugih ustaničkih namjera«. Oni su tobože zamišljali takvu »novu seljačku državu« u kojoj bi »bili ujedinjeni hrvatski i najveći dio slovenskih seljaka« (n. dj., str. 115).

U zaključku Adamček još jednom podvlači misao »da su pobunjeni seljaci 1573. kao svoj glavni cilj postavili rušenje feudalnog porijekla i vrlo vjerojatno stvaranje samostalne seljačke države« (n. dj., str. 118). Smatram da se sve te tvrdnje o samostalnoj ili o bilo kakvoj seljačkoj državi ne mogu braniti niti sačuvanim izvornim materijalom, a još manje shvaćanjima običnog čovjeka u XVI. st. A ako se želi govoriti o ideji kojom se zanosi vojnik u doba bune, onda je i opet promašena misao o državi, jer vojniku treba vojnička, dakle, krajiška organizacija gdje će moći služiti. Najzad, što je uopće država u XVI. st. i kako je autori koji o njoj govore zamišljaju?

¹²⁴ N. dj., str. 120.

¹²⁵ Nazivam ovu bunu Gregorić-Gupčevom zato da nekako u naslovu označim dvostruko vodstvo ovog pokreta koji je nikao i razvio se na susjedskom i stubičkom vlastelinstvu.

II.

Nova izvorna gradja

Već je više puta naglašeno da je izvanredna nova gradja tek omogućila da se u nekim pitanjima iz bune 1572/73. pristupi s novog stajališta. Na izdavanju su novih izvora radila trojica odličnih stručnjaka, naime, Josip Adamček, I. Filipović i M. Križman. Najveći je dio novih izvora izdao sam Adamček. Prvu skupinu izvora izdaje 1964-65. To je »*Gradja o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563—1574*«,¹²⁶ koja prema tome obuhvaća »samo jedno desetljeće«, tj. Tahov period na tom vlastelinstvu. Adamček je vrlo dobro uočio da upravo taj izvorni materijal ima neobično veliko značenje za upoznavanje prethistorije same bune. Gradja je skupljena iz različitih fondova Arhiva Hrvatske, no pretežno je to materijal iz arhiva zagrebačkog kaptola. Naime, kaptol je kao *locus credibilis* čuvao akte onih pravnih poslova u kojima je sam sudjelovao ili koji su se na kaptolu odvijali. U toj skupini izvora najdragocjeniji su *Protokoli* (*Protocola Capituli seu Fassiones*) prije svega zato »jer sadržavaju koncepte isprava koje se nisu sačuvale u uobičajenoj formi«. ¹²⁷ Kolika je njihova važnost vidi se po tome što je dosad bila iz Protokola poznata samo jedna isprava, a Adamček objavljuje preostalu 31 ispravu. U ostalim se serijama kaptolskog arhiva našlo nešto manje izvora. Iz abecedne serije kaptolskog vjerodostojnog mjesta (*Acta loci credibilis*, Series I) štampano je 9, a iz II serije 14 isprava i bilježaka. Adamček popunjuje i gradju o istrazi iz srpnja 1567. Vrlo važnu skupinu čini 37 spisa iz zbirke *Neoregestrata acta*. One obuhvaćaju trogodišnji period komorske uprave na susjedsko-stubičkom vlastelinstvu i detaljno nas upućuje u rad komorskih upravitelja, u njihov odnos prema seljacima i, prije svega, Tahu. Iz spomenutih se spisa tek može zaključivati kakvo značenje ima ta uprava za buntovničko raspoloženje podložnika prema Tahu. Iz arhiva ugarske komore, tj. iz zbirke *Urbaria et conscriptiones* uzima Adamček sesionalni regist donjostubičkog posjeda iz 1567. i objavljuje ga cjelini, dok iz zbirke *Relationes commissariorum regionum* štampa također 8 isprava. Ovu gradju dopunjuje nekim ispravama iz obiteljskih arhiva pohranjenih u Državnom arhivu (5 spisa iz arhiva obitelji Sermage, 5 iz arhiva obitelji Oršić). Sadržajno je čitavu gradju podijelio u dvije skupine: prvu čine materijali o agrarnim odnosima, a drugu svi ostali. Premda je i inventar pokretne imovine Batorijeva dijela vlastelinstva iz 1564. neobično zanimljiv, ipak najveću važnost ima sesionalni regist iz 1567. Adamček s pravom ističe da »taj regist predstavlja osnovni izvor za poznavanje urbarijalnih odnosa na susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu uoči bune 1573.« Njegova je vrijednost prije svega u tome što su u njemu upisani »svi seljački posjedi s njihovim naturalnim i novčanim podavanjima«, ¹²⁸ pa omogućuju da se stvori slika o stupnju eksploatacije neposredno prije bune. Međutim,

¹²⁶ Arhivski vjesnik VII-VIII, str. 7—340.¹²⁷ N. dj., str. 9.¹²⁸ N. dj., str. 10.

bogatstvo tog izvora nije samo u podacima o ekonomskim odnosima. Detaljni popis stanovnika vrlo je važan i kao izvor za kolonizaciju, za etničke odnose i za problem populacije uopće na slavonskom vlastelinstvu koje nije neposredno ugroženo turskim provalama. Zato ta gradja ima za historilara još veću vrijednost nego što to Adamček ističe. To isto vrijedi i za regist gornice iz 1567. i »Portio familiae Hennyngh 1574«, tj. isprava o diobi susjedsko-stubičkog vlastelinstva između Heningovaca i Tahovih sinova — premda je u njoj upisana, kako i Adamček ističe, samo polovica koja je pripadala Heningovcima — ipak »pruža uvid u situaciju na cijelom vlastelinstvu, jer se svako selo i svako zemljište napose dijelilo«. ¹²⁹ Adamček je prvi obradjujući tu materiju dobro opazio da posebnu vrijednost u popisu imaju podaci o alodiju, dakle o vlastelinskim vinogradima, oranicama i livadama. Zato »ti popisi omogućavaju da se stvori slika o porijeklu, porastu i rasporedu dominikala«. ¹³⁰ Isto vrijedi i za popis krčevina. Kako je popis sastavljen 1574. dakle godinu dana nakon bune, u njemu su označena i pusta selišta, pa on na svoj način odražava teške posljedice bune. Vrlo je važan i popis gornice odnosno vinogradara na istom dijelu vlastelinstva.

Medjutim, Adamček, pristupivši svestranom i sustavnom traženju gradje koja bi mogla osvijetliti još uvijek tamne probleme oko bune, nailazi na popise *crkvene desetine* i *dike* (ratni porez, »pomoć« ili subsidium) koje zbog opsežnosti ne može ovdje i štampati, ali u kasnijoj raspravi služi se desetinskim popisima, prije svega onim iz 1560. Na osnovi njega stvara zaključak o važnosti crkvene desetine među feudalnim teretima. Upozorava dalje istraživače da se u arhivu zagrebačkog kaptola nalazi »još pedesetak spisa o susjedgradskoj desetini (ugovori o arendi, tužbe kaptola protiv feudalaca zbog uzurpacije desetine i sl.)«. ¹³¹

Već je od V. Klaića poznato da popisi dike iz XVI. st. imaju posebnu vrijednost za utvrđivanje strukture slavonskog vlastelinstva. I Adamček upotrebljava popise dike za susjedsko-stubički posjed ističući kao posebno vrijedne popise iz 1566 i 1573. »U popisu iz 1566. nalaze se pribilješke o Tahyjevim okupacijama župničkih zemalja na Stubici, a popis iz 1573., »Nova portarum connumeratio«, sadržava podatke o broju uništenih dimova pri ugušivanju seljačke bune«. Popisi dike iz posljednja dva desetljeća XVI. st. važni su zato što odražavaju »proces dezintegracije vlastelinstva koji je započeo diobom 1574«. God. 1598. drži, kako je Adamček izračunao, »već oko 50 velikaša i plemića zemljišne parcele i kmetove«. ¹³²

U drugoj skupini objavljuje Adamček 109 spisa gradje iz perioda od 1563—1574. Ove izvore odabire prije svega zato da nadopuni i ispravi kriva mišljenja o borbi za susjedsko-stubičko vlastelinstvo. Gradja mu služi da osvijetli ulogu Heningovaca, da pokaže kako je Tah došao do zakupa fiskalne polovice posjeda i kako je utjecao svojim odlukama na razvitak borbe. Novi dokumenti osvjetljuju takodjer borbu Heningovaca

¹²⁹ N. dj., str. 11.

¹³⁰ N. dj., str. 11—12.

¹³¹ N. dj., str. 12.

¹³² N. dj., str. 15.

za povratak na vlastelinstvo. Upravo ta nova gradja služi Adamčeku da prvi u historiografiji pokaže kako do sukoba između Taha i podložnika dolazi već 1567. Na kraju »izražava nadu da će objelodanjanje ove gradje, bez obzira na svoje manjkavosti, pridonijeti upoznavanju seljačke bune 1573«. ¹³³

Medjutim, *Adamček* nastavlja s izdavanjem izvorne gradje. God. 1967 štampa »*Nove dokumente o ugušivanju seljačke bune 1573*«. ¹³⁴ Ta se gradja odnosi na borbu pobunjenih kmetova u varaždinskoj županiji odnosno na parnicu između plemića varaždinske županije i Luke Sekelja protiv Matije Keglevića zbog njegovih nasilja nakon ugušivanja bune. Među štampanim dokumentima zauzima posebno mjesto presuda plemićkih sudaca varaždinske županije od 1. III. 1573. o kažnjavanju dvojice kapetana i pobunjenih kmetova u Selnici. Ne ulazeći ovdje u pitanje da li je doista takav sud mogao izricati smrtne presude — čini mi se da nije! — on ostaje vrlo vrijedno svjedočanstvo, koje je već poslužilo i Adamčeku, o djelatnosti i imenu Gupca (sceleratus homo Ambrosius Gubecz). ¹³⁵ Vrlo zanimljiv je i dokument za karakter Stjepana Gregorijanca pismo Tahovo Maksimilijanu o Gregorijančevu zatvaranju pobunjeničkih kapetana i dovodjenju Uskoka na ustaničko područje. ¹³⁶ Tužba varaždinskih plemića protiv Matije Keglevića takodjer je vrlo važno svjedočanstvo da je Gubec doista izabran za kralja. Vrijedni su i podaci komisije koja je ispitivala Keglevićeva nasilja.

Medjutim, na izdavanju »*Nove gradje o seljačkoj buni 1573*« radili su osim J. Adamčeka I. Filipović i M. Križman. ¹³⁷ To je gradja koju su izdavači našli u austrijskim i mađarskim arhivima tijekom 1968. i 1969. Prva skupina gradje »osvjetljava sudbinu seljaka koji su bili zarobljeni u bici kod Šenpetra u Štajerskoj«. ¹³⁸ U Graz je poslano i ondje ispitano 38 zarobljenika. Uočivši važnost tih ispitivanja (posebno sažetog izvoda iz izjave 33 uhapšenih seljaka), Adamček se posebno zadržava na njihovom tumačenju. On doduše nije sklon prihvatiti izjavu zatvorenika da je vrhovni vođa (supremus dux) bio upravo Ilija Gregorić, ali zatvorenici navode imena još devetnaestorice ustaničkih vodja, među kojima i — Ambroza Gupca! »Taj je podatak dalja potvrda u više navrata izloženih dokaza o tome da se seljački vođa Gubec nije zvao Matija«. ¹³⁹ Adamček ima takodjer pravo kad tvrdi da »izjave uhapšenih seljaka u Grazu potvrđuju sve pretpostavke o visokom stupnju organiziranosti ustaničkog vodstva«, ali ne i tada kad šutke mimoilazi antagonistički odnos koji dijeli ustaničke kapetane od običnih seljaka. U ovoj se skupini izvora nalaze i izvještaji kranjskih staleža o ugušivanju bune, celjskog upravitelja Helfenberga o porazu ustaničke vojske pod Pilštajnom, izvještaj Luke Sekelja o njegovim akcijama na ugušivanju bune i neki

¹³³ N. dj., str. 15.

¹³⁴ Arhivski vjesnik X, 1967, str. 69—115 (dalje = Novi dokumenti I).

¹³⁵ N. dj., str. 77.

¹³⁶ N. dj., str. 78—80.

¹³⁷ I dio. Arhivski vjesnik XI-XII, 1968—1969, str. 7—41; II dio, Arhiv. vjesnik XIV, 1971, str. 223—236 (dalje = Nova gradja I i II).

¹³⁸ N. dj., str. 11.

¹³⁹ N. dj., str. 12.

drugi izvori. Neki dokumenti osvjetljavaju Tahov odnos prema podložnicima sredinom 1573., koji bi, kako Vid Hallek javlja, mogao izazvati novu pobunu.

Drugi dio nove gradje sadrži regeste iz protokola Dvorskog ratnog vijeća u Beču i izvještaje Fuggerovih povjerenika o buni.

Najzad, J. Adamček i I. Filipović izdaju 1971. opširan »Izvoještaj o radu na pronalaženju gradje o seljačkoj buni 1573. u četverogodišnjem razdoblju 1968—1971«.¹⁴⁰ Njihov konačni »obračun« o radu pokazuje da su zaista savjesno i marljivo pregledali sve arhive u Hrvatskoj, Slavoniji, Madjarskoj, Austriji i ČSSR za koje su pretpostavljali da sadrže podatke o buni. Tako im je u četiri godine pošlo za rukom pregledati i istražiti 17 domaćih i stranih arhiva i pregledati 98 arhivskih fondova. »Ukupno je pregledano 530 svežnjeva spisa, 145 pomoćnih knjiga i 7 velikih kartoteka«.¹⁴¹ No, autori se ne zadovoljavaju samo tim radom. Oni su pronađene dokumente, osim onih u Arhivu Hrvatske, snimili i tako stvorili zbirku gradje o seljačkoj buni koja je pohranjena u Arhivu Hrvatske.

Izdavači će nastaviti s radom na izdavanju gradje, ali već sada mogu biti zadovoljni s rezultatima svog rada. Oni, posebno Adamček, je ne samo sebi omogućio novi pristup seljačkoj buni, već je zadužio i buduće generacije koje će sa zahvalnošću raditi na tom materijalu. Zato se zahvaljujući nesebičnom radu čitave ekipe i najviše Adamčeka danas može i smije svestranije raspravljati o seljačkoj buni 1572/73. i o zbivanjima na Tahovu posjedu neposredno prije izbijanja bune.

III.

Susjedsko-stubičko vlastelinstvo uoči bune

Pregled najnovije historiografije o seljačkoj buni 1573. vrlo je poučan i potiče na dalji rad. S jedne strane zato što je najveći dio radova radjen prije izdanja nove gradje, a s druge zato što je i u novijoj obradbi ostao čitav niz otvorenih i dodirnutih problema o kojima je zaista vrijedno raspravljati.

Čini mi se kao da se i u najnovijim radovima ne posvećuje dovoljna pažnja *uzrocima* koji su doveli do bune. Naime, nastoji se uzroke svesti na *ekonomsko polje* ili na *povećanu eksploataciju*, a premalo se vodi računa o drugim elementima koji takodjer vrlo mnogo utječu na odnose između podložnika i vlastelina. No, najveći nedostatak cjelokupne dosadašnje historiografije o buni smatram da je *potpuno zanemarivanje problema društvenog raslojavanja među podložnicima*. Neprestano se govori o seljacima ili podložnicima, od Bičanićeva rada i o bogatim seljacima, tako da se najzad dobiva *pogrešna slika o tobože amorfnoj, bespravnoj i potlačenoj masi podložnika* koja se diže *protiv Taha!* Upravo to stanovište da buna ili društveni pokreti uopće nastaju u doba

¹⁴⁰ Arhivski vjesnik XIV, str. 327—355.

¹⁴¹ N. dj., str. 354.

kad je eksploatacija najjača — druga je *zabluda historiografije!* Neće biti teško na primjeru Gregorić-Gupčeve bune pokazati da *vodje* ne pripadaju »bespravnoj i potlačenoj masi« i da su s njom povezani tek toliko koliko im je potrebno da postignu *svoj cilj!* A taj je cilj *prerastao uske okvire feudalne eksploatacije*, jer njegov nosilac *nije seljak*, nego *vojnik*. Taj *vojnik* — dakle Tahov najodličniji podložnik, čezne za *preurèdjenjem vlastelinstva* na kojem živi. Kao *najnapredniji podložnik* u ratnom XVI. st., on dobro razabire tko ima najviše mogućnosti da mu osigura vrlo udoban vojnički život. To *nije njegov vlastelin* — to je *vladar*. Stoga, nipošto slučajno, buna 1572/73 ima dvostruko korijenje: ona s jedne strane izvira iz vječne težnje *kmeta* da smanji svoje obveze prema vlastelinu i državi i s druge strane *vojnika* da služi samo caru. No, pregovaranja se između vlastele i nezadovoljnika vode i mogu voditi u XVI. st. samo unutar okvira feudalne eksploatacije i stoga se na prvi pogled čini kao da u buni dominira upravo i samo taj problem, što nije točno. Uostalom, da li su naše, zasad teoretske pretpostavke točne ili točnije od mišljenja cjelokupne historiografije pokazat će ponovna detaljna analiza zbivanja na stubičko-susjedskom vlastelinstvu uoči bune, tj. od 1564, dakle od dolaska Franje Taha do izbijanja otvorenog ustanka u siječnju 1573 g. Ponovni je pretrës čitavog pitanja utoliko potrebniji što i najnovija historiografija naginje mišljenju da »krivce« treba tražiti samo među vlastelom, napose je »okrivljen« sam Tah. Međutim, dragocjeni će nas novoizdani izvorni materijal nepogrešno voditi kroz zbivanja na vlastelinstvu od 1564—1573, omogućivši nam da »sine ira et studio« izdvojimo »krivce« od »okrivljenih« i od »pravednih«. Dakako, bilo bi vrlo zanimljivo proširiti takva ispitivanja i na druga vlastelinstva zahvaćena bunom, no to zbog nedostatka izvornog materijala nije moguće. Utvrdimo stoga najprije što se zbivalo u *žarištu bune* od trenutka kad se na vlastelinstvu pojavio Franjo Tah kao novi suvlasnik.

1. Tahov dolazak na vlastelinstvo

Ne ulazeći na ovom mjestu u druga pitanja, inače usko povezana s F. Tahom kao slavonskim velikašem, nastojat ćemo pustiti same dokumente da oni pričaju o tijeku zbivanja.

Već se početkom 1563. znalo da Andrija Bator, tada dvorski sudac želi otudjiti svoju polovicu Susjeda, Želina i Donje Stubice i zato je 15. I. Andrija Hening pred zagrebačkim kaptolom prosvjedovao protiv otudjenja.¹⁴² On istupa pred kaptolom u ime svoje i svojih kćeri Ane (udate za Mihajla Konjskog), Kunigunde, Marte i Sofije. Smisao prosvjeda je jasan: Andrija Hening i članovi njegove porodice imaju kao suvlasnici na istom posjedu pravo prvokupa, tj. pravo da oni u prvom redu kupe od Andrije Batora njegovu polovicu. A. Hening je očito znao da A. Bator ne želi njemu prodati svoju polovicu, jer prosvjed ne bi inače imao nikakva smisla.

¹⁴² Gradja, str. 161.

Godinu dana nakon toga, ali prije 1. III. 1564., u instrukciji koju Bator daje F. de Weke razabire se da su Heningovci koje zastupa Uršula, udova Andrije Teuffenbacha, ipak pristali na nagodbu s Batorom: ona će se povući u stubički kaštel i ostaviti susjedsku utvrdu Batoru. Njezin položaj otežava Mihajlo Konjski, njezin zet koji u ime svoje žene Ane zahtjeva izdvajanje jednog dijela posjeda. Batorijev poslanik treba da primi račune od dotadašnjeg upravitelja Grgura Mindzentyja, utvrdi stanje na posjedu i provede diobu.¹⁴³ Iz tužbe što je prije 15. VII. upućuje Uršula kralju Ferdinandu doznajemo da je Tah 14. VI. 1564 ušao u svoju polovicu susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva. Vrlo je značajno da ulazi »cum turba hominum armatorum«.¹⁴⁴ Uršula i drugi susjedi, koji se, potpuno ispravno, osjećaju oštećeni, smatraju da je Tah svoj dio posjeda — *osvajao*!¹⁴⁵ Činjenica da prema Uršulinoj tužbi Tah stavlja u svoje kaštele 40 stražara i zabranjuje Uršuli da postavi bilo kojega svog čovjeka dovoljno pokazuje kakvo stanje nastaje na vlastelinstvu odmah po dolasku Taha. Uostalom, Uršula izričito tvrdi da su braća Bator uvela Taha u posjed s pomoću 40 vojnika kojima se ona, posve razumljivo, nije mogla oprijeti. Dok u tom dijelu optužbe Uršula bez sumnje ne govori neistinu, na Tahov odnos prema kmetovima gleda sasvim s drugog stajališta. Ona je u tom pitanju pristrana prije svega zato što su kmetovi *zajednički* (indivisi), pa od samog početka služe protivnicima *kao sredstvo* u međusobnom obračunavanju. Uršula prva počinje s tužakanjem. Ona tuži vladaru da je Tah počeo na razne načine smetati zajedničke kmetove i da ih ne pusti da dodju do nje,¹⁴⁶ što je za neprijateljske odnose medju njima razumljivo. Uršula ne bi oklijevala da kmetove upotrijebi protiv Taha. Upravo zato mi se čini da se Uršulina tužba ne može upotrijebiti za osvetljavanje »držanja seljaka u borbama feudalaca oko vlastelinstva«,¹⁴⁷ jer bi Uršula vrlo rado upotrijebila bilo kakav Tahov prijestup kao dokaz njegova nasilja nad kmetovima. Pa i tužba Mihajla Konjskog protiv Taha se lako može provjeravati podacima kasnije istrage. On tuži (zajedno s Uršulom) Taha da ga ne pusti u susjedsku utvrdu, da njegovu ženu Anu (kćer Uršulinu) i njezine sestre drži u gradu kao zatočenice, ali »attestationes pro Tah contra Konzky«¹⁴⁸ svjedoče drugačije. Tah se u odnosu prema Konjskom drži uputa koje su mu dali A. Bator i A. Hening. Obojica su zabranili Konjskom ulaz u utvrdu (zbog njegovih zahtjeva za dio posjeda) tako da je Ana odlazila u podgradje kad je Konjski bio ondje!¹⁴⁹ Kako je Konjski još uvijek zahtijevao »portio dictae dominae consortis suae ex bonis dictorum castris et castelli«,¹⁵⁰ uložio je novu tužbu vladaru.

¹⁴³ Gradja, str. 161—163.

¹⁴⁴ Gradja, str. 167.

¹⁴⁵ Gradja, str. 167. »Qui quidem dominus Franciscus de Thah a tempore huiusmodi occupationis dictorum castris et castelli....«

¹⁴⁶ Gradja, str. 167. »miseris etiam colonos, inter ipsas querulantes ac prefatos dominos de Bathor hucusque indiuisos, idem dominus Thahy diverso modo opprimere incepit ac eisdem colonis aditum ad easdem conquentes prohibet«.

¹⁴⁷ Gradja, str. 167, bilj. 3.

¹⁴⁸ Gradja, str. 172—173.

¹⁴⁹ Svjedoci pričaju kako je Konjskog na vratima dočekivala straža koja je imala strogi nalog da mu zabrani ulaz. Jedan od svjedoka priznaje da je Ana, kad joj je suprug došao u susjedsko podgradje, spavala izvan grada i ujutro se u njega vraćala.

¹⁵⁰ Gradja, str. 174.

Kmetovi se pojavljuju u Uršulinoj tužbi vladaru očito zato da se pokaže kako Tah od dolaska smeta njezine kmetove. Stoga pristran Uršulin prikaz odnosa Taha prema podložnicima u prvim mjesecima njegova dolaska ne može služiti kao podloga za bilo kakve zaključke o njegovu »proganjanju« zajedničkih kmetova. Točna je doduše Adamčkova konstatacija da se »taj kondominij postepeno pretvorio u izvor sukoba i nesporeda između vlasnika«, ali neobično bi bilo da je Tah doista već tada »počeo različitim sredstvima tlačiti seljake«, ¹⁵¹ kad ni kasnije, nakon 1565, kad je imao pravo da postupa protiv optuženih kmetova *nije učinio ništa!* Medjutim, već ove tužbe pokazuju Uršulin karakter: oštećena u svojim pravima, Uršula se ne ustručava u borbi s očito jačim protivnikom upotrijebiti i neistinu ako smatra da će pomoću nje nešto postići.

Već je Adamček zapazio da su Heningovci protiv Tahove kupovine »poduzeli najprije različite pravne mjere«. ¹⁵² Pred zagrebačkim se kapitolom se ulažu protesti svih osoba koje su pogodjene nezakonitom Tahovom kupnjom. Najprije 27. V. protestira medvedgradski kaštelan M. Horvat u ime svog gospodara Ambroza Gregorijanca. Povrijedeno je njegovo pravo prvokupa koje mu »ratione contiguae vicinitatis... magis quam praefato domino Francisco de praetacta Thah competet«. ¹⁵³ Tada predaje isti kaštelan prosvjed i u ime obitelji Hening i zatim u ime bana Petra Erdödyja. ¹⁵⁴ Svi spomenuti susjedi imaju više prava na polovicu susjedgradsko-stubičkog posjeda od Taha. Najzad, pojavljuju se i gornjostubički plemići i vlasnici posjeda i u ime »universorum nobilium generationis de praetacta Felsew Zthobycza« takodjer prosvjeduju. ¹⁵⁵

Valja posebno naglasiti da vladar — to su posljednji dani vladavine Ferdinanda ¹⁵⁶ — premda je Tah njegov pouzdanik, ne ostaje gluh za spomenute tužbe, prije svega na tužbu Heningovaca. Ugarski kraljevski namjesnik Nikola Olah piše zagrebačkom kapitolu da po carskoj zapovijedi pozove Taha koji neka *Uršuli vrati kupljenu polovicu vlastelinstva* uz cijenu koju je sam dao Batoru. ¹⁵⁷ Ako to Tah ne bi želio učiniti, neka ga po jednom članu kapitola pozove *na banski sud* (petnaest dana nakon obavijesti), Već dan kasnije, tj. 21. VII, sam ban Petar Erdödy nalažu kapitolu da carevo pismo povodom Uršuline tužbe odnese Tahu i javi mu zatim njegov odgovor. ¹⁵⁸ Kapitol izvršava banski i carev nalog, ali se Tah baš mnogo ne žuri da izvrši zapovijed. Pošto je jedva pustio kanonika Selničkog u susjedsku utvrdu — Mihajlo Konjski koji je s njim mora ostati pred vratima — pročitao je pisma i izjavio »quod ipse fuisset et esset obedientissimus, perpetuus atque humillimus servitor« pokojnog kralja Ferdinanda i da sve što ima njemu i pripada i zato će

¹⁵¹ Prilozi, str. 53.

¹⁵² N. dj., str. 52.

¹⁵³ Gradja, str. 163—164.

¹⁵⁴ Gradja, str. 164—166.

¹⁵⁵ N. dj., str. 166.

¹⁵⁶ Ferdinand umire 25. VII. 1564.

¹⁵⁷ Pismo od 20. VII. 1564; Gradja, str. 168—169.

¹⁵⁸ Gradja, str. 169—170.

mu on sam poslati ili dati odgovor. U međuvremenu i Uršula proširuje tužbu i obraća se na Maksimilijana koji 10. XI. zapovijeda Tahu da ne smeta Konjskog »ac alios etiam nobiles, qui filias eiusdem dominae exponentis in uxores vellent ducere«.¹⁵⁹ Štoviše, i dvorski sud smatra da Tah nanosi nepravde Heningovcima i vladar ne želi više trpjeti to stanje (quod cum nos pati neque deceat, neque velimus).¹⁶⁰ Zato neka Tah smjesti omogućiti Konjskom i ostalim »ženicima« — među njima je i Stjepan Gregorijanec — da udju u grad.

Vrlo je karakteristično da novi vladar, očito namjerno, *prešućuje glavni uzrok spora*. Sukob Tah—Uršula svodi, najvjerovatnije pod utjecajem dvorskog suda ili samog Batorá, na zaista *nebitan spor* oko ulaska Uršulinih zetova u susjedsku utvrdu! Tahu, posve razumljivo, nije bilo teško pokazati da u pitanju Konjskog nije učinio nikakvu novost, jer je, kako smo pokazali, već njegov predšasnik zabranio da ga pušte u grad. Međutim, ban ipak ostaje kod sadržaja Uršuline prvotne tužbe i 23. XII. 1564. poziva Taha na svoj sud zbog nezakonite kupnje polovice vlastelinstva.¹⁶¹ Ban se poziva na »communis estimatio« koja mu takodjer nalaže da Uršuli pruži pravdu!

No, činjenicu da ban pokreće postupak protiv Taha *bez izričita kraljevskog naloga* iskorištava Tah vrlo brzo u svoju korist. Znajući da vladar bar formalno ne osporava važnost njegove kupnje, Tah se uopće *ne odaziva* banskom pozivu. Tada Heningovci počinju, potpomognuti Gregorijancima, organizirati *oružani otpor*. Uršuli pomaže prije svega Ambroz Gregorijanec, otac njezina zeta Stjepana, koji je tada i viceban, dakle iza bana najutjecajnija ličnost u zemlji. On obavještava (4. II. 1565.) svoju »sestru« Uršulu da joj šalje plemića Petra Herendića (est homo militaris in equo), a da je naručio još 50 haramija koje će voditi njemu odani vojvode.¹⁶² U kasnijoj se optužbi ističe da je Uršuli i njezinim zetovima pomagao i Ambrozov brat zagrebački biskup Pavao Gregorijanec.¹⁶³

2. Tahova obitelj protjerana s imanja (27. I. 1565.)

U beletristici je dovoljno popularizirano to osvajanje Susjeda, a i Adamček se nedavno zadržao na opširnom opisu protjerivanja Tahove obitelji iz Susjeda i Stubice.¹⁶⁴ On ima pravo kad ističe da su u siječnju 1565. Heningovci doduše postali »potpuni gospodari susjedgradsko-stubičkog vlastelinstva«, ali to je bio rezultat »precjenjivanja vlastitih snaga i utjecaja«.¹⁶⁵ Tah ima kao kraljevski vijećnik mnogo jače veze, a osim toga *nakon svog nezakonitog čina* Heningovci nužno gube potporu bana Petra Erdödyja. Prema tome, u tom se trenutku uloge protivnika mijenjaju i Uršula se sa svojim zetovima našla »s one strane zakona«, dok Taha kao izagnanika pomažu ban i zagrebački biskup.

¹⁵⁹ N. dj., str. 171.

¹⁶⁰ N. dj., str. 172.

¹⁶¹ N. dj., str. 175—177.

¹⁶² N. dj., str. 177—178.

¹⁶³ N. dj., str. 179.

¹⁶⁴ Prilozi, str. 53—55.

¹⁶⁵ Prilozi, str. 54.

U zauzimanju susjedske utvrde posljednjih dana mjeseca siječnja sudjeluju i susjedgradsko-stubički podložnici koje Uršula i njezini prištaše vode u *oružani sukob s vlastitim vlastelinom*. To je okolnost koja je i u nesredjenim prilikama XVI. st. u najmanju ruku *neobična*, jer se doduše dogadjalo i dogadja, i to vrlo često, da vlastela vode svoje podložnike u rat na susjedno vlastelinstvo, ali »neprijatelj« nije ujedno i vlastelin kmeta—napadača! Dakle, protiv Taha ustaju i njegovi vlastiti kmetovi. Upravo ta činjenica daje zbivanjima početkom 1565. posebno značenje. Ta Tah dobiva zakonsku mogućnost da zbog izdaje kazni svoje vlastite kmetove. Međutim, upravo novi dokumenti primoravaju historičara da sasvim drugačije sudi o ulozi podložnika 1565. i o Tahovu postupku nakon povratka na vlastelinstvo. Danas je jasno da podložnici pomažu Uršuli u *beskrotnom izbacivanju Tahove obitelji* sa Susjeda i Stubice, ali da je jedva bilo prilike da se suprostave banskoj vojsci, kako je to historiografija pretpostavljala i pretpostavlja. Dvije banske optužnice,¹⁶⁶ o kojima će još kasnije biti riječ, pozivaju na sud one kmetove Uršule i Taha koji su sudjelovali u izbacivanju Tahove žene Jelene Zrinske i njezine djece s oba dijela posjeda. Uostalom, čitajući tekst tih optužnica ne možemo se oteti dojmu da su sastavljene prema sesionalnom registru, a ne prema stvarnom sudjelovanju kmetova i podložnika u toj akciji. Stoga se dakako moramo zapitati da li je za takav postupak prema Tahovoj ženi i djeci doista bilo potrebno oko 800 kmetova, kako se tvrdi u tekstu optužnice.¹⁶⁷ Ta Uršulini su ljudi navalili na susjedsku utvrdu i zatvorili svega *šest članova posade* — dvojicu kaštelana, jednog potkaštelana i dvojicu vojnika¹⁶⁸ — i na *taj način su istjerali* Jelenu Zrinsku i njezinu djecu (Et sic tandem dominam Helenam Zriny ac praefatum dominum Franciscum Thahy, liberosque ipsorum, tam exponentes, quam etiam reliquos praenotatos, ex ipso castro Zomzedwara consequenterque portione ipsorum possessionaria in eodem castro habita, exclusissent et excludi fecissent).¹⁶⁹ Jer kad se Jelena Zrinska vraća na Susjed nalazi gradska vrata zatvorena. Tada ona šalje svog sina Baltazara do mosta susjedske utvrde (ad pontem eiusdem arcis) i on pokušava rukama zaustaviti već podignuti most, ali ga Uršulini ljudi pucanjem iz grada tjeraju. I dok Jelena Zrinska »tristis et mesta« zbog »dolosam exclusionem« sjedi pred utvrdom, Uršulin zet Mihajlo Konjski i njegova žena Ana ulaze »s mnogim svojim službenicima« u sam grad! I pošto su i druge Uršuline kćeri ušle u grad, oni šalju svoje ljude do Jelene i njezina dva sina, stavljaju ih kočiju u kojoj su bili na šetnji i voze ih do granice susjedskog posjeda na cesti koja od Susjeda ide prema zagrebačkom Gradecu. Usput su pratili kočiju svirajući sve do spomenute granice, a tada su istjerali Jelenina kočijaša, našto poplašane konje hvata samoborski tridesetničar Ivan Posner, koji, kako optužnica tvrdi, dolazi slučajno do Jelenine kočije.

¹⁶⁶ Prva je od 27. II. 1565., a druga od 9. IV. 1565. (Gradja, str. 178—184 i 184—189).

¹⁶⁷ Gradja, str. 182.

¹⁶⁸ Kaštelana plemića Ivana Zadorija i Marka Jurinića, potkaštelana Ivana Horváta i dvojicu vojnika (Mihajla Lalina i Andriju Somodja) sa stražarom Jurjem Sakačem.

¹⁶⁹ Gradja, str. 180.

Dakle, sve što optužnica može predbaciti Uršulinim ljudima to je najprije *sramota* koju Jelena i njezina djeca doživljavaju, a zatim i *moćnost smrti*, jer se *moglo dogoditi* da su poplašeni konji izvrnuli kočiju! Prema tome, bezazlena i dobro smišljena *lakrdija* u kojoj se Tahovoj ženi i djeci uopće ništa nije dogodilo. Jelena bježi banu u Rakovec, ali se vraća na vijest da su ugrožene i njezine kćeri u donjostubičkom kaštelu. Optužnica i u tom dijelu pretjerava, jer tvrdi, da je Uršula skupila oko 800 kmetova s kojima je najprije protjerala bosonogu Tahovu djecu do granice donjostubičkog posjeda, a zatim je, ponovo s 800 kmetova napala kod brda Kamenjaka Jelenu i njezinu pratnju kad je išla po djecu u Gornju Stubicu. Teško je povjerovati optužnici koja tvrdi da se Jelena, pošto su joj prevrnuli kočiju i uzeli navodno kutiju s novcem, spašava samo zato što joj polazi za rukom da na jednom konju pobjegne zajedno s dvojicom sinova. Najzad, u njezinoj su pratnji Šimun Keglević i Krsto Gruber i neki gornjostubički plemići i nikoga od pratnje Uršulini ljudi ne diraju! Sve što čine, je to, da izvrše Jeleninu kočiju. Očito je da su htjeli lako bi poubijali i Jelenu i njezinu pratnju. Konačno, treći organizirani napad Uršulinih ljudi izvršen je 1. II. 1565. kad navaljuju na Petričeviću kuriju u Gornjoj Stubici, misleći, prema riječima optužbe, da se u njoj nalaze Tahove kćeri. I sada Petar Petričević »s božjom pomoći« uspjeva pobjeći i na taj način spasiti živu glavu! Ovaj je napad jedini ozbiljni prijestup Uršulinih i Gregorijančevih ljudi (optužnica ističe da Uršulu pomaže i zagrebački biskup Pavao Gregorijanec), jer je tada navodno srušena Petričevićeva kurija i opljačkane su njegove stvari. Pitanje je dakako da li je uzrok takva postupka onaj koji navodi optužnica? Naime, malo je vjerovatno da bi »buntovnici« koji su Tahovu djecu bez poteškoće mogli ubiti još u donjostubičkom kaštelu, sada navaljivali na Petričeviću kuriju da ih ondje ubiju. Ne valja zaboraviti da je Petričević Tahov kaštelan i nije isključeno da se Uršuli posebno zamjerio pa je iskoristila priliku i poslala svoje ljude da ga »kazne«. U svakom slučaju optužnica ne tvrdi da i u tom napadu sudjeluje 800 podložnika, nego da su po Uršulinoj želji i posebnoj zapovijedi te savjetu obojice Gregorijanaca navalili »mnogi ljudi i službenici i seljaci« (quamplurimis hominibus et servitoribus, rusticisque).¹⁷⁰ Prema tome, u optužnici je pozvano pred sud »oko 800 ljudi« prije svega zato što su sudjelovali u »ispraćaju« Tahove žene i djece do granice njihova posjeda. Jer valja posebno naglasiti da Uršulini ljudi, bez sumnje po njezinu nalogu, *ne diraju Tahove stvari* i ne uništavaju nekretnine bilo u Susjedu ili Donjoj Stubici.

Ban Petar Erdödy je, kako je već spomenuto, pokrenuo postupak protiv Heningovaca i njihovih kmetova koji su sudjelovali u protjerivanju Tahove porodice. On izdaje 27. II. 1565,¹⁷¹ prvu optužnicu, poziv na sud, u kojem su popisani ne samo Uršula i njezini pristaše nego i podložnici. Ovaj je prvi popis ustanika načinjen po svoj prilici na br-

¹⁷⁰ Gradja, str. 182—183.

¹⁷¹ Gradja, str. 179—184.

zinu i obuhvaća samo najvažnije »buntovnike«, ali je i takav vrlo zanimljiv, prije svega zato što omogućuje da pratimo »buntovničku djelatnost« susjedsko-stubičkih podložnika od početka 1565. Ne iznenadjuje nas što su na prvom mjestu popisani kao krivci Uršulini oficijali u Stubici i Susjedu.¹⁷² To je normalno da svaki vlastelin šalje u »rat« najprije svoje činovnike. Na njih će se svaliti i sav bijes Taha (to pokazuju podaci istrage iz 1567., na koju ćemo se još vratiti). Tada, tj. 1567., poručuje Tah po svom čovjeku zagrebačkom kaptolu da se njegove osvete treba da boje sedmorica podložnika, među kojima su Ivanušec, Filipčić i brdovečki sudac. Ivanušec i Filipčić su jedini kmetovi koji su prema prvom popisu buntovnika (jedan je iz Stenjevca, a drugi iz Ivanovca) sudjelovali iz svojih sela u protjerivanju Jelene i njezine djece. Objektivna svjedočanstva u istrazi 1567. pokazuju da je Tah doista održao svoju riječ: istjerani su vojvoda Valentin, Ivan Čačković i Matija Majerić iz Brdovca, Nikola Sukalić iz Zapresečja (Zaprešića), Matija Filipčić iz Podgorja, Matija Jančić iz Pušće i Ivanušec iz Stenjevca.¹⁷³ Jedini kmet kojega u prvotnom popisu nema, a Tah ga ipak tjera sa sesije, jest Petar Bedečić iz Otoka.¹⁷⁴ No, valja istaći da su spomenuti kmetovi na prvom banskome popisu odnosno u prvoj optužnici, što znači da je njihovo sudjelovanje u »buni« tada opće poznato. Teško je zasad dokazati zašto je Tah progonio upravo spomenutu sedmoricu podložnika kad je iz druge banove optužnice poznato da je u dogadjajima početkom 1565. sudjelovalo više od 600 podložnika (ban je u prvoj optužnici tvrdio da ih je bilo oko 800). Ne čini se neobičnim da je najveći broj osumnjičenih podložnika iz Brdovca, vojnički najjače organiziranog sela na susjedskom vlastelinstvu, kao ni to da se Uršulinu pozivu odaziva, uz ostale, i sudac ili vesnik iz Brdovca. Vesnici su od organizacije vlastelinstva u XIII. st. vlastelinski predstavnici na selu i stoga se vlastelin na njih i najprije obraća. Dakako, Tahu nije moglo biti svejedno da li je u progonu njegove obitelji sudjelovao neki podvorac ili sudac iz najvećeg naselja na susjedskom dijelu vlastelinstva.

Banov poziv na sud iz 27. II. 1565. važan je izvor, kako spomenusmo, prije svega za upoznavanje onih podložnika na koje se javno ukazivalo kao na najveće krivce pri protjerivanju Jelene Zrinske i njezine djece. Stoga bismo upozorili posebno i ponovo na popis brdovečkih kmetova i libertina. Naime, među osmoricom kmetova spominje se i »*Ilya dicto de Zenthgorycza*«¹⁷⁵ — dakle Ilija Gregorić! Prema tome, Ilija koji je vojnik po zanatu iskorištava zajedno s drugim brdovečkim predijalima priliku za »rat«, premda Uršula nije ni mogla ni htjela obećati onim vojnicima koji će se odazvati njezinom pozivu neki plijen. Radilo se

¹⁷² To su: provizor plemić Matija Zazoci, donjostubički kaštelan Juraj Sabo, Franjo Puhakovec (u drugim izvorima Puhakovečki), susjedski »dvorski« Ivan Sabo, susjedski potkaštelan Matija Sipoš, vojnici (pedites pixidarii) Andrija i Ivan Hegeduš, Petar Bedečić, Juraj Pečarić, Matija Kiš, Luka i Matija Horvat. Vidi Gradja, str. 179.

¹⁷³ Vidi I. Bojničić, Preslušavanje svjedoka proti susjedgradskom silniku Franji Tahiju god. 1567., Vj. zem. arhiva XII, 1910, str. 16–47.

¹⁷⁴ Petar Bedečić nije doduše u popisu kmetova buntovnika, ali on je vojnik u susjedskoj utvrdi. Vidi bilj. 176.

¹⁷⁵ Gradja, str. 179.

samo o proganjanju kod kojega nitko nije smio prolijevati krv. Bilo bi stoga promašeno kad bismo ovaj korak Ilije Gregorića protumačili kao izraz nezadovoljstva bilo njegová ili ostalih brdovečkih predijala s Tahom kao vlastelinom. Ta oni su jedva i vidjeli Taha. S druge strane, ni Tah se ne osvećuje ni jednom vojniku koji je sudjelovao u »buni« i tjera samo Uršuline činovnike. On kao dugogodišnji vojnik vrlo dobro zna cijeniti vrijednost vojnika na vlastelinstvu. Ta Gregorić je usprkos »crne liste« na kojoj se u banskoj tužbi našao ostao u službi Taha i 1568. poslala ga je ista Jelena Zrinska, kako sam priča u istrazi, na pljačku zajedno s ostalim vojnicima i tada je bio zarobljen.¹⁷⁶

U drugom banskom pozivu na sud izdanom 3. IV. 1565. optuženo je zbog napada na Petričeviću kuriju u Gornjoj Stubici više od 600 kmetova (točno 619 podložnika). Za kasniji je odnos Taha i susjedsko-stubičkih kmetova opet vrlo važno da se utvrdi nova činjenica: od osmorice istjeranih kmetova (prema podacima istrage provedene 1567.) šestorica su sudjelovala samo na napadu na Susjed 27. I. 1565., a dvojica samo na Petričeviću kuriju. Ne nameće li ta činjenica ovaj zaključak: Tah kažnjava osmoricu kmetova prije svega zato što su oni predvodili zajedno s Uršulinim činovnicima napad na Susjed? U svakom slučaju glavni dio kmetova vode Uršula i njezine kćeri i zetovi u osvajanje donjostubičkog kaštela, a u tom osvajanju ne sudjeluju više oni kmetovi kojima se Tah osvećuje i oduzima im zemlje. A ipak u stubičkom »pothvatu« sudjeluju, prema tekstu optužnice *sva sela na oba vlastelinstva* (619 kmetova iz 73 sela).

Ako dakle na Tahov postupak prema »buntovnicima« gledamo u svjetlu gornjih podataka razabrat ćemo da on ne upotrebljava krajnje mjere prema kmetovima jer gleda u njima bez sumnje *oružje svojih protivnika*. Jedino osmorica, među kojima nije i kasniji pobunjenički vođa Ilija Gregorić, gube svoje posjede koje Tah, gotovo bez izuzetka daje *svojim činovnicima*. Naime, selište vojvode Valentina iz Brdovca dobiva njegov susjedski provizor »dijak« Juraj (Georgius literatus), Majeriću sesiju u istom mjestu preuzima plemić Juraj Bartaković,¹⁷⁷ a Čačkoviću Nikola Šajnović, obojica Tahovi vazali (servitores). I Martina Gušetića nagradjuje imanjem Uršulina provizora Matije Zazocija iz Brdovca, dok njegov susjedski kaštelan Ivan Lolić dobiva Sukaliću sesiju u Zaprešiću. Prema tome, neće biti točno mišljenje prema kojem Tah tjera kmetove s posjeda prije svega zato što namjerava na novom vlastelinstvu živjeti i »intenzivno ga eksploatirati«.¹⁷⁸ Tah će kasnije biti primoran da izgradi još jedan alodij — ta vlastelinstvo je golemo! — ali premda mu se već u početku pruža prilika da kmetove potjera i uzme njihova selišta za sebe i pretvori ih u alodij, on to ne čini. Dakako, ne iz neke osobite naklonosti prema podložnicima, nego zato što je Tah *vojnik* koji veliki dio svog života provodi u vojničkoj službi u Ugarskoj (najprije u Sigetu, a zatim u Kaniži), dakle izvan vlastelinstva i jedno-

¹⁷⁶ F. Rački, Gradja za povijest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1575, Starine VII, 1875, str. 289–290 (dalje = Rački, Gradja).

¹⁷⁷ Majerić je brdovečki sudac, a Bartaković donjostubički kaštelan.

¹⁷⁸ J. Adamček, Prilozi, str. 52.

stavno *nema vremena* da se bavi gospodarstvom na novom posjedu. Od velikog broja optuženih kmetova on će kazniti samo osmoricu, upravo onoliko ljudi koliko mu treba selišta za njegove »servitores«. Pri »izboru« pazi da ne budu kažnjeni *njegovi vojnici* i zato se »Iliji iz Svete Gorice«, premda sudjeluje u susjedskom obračunu, ništa ne događa. Tah će tražiti i naći druge načine da iz vlastelinstva koje je *vrlo skupo platio* izvuče bar jedan dio novca.

Banova druga pozivnica na sud od 9. IV. 1565. dragocjen je izvor koji razotkriva na neki način vojničku strukturu susjedsko-stubičkog vlastelinstva. Popis nabraja, kao što je spomenuto, »buntovnike« iz 73 sela, ali to nije *amorfnu gomilu podložnika*, nego vrlo jasno raslojeno društvo. »Prestupnici« su popisani prema mjestu stanovanja i »zanimanju«. Već se na prvi pogled može lako razabrati da vojnici — *to su predijali* — nisu jednako raspoređeni po čitavom posjedu. Upada u oči da na *stubičkom posjedu nema ni jednog vojnika!* Ni u Donjoj sučiji (oroslavskoj), ni u Gornjoj sučiji (golubovečkoj) nije prijavljen ni jedan predijal. Sasvim drugačiju sliku pruža susjedsko vlastelinstvo. Premda je susjedska utvrda najvažnije središte čitava posjeda, ipak su predijali smješteni u selima *blizu štajersko-slavonske granice* točnije *u brdovečkoj sučiji*. Po broju predijala »prestupnika« odskake od ostalih selo *Prigorje* u kojem služe sedmorica predijala, a njima se pridružilo još 23 kmetova. Slična je situacija u *Gornjem i Donjem Šenkovcu*. Od 12 »buntovnika« u Gornjem Šenkovcu 4 su predijali, a iz Donjeg Šenkovca odaziva se Uršulinu pozivu 5 predijala! Čini se da u Vukovom selu nije bilo predijala, a u oba Laduča žive ne samo predijali, nego i *njihov kapetan*. Tekst pozivnice nije toliko jasan da bismo iz njega mogli sasvim sigurno zaključiti da li u Gornjem Laduču živi 16 ili 4 predijala na čelu s Nikolom Kraljem kao kapetanom.¹⁷⁹ Pribrojimo li Matiju Fistrića — kasnijeg pobunjeničkog kapetana — iz Trstenika i Tomu Duranića iz Kraja dobili smo broj predijala »buntovnika« iz 1565. Ako, dakle, pokušamo izračunati omjer između »običnih buntovnika« i predijala »buntovnika« početkom 1565., onda dobivamo 152:21 ili oko 14,2 % vojnički organiziranih podložnika u brdovečkoj sučiji. Medjutim, broj je vojnika — podložnika nesumnjivo veći, jer popis »buntovnika« iz 1565. u *načelu* donosi imena podložnika s onog dijela vlastelinstva koji pripada Uršuli. Da je takva pretpostavka opravdana pokazuje popis Gregorićevih kapetana: ni jedan između njih ne igra nikakvu ulogu u zbivanjima početkom 1565. Ali, Gregorićeva se vojna organizacija oslanja na stvarno stanje na susjedskom posjedu: on sam je iz Svete Gorice kod Trstenika (dakle podložnik franjevačkog samostana Sv. Marije osnovanog 1527.), a kapetani su birani iz Zaprešića, Pušće, Podgorja, Stenjeveca, Novaka i Stupnika) prema redosljedu kojim Svrač nabraja kapetane u istrazi 23. II. 1573).¹⁸⁰ Gušetić i Šajnović su takodjer iz brdovačke sučije. Prema tome, 7 sučija susjedskog vlastelinstva daju kao predstavnike kapetane u vojničko zapovjedništvo po-

¹⁷⁹ Gradja, str. 185.

¹⁸⁰ F. Rački, Gradja, str. 268.

kreta 1572/73., dok »*triumvirat*« sa stubičkog dijela posjeda ne ulazi u Gregorićev vojnički plan! Stoga se bez ustručavanja smije povjerovati Gregorićevoj izjavi danoj u prvoj istrazi (11. IV. 1573.) kad je na mučenju rekao da on »sey niergendt annderstwo als der herrschaft Sossed vnnderthonnen Obrister gewesst«. ¹⁸¹ Sa stubičkim se podložnicima Gregorić ne može mnogo pomoći, jer među njima nema, čini se, vojnika po zanatu. Pogranični položaj brdovačke sučije uvjetuje na neki način i Gregorićevu politiku prema susjedima, prije svega prema česargradskim podložnicima, ali i prema štajerskim i kranjskim susjednim imanjima.

Medjutim, obračun je podložnika s Tahovom obitelji početkom 1565. po mom uvjerenju samo *posljedica sukoba* u kojem su se suvlasnici na tom velikom vlastelinstvu našli nakon Tahove kupnje. Takav zaključak opravdavaju i obje banske optužbe. Usporedjene s popisom Batorova dijela vlastelinstva ¹⁸² nesumnjivo pokazuju da se Tahov podložnik uglavnom ne odaziva Uršulinom pozivu i da se podložnici koji imaju malo ili ništa zemlje vrlo rijetko pridružuju »buntovnicima«. Popis je prema tome i svojevrsno svjedočanstvo za društveni sastav »buntovnika« i može se, posve razumljivo, upotrijebiti i kao podloga za stvaranje zaključaka za 1572/73. Ni tada se ne diže podložnik koji ima malo krčevine ili vinograda, nego najbogatiji podložnik u selu.

Prema tome, banski sudski pozivi pokazuju kako se na velikom vlastelinstvu ponašaju različite grupe stanovnika tada kad ih vlastelin poziva »u rat« protiv suparnika na istom imanju. Ako se tako veliki broj podložnika diže samo zato da posluži ličnom obračunu između Taha i Uršule, onda treba pretpostavljati da će podložnik vlastite interese braniti s još većim žarom. Dakako, uz uvjet da mu vodje pokreta obećaju nešto što će ga izbaviti iz ne baš lakih feudalnih okova XVI. stoljeća.

3. Poraz banske vojske pod Susjedom (3. VII. 1565.)

Pošto se Uršula domogla čitava posjeda, nastojala je da ga i zadrži. Ban Petar Erdödy je još u svibnju na njezinoj strani te na zahtjev Uršulina zastupnika pokreće novi postupak protiv Taha i članova njegove obitelji. ¹⁸³ Pri tom očito ne vodi dovoljno računa o tome da je vladar već jednom odobrio Tahovu kupnju, jer će ga prije ili kasnije morati poslušati. Maksimilijan II. ima dovoljno razloga da starog i vjernog očeva službenika preuzme i u svoju službu. Zato Tah ostaje i nakon Ferdinandove smrti magister kraljevih konjušnika i vijećnik kraljevskog vijeća ili, kako su Hrvati sami tada pisali, »svete rimske cesarove i kraljeve svitlosti tanačnik«. ¹⁸⁴ Tri dana nakon banove odluke o obnovi procesa protiv Taha zapovijeda Maksimilijan zagrebačkom kaptolu da

¹⁸¹ N. dj., str. 292.

¹⁸² Gradja., str. 31–90.

¹⁸³ Gradja., str. 189–190.

¹⁸⁴ I. Kukuljević, Acta croatica I, str. 273.

Uršuli i njezinim kćerima uruči njegovu ispravu koju im šalje.¹⁸⁵ Dva člana zagrebačkog kaptola i dva banska poslanika odlaze nato na zahtjev Taha 9. VI. u Susjed, jer se upravo navršio 20-ti dan, tj. rok do kojega je Uršula trebala da pusti Taha natrag u njegovu polovicu posjeda.¹⁸⁶ Ali, Uršula se ne predaje tako lako. Ona je bila, izjavljuje poslanicima, uvijek, a bit će i u buduću poslušna caru i kralju, »svom najblažem gospodaru i najkršćanskijem vladaru«, jer se on zakleo da će pružiti pravdu tako bogatašu kao i siromahu. Zato ona zna da on neće smetati nju i njezinu siročad — kćeri je već prije predala u carsku zaštitu — niti će dopustiti da je netko drugi napada. Uostalom, još se se nije čulo »u ovom našem kraljevstvu Slavonije i Ugarske« da je netko osuđen bez zakonskog poziva i sudskog postupka. Nju i njezine kćeri nije nitko pozvao na sud, a još manje osudio. Ona je spremna odgovarati na sudu i podvrći se pravednoj presudi. Najzad, prosvjeduje pred poslanicima protiv svih nasilnika koji svojataju njezine posjede.

Nakon takva odgovora Tahu doista ne preostaje drugo, nego da pred istim poslanicima uloži protest.¹⁸⁷

Medjutim, Tah brzo uvidja da Uršulu treba pobijati njezinim vlastitim oružjem — lukavstvom. On će najprije pridobiti bana koji je još pred nepunih mjesec dana branio Uršuline interese i to predobit će ga izjavom pred zagrebačkim kaptolom ovog sadržaja: budući da je *vladar ponovo povjerio banu* da na svaki način, pa makar i *silom, uvede Taha natrag u njegovu polovicu posjeda*, on i njegovi sinovi se obavezuju da će ga pri tome pomagati i štititi ga.¹⁸⁸ Prema tome, ban je ipak odlučio da ne pomaže više Uršulu. Nema sumnje da se ban u tom trenutku već sprema na vojnu protiv Uršule, dakle na osvajanje Susjeda. Tah nato 14. VI. ponovo prosvjeduje pred zagrebačkim kaptolom protiv Uršulinog postupka s vladarevim i banskim poslanicima kao i protiv njezina odbijanja da ga pusti u susjedski kaštel.¹⁸⁹

No, ban je, pripremajući se po svoj prilici i na Tahov nagovor na oružano pokorenje Uršule, očito potcijenio svoje protivnike. S druge strane, vjerojatno nije računao s tim da se neki članovi sabora neće odazvati njegovu pozivu. On doduše već par dana nakon poraza postavlja na saboru otvoreno pitanje koji je uzrok da se plemići nisu odazvali njegovu pozivu »in expeditione tam contra Turcas, quam sub Zomzedwara«,¹⁹⁰ ali na takvo retoričko pitanje ne dobiva odgovor. Ban se zatim ne ustručava objaviti na saboru imena »buntovnika« koji su se oprli njegovoj zapovijedi (Retulit dominus banus regno, qui rebelles in mändatis).¹⁹¹ Tako se na saboru poimence citiraju imena rebela »qui contra dominum banum sub Zomzedwar auxilium praestiterunt), ali to je ujedno sve što je ban mogao učiniti.

¹⁸⁵ Gradja, str. 191.

¹⁸⁶ Gradja, str. 192—193.

¹⁸⁷ Gradja, str. 193.

¹⁸⁸ Gradja, str. 193—194.

¹⁸⁹ Gradja, str. 194.

¹⁹⁰ F. Šišić, Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae, Hrvatski saborski spisi, Knj. III, MSHSM XXXIX, 1916, str. 122 (dalje = AC III).

¹⁹¹ AC III, str. 123.

¹⁹² Gradja, str. 203—204.

Medjutim, izjava što je 5. VI. 1566.,¹⁹² dakle gotovo godinu dana nakon poraza daje samoborski kaštelan Lovro Litaši (Lythassi) u ime baruna Ludovika i Krste Ungnada prikazuje Erdödyjev poraz pod Susjedom u sasvim drugačijem svijetlu. Naime, članovi sabora vjerojatno prigovaraju banu što je uopće vodio vojsku pod Susjed i on, da se obrani, traži od regnika da mu izdaju svjedočanstvo o tom kako je na tu »ekspediciju« išao na njihov zahtjev. Kako je s tog saborovanja sačuvan samo popis zaključaka, u zapisnik je unesena kratka bilješka: Dantur literae testimoniales per regnicolas domino bano pro expeditione Zomzedwariensi.¹⁹³ Ovako sastavljena bilješka ne odaje nikakve rasprave, ali o njima doznajemo iz spomenutog prosvjeda braće Ungnad. Ungnadov činovnik izjavljuje da je ban na nedavnom saboru na Gradecu (5. V.) zahtijevao od velikaša i plemića da mu izdaju svjedočanstvo (literae testimoniales) u kojem će potvrditi da je on, ban »ex consensu et admissione uniuersorum dominorum et nobilium Regni Sclauonie castro Zomzedwara belum intulisse, iludque obsedissee«.¹⁹⁴ No, nastavlja Ungnadov poslanik, kako je i to svjedočanstvo izdano protiv volje i pristanka njegovih gospodara koji se nikad nisu složili s banom u podsadi Susjeda — jer ona može biti samo na štetu njihovu i mnogih drugih slavonskih plemića — oni prosvjeduju protiv bana koji je takvo svjedočanstvo od sabora zahtijevao i viceprotonotara koji ga je izdao (tada je viceprotonotar Ivan Petričević koji je prešao u Tahovu službu!). Ungnadima je banovo miješanje u *privatni spor* Uršula—Tah neugodno prije svega zato što su oni u isto vrijeme ratovali s Gruberom za Samobor i uspjeli ga oteti!¹⁹⁵ Dogadjalo se doduše i dotad da su se banovi miješali u sukobe i slične sporove, ali to je bilo ponajviše tada kad su zaštićivali *vladareve interese*. Tako je npr. ban Nikola Zrinski poveo 1546. rat protiv Petra Keglevića koji nije htio kralju vratiti Medjumurje. Konačno, u ovom slučaju ban Petar Erdödy nije imao *izričiti nalog* Maksimilijana II. da oružjem pokori Uršulu i njezine zetove.

Najzad, ni slavonsko plemstvo u cijelosti, dakle sabor ne pridaje osobitu važnost banovom porazu pod Susjedom, a sam ban *ne kažnjava ni jednog susjedско-stubičkog podložnika zbog toga*.¹⁹⁶ Tako jedina *javna kazna* pogadja Ambroza »dijaka«, dakle Ambroza Gregorijanca koji je skinut s časti podbana te je na njegovo mjesto postavljen Ivan Forčić.¹⁹⁷

Sve dakle upućuje na to da se slavonsko plemstvo ustručava poslati svoje ljude pod bansku zastavu tada kad on poziva u rat protiv jednog člana sabora. Medjusobni obračuni plemića i velikaša dnevna su pojava, ali »expeditio« protiv Uršule sasvim je nešto drugo. Osim toga, Tah nije mogao plemstvo na saboru uvjeriti u pravednost svog

¹⁹² AC III, str. 158.

¹⁹⁴ Gradja, str. 204.

¹⁹⁵ AC III, str. 123. »Conqueritur Christopherus Grwbar contra Christopherum Wngnod pro expugnatione castri Zamobore.

¹⁹⁶ Stoga se ne bismo složili s Adamčekovom tvrdnjom da su bansku vojsku »raspršili susjedgradsko-stubički kmetovi« (Prilozi, str. 54) i da su oni činili »glavnu snagu otpora« (n. dj., str. 55).

¹⁹⁷ AC III, str. 122. »Item eligitur in vicebanum Ioannes Forchych in locum Ambrosii literatic.

ratnog pothvata kraljevskim nalogima! Ako je Uršula bila prestupnica u čitavom poslu, ni on nije bio čist. Prema tome, »gentes et populi dominorum ac nobilium« nisu pod susjedskom utvrdom baš mnogobrojne i to će biti glavni razlog sramotnog poraza banske vojske pod Susjedom. Banski banderij tada takodjer nije velik, a protivnici su se dobro pripremili. Uršulin zet Matija Kerečenji koji priprema obranu Susjeda poziva bez sumnje sve predijale i stražare, a pomoć mu šalje i Ambroz Gregorijanec. U optužnici iz 1568. se otvoreno priznaje da su Heningovci skupili u Susjedu »različite vrste pješaka—puškara«. Ali, najvažnije je to da do neke velike bitke *uopće ne dolazi*, jer su Uršulini zetovi iznenadili bansku vojsku postavivši pod gradom *zasjedu!* Stoga tvrdnja optužnice da su Heningovci doveli pod grad »mnoge seljake, kmetove, dakako s područja svoje utvrde Susjeda i kaštela Donje Stubice«¹⁹⁸ služi više da se pokrije sramota, a ne da se istinito prikaže tok borbe. Najzad, u službenim se spisima priznaje, da je ban sa svojim vojnicima *tako bježao*, da je dovedene topove i, štoviše, bansku zastavu zaboravio pod gradom! Dakle, poraz je banske vojske potpun, ali ne zbog mnogobrojnijeg neprijatelja već zbog nespretnosti banskog vojnika. Jer on je mnogo vještiji u pljački nego u osvajanju utvrde. U istrazi koja se provodi protiv Taha ljeti 1567. neki se njegovi podložnici tuže na pljačku banskih vojnika u doba banove vojne.

Poraz banske vojske pod Susjedom »oko blagdana blaženih apostola Petra i Pavla«¹⁹⁹ odjeknuo je bez sumnje po čitavoj Slavoniji i stoga se moglo očekivati da neće ostati neosvećen. Utoliko više što su glavni vodje vojske pod gradom na čelu s banom pobjegli na Cesargrad. Najprije je doista ukoren Ambroz Gregorijanec. Još prije nego što je skinut s podbanske časti Maksimilijan II mu preko zagrebačkog kaptola šalje pismo kojim mu zabranjuje vojničko pomaganje Uršule. On je nato opet preko kanonika uvjeravao vladara da nakon njegove zapovijedi nije slao niti će poslati bilo puščani prah ili vojnike, jer se želi ponašati tako »kako pristoji vjernom i poštenom sluzi njegova veličanstva«.²⁰⁰ Međutim, Ambrozov je »crimen« bio toliko poznat da nisu koristila nikakva uvjeravanja i sabor ga, kako smo vidjeli, ipak skida s časti.

4. Uršula bježi, a Tah se vraća na vlastelinstvo (5. VIII. 1565.)

Ipak činjenica da ban napušta bojno polje prije stvarnog okršaja utječe u prvo vrijeme na Uršulu tako da ne shvaća kako je zapravo pobijedjena. Pouzdavajući se u tu pobjedu i ne znajući kako će se sada prema njoj odnositi vladar, ona šalje još 20. VIII. 1565. pred zagrebački kaptol svog čovjeka da u njezino ime prosvjeduje protiv *bana, Taha, Petra i Šimuna Keglevića, Petra Ratkaja i Ivana Alapića* koji su došli

¹⁹⁸ Gradja, str. 257.

¹⁹⁹ J. Adamček, Prilozi, str. 54 datira poraz 3. VII. 1565.

²⁰⁰ Gradja, str. 195.

s vojskom pod Susjed i mjesto da su prihvatili njezine uvjete (tj. da isplati Tahu novac za nepravедно kupljenu polovicu vlastelinstva) pokušali su osvojiti grad; a kad im to nije pošlo za rukom, na »turski način« su opljačkali njezine podložnike.²⁰¹

No, Uršulino je uživanje pobjede vrlo kratko. Ona najzad po nalogu bana i drugih posrednika dopušta Tahu da 5. VIII. udje ponovo u susjedsku utvrdu i preuzme svoju polovicu vlastelinstva. Vjerojatno zadovoljan što je ipak bez prolijevanja krvi ušao opet u grad, Tah se u svoje ime i u ime svoje djece obvezuje Uršuli i njezinoj obitelji da je sve do Martinja neće smetati niti je izbaciti s posjeda, ali ona je dužna, pošto joj je to i ban dopustio, da do tog roka traži milost u vladara. Prihode će s vlastelinstva do tog roka uživati zajednički. Nastanu li između njih svadje i sukobi, podvrgnut će se presudi »poštenih i časnih ljudi«.²⁰² Uršula se zatim obvezuje i pred banom da će se držati sklopljenog ugovora.²⁰³ No, to nije bilo sve. Istog dana ban joj postavlja još jedan i to teži uvjet: da sadašnja i buduća sloga između nje i Taha bude što »korisnija i savršenija«, Uršula *mora otpustiti šestoricu svojih činovnika i službenika* (to su: Jeronim Gereci, Franjo Puhakoci, Matija Zagoci, Ivan Sabo, potkaštelan Matija i Andrija Horvat).²⁰⁴ Spomenute uvjete pomirenja postavlja Uršuli sam ban u Stubici kamo se prvotno Uršula povukla kad je Tahu ustupila susjedsku utvrdu. (Uršula inače nije dočekala Taha na posjedu već se prije njegova povratka preselila u Brežice.²⁰⁵ Banu nije bilo suviše ugodno da od Uršule zahtjeva svoju izgubljenu zastavu koja je postala dragocjeni »ratni trofej« i zato radije šalje svog čovjeka pred zagrebački kaptol i dvojica kanonika koji Taha natrag uvode u posjed posvjedočuju da su svojim očima vidjeli »bombardas tres et vexillum banale, quae nuper eidem domino Petro Erdewdy bano violenter erepta et captiva in idem castrum Zomzedwar ablata fuissent«.²⁰⁶

Ponesen uspjehom Tah na idućem saboru²⁰⁷ zaboravlja, raspravljajući s članovima sabora o Uršulinoj krivici i »nevjeri plemića«, na nepovredivost regnikola. Naime, kad Toma Mikulić, Uršulin zastupnik ustaje u njezinu obranu, Tah počinje na njega vikati i pokušava ga udariti, povikavši banu: »Gospodine bane, učini da izbace ovu nevjernu životinju i da se vani ubije«. Zatim dodaje: »Da je ovdje neki moj dobri sluga da mu odrubi glavu, imao bi od mene dobru napojnicu«.²⁰⁸ Ova mala scena na saborskoj sjednici — zbog koje, uostalom, ban poziva Taha na sud²⁰⁹ — otkriva Tahov pravi karakter. Premda ni sam nije u pravu, napada protivnika koji je počinio »notam infidelitatis« upravo zato što je branio svoje »pravo« pravo. Nema sumnje da su upravo

²⁰¹ Gradja, str. 196.

²⁰² Gradja, str. 198—199.

²⁰³ Gradja, str. 199—200.

²⁰⁴ Gradja, str. 201.

²⁰⁵ Prilozi, str. 55.

²⁰⁶ Gradja, str. 202.

²⁰⁷ AC III, str. 122—123.

²⁰⁸ Gradja, str. 203.

²⁰⁹ Gradja, str. 202—203.

takvi nasilni postupci ogorčavali Tahove kolege, a i podložnike više nego njegove zloupotrebe, u kojima, posve razumljivo, nije bio izuzetak.

Ipak se čitav sukob i spor stišava, banski se poraz zaboravlja, a Tah se vraća na Susjed kao da se ništa nije dogodilo. Vladar *dopušta banu* da u njegovo ime *upravlja Uršulinom* ili točnije *njegovom polovicom posjeda* i on ostaje kao upravitelj sve do 26. IX. 1566., dakle godinu dana.²¹⁰

Historičaru se, posve razumljivo, postavlja pitanje što radi Tah nakon povratka na imanje i kako se odnosi prema podložnicima. Vrlo je karakteristično da historiografija — pa i ona najnovija — pridaje vrlo veliko značenje upravo zbivanjima u prvoj polovici 1565. smatrajući ih prelomnima i najodlučnijima za razvitak općeg otpora na vlastelinstvu. Tako Grafenauer tvrdi da je »banov poraz za razvoj poglavitnoga temeljnega žarišća upora pomemben kar v dveh pogledih«. On je omogućio, kako Grafenauer misli, »da se je Tahi za nekaj časa polastil povsem nedeljene posesti na gospostvih Susedgrad in Dolnja Stubica in s tem potisnil s svojim nasiljem kmečko gibanje v nujen razvoj v smeri odprtega upora«. I sama sam²¹¹ zajedno s Grafenauerom smatrala da je »še pomembnejše za poznejši razvoj bilo dejstvo, da so kmetje v obeh bojih spoznali svojo moč. Dvakratna zmaga kmečke vojske... je pomenila gotovo silno vzpodbudo za bodočo misel na oboroženi upor proti plemstvu«. ²¹² Danas, nakon novih izvora koji su svestrano osvijetlili zbivanja u prvoj polovici 1565. ne mogu ponoviti iste tvrdnje, a isto će morati da učini i Grafenauer koji je, kao i mi svi, gradio svoje zaključke na pretpostavkama.

Općenito se takodjer pretpostavlja da je povratak Taha na vlastelinstvo značio preokret i u njegovu odnosu prema podložnicima u tom smislu da se sada počeo osvećivati kmetovima zbog otpora koji su pružili banskoj vojsci. »Ko se je Tahi povrnul kot gospod na obe sporni posestvi, se je začel maščevati nad podložniki in drugimi ljudmi, ki so podpirali njegove nasprotnike«. ²¹³ I Adamček, premda ima u rukama novu gradju, koju sam i izdaje, ne može se osloboditi pretpostavki starije historiografije. On misli da je Tah »zbog svojih odnosa prema banu u tom periodu mogao odriješenih ruku poduzimati na vlastelinstvu različite mjere«, tako da je uvodio »nove izvanredne daće« i povećavao »druge oblike feudalnog pritiska na kmetove«. ²¹⁴ Već smo sprijeda upozorili da takve i slične tvrdnje ne potvrđuje nova izvorna gradja.

Smatram, prema tome, da nova izvorna gradja svjedoči o prilično

²¹⁰ Prilozi, str. 55.

²¹¹ Historija naroda Jugoslavije II, str. 444 i d. Tekst je »Hrvatsko-slovenske seljačke bune 1573. godine« doduše pisao sam B. Grafenauer, ali je tekst rezultat mišljenja i shvaćanja čitave redakcije, pa sasvim razumljivo, i moje. Tada smo doista svi bili uvjereni da »upotreba kmetova kao oružane snage u međusobnoj borbi velikaša i istražna komisija koja utvrđuje neopravdanost Tahijevih postupaka u očima kraljevske uprave bili su najbolji poticaj za zaoštavanje otpora kmetova«. Tada smo konstatali i to da pokret »već 1567. prelazi granice Tahijevih posjeda«, ali da »glavno žarište kasnije seljačke bune sazrijeva ipak na Tahijevim posjedima upravo zbog njegovih nasilja nad kmetovima« (n. dj., str. 446, 447). Dakako, nakon izdanja nove gradje primorana sam zbivanja na Tahovim posjedima do same bune prikazivati sasvim drugačije.

²¹² Kmečki upor i na Slovenskem, str. 208.

²¹³ N. mj.

²¹⁴ Prilozi, str. 55—56.

smiješnom izbacivanju Tahove porodice s imanja i u tom izbacivanju ne možemo vidjeti nikakvu krvavu predigru bune 1572/73. Uršulin se čovjek pridružuje njezinim zetovima zato da s glazbom isprati Tahovu ženu i djecu do granice posjeda, ali ne i zato da digne ruku na svog vlastelina.

Uostalom, tekst istrage provedene ljeti 1567.²¹⁵ protiv Taha još jednom potvrđuje da Tah povrativši se na imanje *ne misli na osvetu*. Već smo sprijeda upozorili kojim podložnicima oduzima zemlje. Ostaje prema tome da se provjeri na koji je drugi način zloupotrebjavao svoj položaj i da li je, kako se tvrdi, zahtijevao od kmetova mnoge nove daće. Posve razumljivo da sva svjedočanstva — bilo ih je preko 500! — nisu jednako vrijedna i vjerodostojna, jer je bilo i ljudi koji u odnosu prema Tahu nisu mogli biti nepristrani. Zagrebački kanonik svjedoči na primjer o »9 izvanrednih daća«, koje je Tah, kako tvrdi, utjerao od susjedskih kmetova, ali ipak priznaje da je o tim podavanjima samo čuo pričati! On, dakle, nije neposredan svjedok. Sasvim je drugačijeg karaktera svjedočanstvo Gašpara Večkovića, koji je »spanus et officialis universarum pertinentiarum dicti castri Zomzed« i koji izričito tvrdi da je Tah »tempore domini bani a miseris colonis plurimas taxas extraordinarias extorsisse«; to mogu potvrditi, kaže Večković, i suci koji su ih ubirali.²¹⁶ Kad je kasnije Gašpar Druškoci pošao u Brdovec da i ondje ispita suca i vesnika Ivana Horvata što zna o odnosu Taha prema kmetovima, dobiva sličan odgovor: dok je bio sudac Tah je od kmetova utjeravao gotovo svaki mjesec izvanredne takse.²¹⁷ Ali, u broju izvanrednih taksa *nema sloge* među svjedocima! Jer Juraj Raškaj, podžupan zagrebačke županije doduše vrlo opširno priča o progonima i ubojstvu kaštelana Stjepana, ali što se tiče izvanrednih taksa nije siguran. On je čuo (audivisset) da je Tah od stubičkih kmetova utjerao 7 izvanrednih i neuobičajenih taksa. Medjutim, s njegovom izjavom nisu u skladu svjedočanstva *donjostubičkih vesnika i sudaca*, naime, Ivana Magajića iz Orosavlja i Mihajla Martinića iz Gornje sučije (golubovečke). Magajić izjavljuje da zna (sciret) da je »gospodin Tah utjerao od jadnih kmetova *tri izvanredne daće*«. A Martinićevo svjedočanstvo je vrlo zanimljivo. Jer on u svemu potvrđuje Raškajevu izjavu, ali »o taksama je rekao da zna isto što i prethodni svjedok«.²¹⁸ Taj »prethodni svjedok« je upravo Magajić! Prema tome, Martinić je znao da je Raškaj *netočno svjedočio o izvanrednim daćama* i zato je potvrdio izjavu svog kolege suca koji je isto, kao i on, znao koliko je novaca Tah zahtijevao od stubičkih kmetova od svog dolaska do sredine 1567. (svjedočanstva su završena 16. VII. 1567.).²¹⁹ Sa sadržajem gornjih izjava ne slaže se svjedočanstvo Valentina Kranjeca iz Stenjeveca koji tvrdi da je on i neki drugi, očito stenjevački koloni, platio Tahu u ime izvanrednih daća preko 20 florena. Ali, Kranjec je »villicus plebani de eadem Zthenywcz«

²¹⁵ Vidi bilj. 173.

²¹⁶ I. Bojničić, n. dj., str. 20.

²¹⁷ N. dj., str. 24.

²¹⁸ N. dj., str. 35.

²¹⁹ N. dj., str. 47.

i bez svake sumnje pristran. Osim toga, Tah je bio u sukobu sa stenjevačkim župnikom i njegov, tj. Tahov odnos prema župnikovu kmetu ne može se, prema mom uvjerenju, usporedjivati s odnosom Taha prema susjedsko-stubičkim podložnicima. I neki se drugi stenjevački kmetovi tuže na Taha zbog novca koji je od njih uzimao, ali ne u ime izvanrednih daća, nego *na posudbu* (sub spe future restitutionis). Tako npr. otiima Grguru Blažekoviću, prema njegovoj izjavi, 30 talira, dok je Ivanu Kovačiću iz Stupnika s istim obećanjem izmamio 15 talira.²²⁰

Premda su, prema tome, svjedočanstva o izvanrednim taksama različita, čini se da treba prihvatiti kao najvjerodostojnije izjave *dvojice stubičkih sudaca o tri izvanredne daće na stubičkom dijelu vlastelinstva*. Izjavi susjedskog špana Večkovića teško je povjerovati; ona je uostalom suviše općenita.

Medjutim, valja dodati i to da u izjavama 33 zatvorenika iz Gregorićeve skupine (izjave su dane 6. III. 1573. u Grazu)²²¹ nema tužbi na izvanredne daće. Oni se tuže na »sramotno ropstvo« koje ih je natjeralo u bunu i u osam točaka nabrajaju svoje »potešćice«. Tah im nameće dužnost da prodaju njegovo vino i žito, gura im svoju stoku na uzgajanje, primoravani su da čuvaju njegove pse i kupuju njegove konje, ali nema podataka da je od njih zahtijevao i izvanredne takse. Sažimajući sadržaj spomenutih tužbi na Taha, pisar završava: »In summa, inauditas tributorum exactiones ac libidines quas patiebantur, exposuerunt«. Medjutim, ni jedna od njihovih tužbi ne spominje, kako smo istakli, izvanredne daće.

Tužbe se zatvorenih i uhvaćenih kmetova mogu popuniti podacima iz istrage provedene još 1567. I tada se tek poneki od 508 svjedoka tužio na loše Tahovo vino koje je morao kupiti, na oduzimanje vina, žita i stoke itd. Susjedski špan Večković koji je, kako se po svemu razabire, raspoložen protiv Taha tvrdi da je Tah zahtijevao od susjedskih kolona »innumerabiles ad commodum suum«, od kojih radova, posve razumljivo, vladar nije imao nikakve koristi. Dodaje da je Tah otuđivao od imanja »mnoge oranice«, ali kad ih počinje nabrajati onda proizlazi da je Tah svojim službenicima dao *svoga 12 jutara zasijanih oranica!* Neki svjedoci tuže Taha zbog toga što im je dao da voze njegovo žito u Wyzwar i njegove stvari u Kanižu.²²²

Sve te tužbe i izjave o Tahovim zloupotrebama preuzima dosadašnja historiografija tako da na osnovi njih pokaže kako Tah nakon svog povratka na vlastelinstvo iskorištava svog podložnika. Pri tome se u objektivnost izjava uopće ne sumnja i ne vodi se računa i o činjenici da je čitava istraga ljeti 1567. *naručena* i da ju je pripremio komorski upravitelj Gerdak samo zato da pokaže kako je Tah *oštećivao vladareve interese!* Danas je poznato i to da je Gerdak bio loš upravitelj,²²³ pa je imao dovoljno razloga da natovari na Tahova ledja što više krivice kako bi pokrio i svoje račune.

²²⁰ N. dj., str. 41, 42.

²²¹ Nova gradja I, str. 35–37.

²²² N. dj., str. 28, 30.

²²³ Vidi str. 266.

Medjutim, nitko nije u historiografiji pokušao ustanoviti imaju li možda Tahovi zahtjevi *zakonsku podlogu* u nekim saborskim zaključcima i što je uopće Tah radio nakon što ga je Uršula u kolovozu 1565. pustila natrag na vlastelinstvo.

Gotovo čitavu godinu dana, tj. do polovice 1566., nema u danas poznatoj gradji nikakve vijesti o zbivanjima na vlastelinstvu. Medjutim, neprijateljstvo izmedju Gregorijanaca i Taha ne prestaje i Tah, da se osveti Ambrozu i Stjepanu Gregorijancu, hvata mokričkog kaštelana Mihajla Krajača kad je 8. VI. prolazio, zbog nekih svojih poslova, ispod susjedske utvrde. Bacivši ga u tamnicu, pušta ga tek pošto jedan zagrebački kanonik daje za njega Tahu posebno jamstvo.²²⁴

No, s obzirom na tvrdnje nekih svjedoka da je Tah ubirao izvanredne takse za vrijeme bana Petra Erdödyja treba upozoriti na neke poznate činjenice. Naime, sam ban doista u jesen 1565. ubire *nezakonito* od kaptolskih kmetova *dimnicu* (*pecuniae fumales*, kraljevinski porez), našto mu Maksimilijan II zapovjeda da ubrani novac vrati.²²⁵ Činjenica je, takodjer da vladar još početkom 1566. zapovijeda slavonskim dikatorima da uberu diku, o kojoj se tijekom 1565. vodi ogorčena borba izmedju vladara i slavonskog sabora. Vladar prigovara saboru zato što su regnikole na svojoj sjednici od 8. IV. 1565.²²⁶ doduše odobrili novi popis porta (poreznih jedinica), ali su novi uvjeti za popisivanje postavljeni tako da »dica nobis decreta in nihilum fere redigatur et longissimo temporis tractu suspendatur«.²²⁷ Ne samo to. Vladar prigovara saboru da mu niti za prošlu godinu, dakle za 1564. nije platio diku, a u ovoj, 1565., zakazana je konumeracija ili popis mjesto u siječnju, kako je bio običaj, tek u travnju. Kasnije se ispostavilo da su staleži ipak ostali kod svog sistema, naime, da su upravo na srpanjskom saboru 1565. odobrili *neobično visoki subsidij ili diku od 2 1/2 forinta*, ali tako da će se plaćati »a singulis integris portis colonorum«.²²⁸ Tek tada je odlučeno da se pošalju po županijama i novi dikatori zajedno s plemićima. Ali, ni mjesec dana nakon te odluke nije učinjeno ništa i ugarska je komora odnosno vladar dužan banu Petru za njegovu plaću (koja se isplaćuje upravo iz svote ubrane od dike), 4000 forinti.²²⁹ Prema dosad poznatoj gradji ne može se ustanoviti da li je dika zaista ubrana i u kojoj visini, ali početkom 1566. ugarska komora zastupa mišljenje da i s banovih posjeda treba ubirati diku, jer vladar ne dopušta olakšice koje su banovi imali do toga vremena.²³⁰ Da kraljevski dikatori još uvijek imaju poteškoće oko ubiranja tog poreza pokazuje zaključak stvoren na saboru 16. I. 1566. kad je odlučeno da »dicatoribus regiis viceprothonotarius praeceptorias dare debeat«!²³¹ Sabor smatra da zagrebački kaptol ne treba osloboditi od dimnice, pa je taj zaključak očito odgovor na banovo ubiranje dimnice s kaptolskih posjeda. Unatoč vla-

²²⁴ Gradja, str. 204, 205.

²²⁵ AC III, str. 124.

²²⁶ AC III, str. 116.

²²⁷ AC III, str. 120.

²²⁸ AC III, str. 122.

²²⁹ AC III, str. 123.

²³⁰ AC III, str. 129.

²³¹ AC III, str. 131.

darevom protivnom nastojanju dika se vrlo polagano ubire i nadvojvoda Karlo povjerava, na prijedlog ugarske komore, banu Petru brigu za što brže ubiranje dike. Neka on, posluživši se punoćom svoje banske vlasti, *bez ikakva obzira*, primora dikatore da što brže uberu subsidij.²³² Čini se da ni ta mjera odviše ne pomaže, jer se ugarska komora još 14. VI. tuži vladaru da se slavonski dikatori uopće ne javljaju niti šalju račune o ubranoj diki.²³³ Zato on zapovjeda saboru i dikatorima da je odmah uberu. Pozvan je, štoviše, u pomoć i zagrebački biskup Drašković — on treba da pomogne pri izboru dikatora — a Maksimilijan II oštro zapovjeda banu, podžupanima i plemićkim sucima da svim raspoloživim sredstvima utjeraju zaostatke.²³⁴ Tek u rujnu prima ban Petar 815 forinti u ime svoje vojničke plaće, ali se u priznanici tvrdi da je novac primio od takse (kako se naziva porez koji plaćaju slavonski gradovi).²³⁵ Valja dodati i to da skinuti podban Ambroz Gregorijanec, unatoč nekoliko vladarskih zapovijedi ne isplaćuje zaostalu diku (on je zadržao 473 forinta).²³⁶

Pokušajmo, prema tome, tužbe kmetova promotriti u svjetlu vladarevih napora oko ubiranja dike. Naime, u tom dvoboju izmedju vladara i sabora ban Petar je *mogao zahtijevati diku* od susjedsko-stubičkih podložnika, premda je on u načelu nije smio ubirati! On je to mogao učiniti iz dva razloga: banski su posjedi oprošteni od plaćanja dike, pa je na takvima ubire on sam, a nadvojvoda Karlo mu je povjerio, kako smo vidjeli, posebnu brigu oko ubiranja dike. Da su vlastela *nezakonito*, ali ipak ubirala diku sa svojih posjeda pokazat će primjer samog Taha: i on ubire 1567. diku za svoj račun kako bi s ubranom svotom platio kaptolu polovicu zakupnine za desetinu. Dakle, nije isključeno da se za banovim primjerom povodi i Tah i odatle su lako mogle nastati tužbe o njegovom ubiranju »izvanrednih daća«. Jer za kmeta je dika koju ubire ban doista izvanredna daća. Ima li se, nadalje, u vidu da slavonski sabor *odobrava*, kako smo se mogli uvjeriti, neobično visoku svotu dike, to je *ban mogao*, pogotovo nakon što mu je povjerena posebna briga oko dike, utjeravati od čitave porte upravo tu i tako veliku svotu. Možda se za njegovim primjerom povodi i sam Tah na svojoj polovici posjeda! U svakom slučaju opravdanija je pretpostavka da se kmetske tužbe odnose na banovo i Tahovo ubiranje dike, a ne na neke »novo uvedene izvanredne novčane daće«.²³⁷ Naime, jedva je moguće, štoviše, nemoguće da bi u XVI. st., kad poreze odobravaju sabor i vladar, vlastelin mogao svojevoljno nametnuti podložnicima neki novi porez! Ali, u *okvirima postojećeg poreznog sistema* moglo se vladarski ili još češće crkveni prihod jednostavno zadržati za sebe. Ima dovoljno primjera da su vlastela u XVI. st. zaista tako i postupala. Naime, dika je ratni porez ili »pomoć za rat«, pa velikaš ponekad odbija da vladaru pošalje porez od svojih kmetova tvrdeći da je i on može upotrijebiti

²³² AC III, str. 139.

²³³ AC III, str. 140.

²³⁴ AC III, str. 142—143.

²³⁵ AC III, str. 151.

²³⁶ AC III, str. 147.

²³⁷ Prilozi, str. 56.

za svoje pogranične utvrde.²³⁸ Tah je kao vrhovni zapovjednik kaniške utvrde mogao takodjer opravdavati zadržavanje dike ratnom potrebom, utoliko više što je vladar većinom bio dužan velikašima za vojničke plaće. Ako se, prema tome, za bansko-tahovskog kondominija na susjedsko-stubičkom posjedu ubirala dika za ovu dvojicu velikaša, onda su obojica činila nešto što po njihovu mišljenju nije bilo *nezakonito*, nego samo *neuobičajeno*. Kmet, dakako, koji se od neugodne dužnosti plaćanja dike mogao izvući, gleda na njihovo ubiranje poreza kao na zloupotrebu protiv koje se diže.

Tah je, kako je to već konstatirao Adamček, »u periodu zajedničke uprave s banom izgradio na vlastelinstvu novi aparat vlasti«. ²³⁹ I svaki bi drugi vlastelin »na mjesta odbjeglih ili protjeranih oficijala« postavio »nove ljude« u koje ima povjerenje i koji će štititi njegove interese. Sprijeda smo već upozorili na to da Tah selišta protjeranih kmetova dijeli upravo svojim činovnicima.

Istraga iz 1567. utvrđuje i *dva Tahova zločina* koja su bila poznata svim svjedocima. Daleko nam i sama pomisao na to da Taha branimo zbog spomenutih zločina, ali ipak valja odgovoriti na pitanje zašto on ubija upravo te ljude. Prva žrtva je *Ivan Sabo*, »servitor scilicet relictæ Andreæ Hennyngh« kojega je na putu prema Rakovcu uhvatio Tahov kaštelan Petar Petričević i zatim ga zatvorio najprije u Stubici, a nakon toga u Susjedu gdje je i umro. Druga žrtva je bivši Batorov, a tada zajednički *potkaštelan Stjepan* iz Brdovca kojega je Tah predao sudu i premda je bio oslobođen krivice Tah ga je dao ubiti. Treća žrtva Tahova nasilja je »purgar« susjedski *Stjepan Vamoš* kojemu ipak polazi za rukom da se oslobodi iz Tahova zatvora. Sve tri Tahove žrtve su ljudi koji su već po svom položaju na vlastelinstvu morali u zbivanjima početkom 1565. stati na Uršulinu stranu, jer ih je ona pozvala u borbu protiv Taha. Ivan Sabo se bez sumnje posebno isticao u izbacivanju Tahove žene i djece, jer je Tah kasnije zahtijevao da Uršula otpusti njega i još petoricu svojih činovnika. Potkaštelan Stjepan doduše nije spomenut u banskim optužnicama, ali je bez sumnje i on sudjelovao u zbivanjima 1565. i zato ga je Tah optuživao pred županijskim sudom. Naprotiv, Stjepan Vamoš je jedini susjedski purgar čije se ime spominje u prvoj banskoj optužnici od 27. II. 1565.²⁴⁰ Premda detalji nisu poznati, po sačuvanim podacima je jasno da Tah obračunava sa svojim i Uršulinim »servitorima« i sa susjedskim purgarom zato što su se vrlo vjerojatno posebno isticali u izbacivanju njegove porodice s posjeda. On je posebno gnjevan na svog potkaštelana Stjepana i zato se ne zadovoljava odrešavajućom presudom županijskih sudaca i sudi mu sam. Prema izjavama svjedoka Tah je plemićkim sucima koji su oslobodili potkaštelana od krivnje doviknuo: »Si vos ignoratis eum iudicare ad mortem, ego in obrobrium vestri caput eius faciam amputari«. ²⁴¹

²³⁸ Najpoznatije oslobođenje odnosilo se na posjede zagrebačkog kaptola koji je 1546 počeo graditi na svom sisačkom posjedu veliku utvrd — sisački grad koji i danas postoji — i zato je od vladara, a ponekad i od »kraljevine« opraštan od podavanja dike i dimnice.

²³⁹ Prilozi, str. 56.

²⁴⁰ Gradja, str. 179.

²⁴¹ I. Bojničić, n. dj., str. 35.

Prema tome, opet upoznajemo Taha kao *nasilnika* koji se ne ustručava kazniti smrću svoje protivnike. Premda po takvom svom ponašanju nije Tah izuzetak među slavonskim velikašima, ipak među njegovim suvremenicima nije bilo mnogo takvih nasilnika. Surovo vojničko obračunavanje s vlastitim i tuđim činovnicima omrazilo je bez sumnje Taha ne samo među podložnicima, nego i među velikašima.

5. Trogodišnja komorska uprava nad Uršulinim dijelom posjeda
(10. XI. 1566. — 22. VII. 1569.)

Medjutim, Maksimilijanu II nije suviše odgovarala situacija na susjedsko-stubičkom vlastelinstvu u vrijeme spomenutog banovog i Tahovog »kondominija«. On naime s posjeda koji mu je zbog Uršulina »izdajstva« pripao nije u protekloj godini imao nikakva prihoda. Stoga je u jesen 1566. odlučio da učini doduše ustupak Tahu, ali i da Uršulinu polovicu povjeri ljudima koji će u njegovo ime upravljati tim imanjem. Očito razočaranom Tahu vladar šalje za utjehu *potvrdu za kupnju Batorijeve polovice susjedsko-stubičkog posjeda*.²⁴² Maksimilijanov je račun jasan: Tah će šutjeti, jer je vladareva potvrda *uzakonila njegovu nezakonitu kupnju posjeda*. S druge strane, ni vladaru nije savjest suviše čista, jer i on nema pravo na Uršulin dio tako dugo dok ona zbog »izdaje« nije osudjena na gubitak posjeda. Bilo je svakako mnogo jednostavnije prijeći šutke preko te činjenice i ne upuštati se u pravni postupak u kojem bi mogao i izgubiti. Zato Maksimilijan II vrlo kratko javlja Tahu da je Stjepanu Gerdaku povjerio brigu i upravu nad polovicom Susjeda i Donje Stubice tako dugo dok završi parnica što je vodi s Uršulom. Gerdaku daje kao pomoćnika (contrascriba) »dijaka« Ivana iz Varaždina. Neka dakle obojicu pusti u posjed spomenute polovice i preda im prihode ove godine.²⁴³ Novi se upravitelj nato svečano zaklinje pred poslanim komisarima da će vjerno služiti »njegovom svetom veličanstvu«, da predani posjed neće predati nikome drugome osim samome vladaru tada kad to od njega zatraži.²⁴⁴

Gerdakovim dolaskom na Susjed vrlo je otežan položaj Taha; jer je on »u ličnosti tog provizora dobio opasnog neprijatelja«. Trogodišnja komorska uprava znači doista »neobično mnogo za razvitak odnosa na vlastelinstvu«,²⁴⁵ ali ne zato, kako misli Adamček, što je »borba seljaka dobila nove poticaje«, nego zato što se između Gerdaka i Taha vodi *pravi mali rat na vlastelinstvu*! U tu su borbu na svoj način uvučeni i seljaci, a treba dodati da presudno značenje ima također i Uršula i članovi njezine obitelji koji potpiruju nezadovoljstvo podložnika protiv Taha. Najzad, ne valja previdjeti i *ulogu vladara*, koji, kao i dotad, *trguje s vlastelinstvom* zato da bi iz njega izvukao što više koristi.

²⁴² Gradja, str. 205—207.

²⁴³ Gradja, str. 207.

²⁴⁴ Gradja, str. 208.

²⁴⁵ Prilozi, str. 57.

Medjutim, danas poznati materijal ne ostavlja nikakvu sumnju u to tko je započeo neprijateljstvo. Tah se ne može pomiriti s mišlju da će dijeliti na Susjedu stan s komorskim ljudima i odbija da primi u grad Gerdaka i ostale ljude iz carske uprave. Kad ga Gerdak prijavljuje vladaru, on mu potkraj 1566. (29. XII.) zapovjeda da odmah Uršulinu polovicu ustupi njegovim činovnicima. Gerdak već tada tuži Taha da postupa sa susjedsko-stubičkim kmetovima »oštrije nego što se pristoji«,²⁴⁶ da neće primiti odbjegle kmetove, nego ih, kad se vraćaju, »mimo pravednosti« želi kazniti i oduzeti im sve njihovo. Zato Maksimilijan II (i prije nego što je ispitao tužbe), zapovijeda Tahu da primi kmetove natrag na posjede i da im vrati oteto. S obzirom na to da je kasnija istraga, provedena ljeti 1567., utvrdila koliko je kmetova stvarno potjerao i kome je podijelio njihove zemlje, carev postupak prema Tahu iznenadjuje. Vlastelin, naime, ima pravo prema tadašnjim zakonima istjerati neposlušne kmetove koji su se podigli protiv njega. Gerdak je po svoj prilici javio vladaru da Gerdak tjera kmetove s njegove, carske polovice i vjerojatno je reakcija Maksimilijana zato tako oštra.

U to vrijeme nesumnjivo i Gregorijanci suradjuju s Gerdakom protiv Taha. Tah se početkom 1567. toliko zaboravlja da šalje svog kaštelana Petričevića do zagrebačkog kaptola sa svojom izjavom ovog sadržaja: on, Tah će Ambroza i njegova sina Stjepana kao svoje *najveće neprijatelje* i *začetnike svih neprilika*, sretne li ih na cesti, jednostavno *ubiti* (quod quia egregii Ambrosius litteratus de Gregoryancz ac Stephanus et Balthasar filii eiusdem essent inimici praefatorum dominorum protestantium ac etiam omnium negotiorum castris Zomed periculorumque et scandalorum eorundem protestantium ac Sacratissimae Caesareae et Regiae Maiestatis, nec non Regni ac domini bani origo et fundamentum... quod si eosdem Ambrosium litteratum et filios eiusdem occurrentes vel obuiantes dictis dominis protestantibus intercipere contigeret, eos male tractaturus esset et etiam occisurus).²⁴⁷ Tah doduše kasnije povlači prijetnje protiv Stjepana te proglašava samo oca Ambroza svojim glavnim neprijateljem,²⁴⁸ ali obje su protestacije njegovog činovnika ne samo dokaz Tahova karaktera nego i zakrvljenog odnosa medju nekim velikašima.

Gerdak neumorno radi i dalje protiv Taha i sastavlja popis »različitih teškoća« koje su nastale izmedju Taha i komorske uprave.²⁴⁹ Prijavljuje ih tobože zato da bi lakše došlo do ponovne slöge, ali je jasno da je riječ o denuncijaciji. Jer Gerdak prijavljuje Taha za neke sitnice — na primjer zbog podjele sijena ili slame! — tako da se stječe dojam da želi Taha prikazati vladaru u što nepovoljnijem svijetlu. Prijava je osim toga sastavljena tako da vladar odmah vidi *kako* ga

²⁴⁶ Gradja, str. 209.

²⁴⁷ Gradja, str. 209—210.

²⁴⁸ Gradja, str. 210.

²⁴⁹ Gradja, str. 211. »Signatura diuersarum difficultatum ad partem sacrae caesareae regiaeque maiestatis in castro Zomedwara et castello Ztuwbycza habitorem ac magnifico domino Francisco de Tah et per officiales suae maiestatis causa mutue concordie reformandae porrecturum 23. ianuarii 1567.

Tah oštećuje tjerajući s posjeda kmetove, gradeći mlinove i kurije od kojih, dakako, ne daje »carski dio«. Gerdaku, međutim, uopće nije stalo do kmetova! On doduše prijavljuje Taha zbog zatvaranja seljaka, ali ne žali toliko seljaka koliko cara i sebe! Jer Tah takvim postupkom pokazuje da prezire carsko vlastelinsko pravo i vlast njegovih činovnika.²⁵⁰ Gledamo li na neke Gerdakove tužbe sa stajališta tadašnjih prilika, učinit će nam se smiješne. Gerdak npr. optužuje Taha da je odveo u Kanižu sve predijale i neke kmetove, a poznato je da su naši ljudi, prije svega predijali i mali plemići u XVI. st. i te kako nastojali da se uguraju u službu u nekoj utvrđi, dakle u krajišku službu, jer je gotovo uvijek bilo više kandidata za službu nego praznih mjesta.

Tah lako odbija Gerdakove tužbe, prije svega prijavu o upotrebi kmetских podvoza za krajiške potrebe. Susjedski kmetovi voze vino i živež u kanišku utvrdu jer je on ondje u carskoj službi i on se služi samo »veteri usu«.²⁵¹ U Gerdakovoj »signaturi« nabrajaju se imena svih protjeranih kmetova i Uršulinih činovnika. Tah je prema prijavi prisvojio 8 sesija i oko 10 vinograda. Gerdak šalje popis prije svega zato što je Tah svojim postupkom oštetio vladara. Na taj dio prijave Tah odgovara: on neće poricati da je protjerao neke predijale i kmetove, ta oni su bili vodje u napadu na vladara, bana, plemstvo i njega. Ali, nitko njemu ne može dokazati da ih je istjerao, jer su pobjegli ne čekajući pravdu. A što se tiče slame, on je treba, jer je stoku iz ugarskih posjeda morao pred Turcima skloniti na slavonska imanja i nada se da je u carskoj službi zaslužio i više od slame; uostalom, neka je uzmu i budu li je prodavali, on će je prvi kupiti. Na Gerdakove optužbe o kmetovima odgovara vrlo oštro. Optužbe su namjerne, stvaraju uzajamnu mržnju, a ipak su bezrazložne, »nam ubique domini nobilesque suos iuxta merita punire solent, iterum gratia suo tempore prosequi, etiam officiales«. Najzad, što se tiče tvrdnje da je povrijedio carsku jurisdikciju, on se doduše ne osudjuje raspravljati o tom pitanju, ali dobro zna — a to piše i u vladarevu pismu — da su upravitelji postavljeni tako dugo dok se riješi spor između njega i Uršule, a u pismu nema ni »jedne riječi o jurisdikciji njegova veličanstva.«²⁵²

U takvim, izrazito neprijateljskim odnosima Tah ne dopušta Gerdaku da u susjedsku utvrdu dovodi njegove neprijatelje ili neke vojnike. Gerdak kao upravitelj polovice posjeda ne treba predijale i zato je i njegova tužba zbog Tahova odvođenja predijala bespredmetna i vladar se na nju uopće ne obazire. Najzad, Gerdak, mali plemić iz varaždinske županije ne može se mjeriti s Tahom čiji je otac još za Jagelovića bio ban. Treba dodati i to da je Gerdak loš upravitelj kojemu ne pada na pamet da se bori za interese podložnika. »*Miserimi coloni*« su za njega *sredstvo* ili *oružje u borbi s Tahom*. Svoju grubost i pravi osjećaj koji goji prema kmetovima pokazuje Gerdak još iste godine kad u vrijeme

²⁵⁰ Gradja, str. 211. »Verum Sua Magnificentia universa tantum, pro libito suo sine scitu et voluntate nostra operatur, punit, incarcerat miseros subditos et alios quospiam in bonis istis commorantes et hoc in contemptum iurisdictionis et partis Sacrae Cesareae Maiestatis ac derogamen officii nostri, oppressionemque eorundem miserorum subditorum valde maximum.«

²⁵¹ Gradja, str. 214.

²⁵² Gradja, str. 214—215.

otpora stubičkih kmetova protiv plaćanja desetine predlaže komori da car izda zapovijed spomenutim podložnicima da se pod prijetnjom gubitka glave i svih ostalih stvari pokore!²⁵³

Ipak je značajno da Gerdak ni jednom riječju ne optužuje Taha da je od kmetova utjeravao izvanredne daće. On to ne čini vrlo vjerovatno zato što se ga uopće ne tiče kakav je stvarni položaj Tahova podložnika.

Tah je u dva pisma odgovorio vladaru i Gerdaku na njegove optužbe. Vladaru se tuži kako je za svoju polovicu posjeda platio 50.000 forinti, a sada je ne može s mirom uživati. Odbjegle je kmetove nagovarao da ostanu i čekaju presudu, ali su oni pobjegli još dok je Ursula bila na posjedu. I sada je spreman da ih primi natrag na svoj posjed uz iste uvjete. Neka dodju on će im vratiti njihova imanja. Uostalom, to je *samo sedam podložnika* i njihova je selišta podijelio najviše svojim vojnicima (viri militares), »koji će i vašem veličanstvu i nakon vašeg veličanstva i meni i mojima svagdje služiti«.²⁵⁴ Da je tako loš vlastelin kao što ga Gerdak prikazuje ne bi imao toliko podložnika koliko ih ima; i on od srca želi da ima što više podložnika. No, svaki čovjek, pa i on ima svoje neprijatelje koji ga ocrnjuju, jer vide »štapić u mojim, a ne razabiru gredu u svojim očima«. Neka mu vladar povjeruje, on nije takav kakvim ga prikazuju, on ne želi drugo nego svi drugi smrtnici, naime, da ga kmetovi hrane i vrše svoje dužnosti. Uostalom, njegovi, tj. vladarevi komisari u Tahovoj se odsutnosti druže s njegovim neprijateljima i stoga je primoran držati više ljudi u službi nego što bi inače držao i to zato da ponovo ne izgubi imanje.²⁵⁵

Komorski se upravitelji, posve razumljivo, ne ustručavaju odgovarati na svaku Tahovu optužbu i tako se razvija pravi mali pismeni rat u kojem se i laže i pretjerava s obje strane. Iz jednog se Gerdakovog pisma može naslućivati da je do oporezovanja stubičko-susjedskih kmetova došlo upravo zbog nesloge jedne i druge stranke. Naime, opravdavajući se pred ugarskom kamerom od Tahovih objeda, Gerdak ga napada predbacujući mu, među ostalim, i to da je nedavno bez njegova znanja oporezovao podložnike s 200 forinti, našto je on, kad je to čuo, *odmah vratio Tahu novac*, jer nije mogao dopustiti da se tako nepravedno oporezuju i onako vrlo siromašni kmetovi.²⁵⁶ Prema tome, Tah pokušava od kmetova utjerati neki novac koji *mu duguju komorski upravitelji!* Kako Gerdak ističe da je to bio porez »sub spe future restitutionis« Tah zahtjeva od kmetova novac i obećaje im vratiti kad mu ga Gerdak isplati. Karakteristično je da Gerdak prijavljuje ovaj slučaj *kao primjer Tahova tiranskog odnosa prema kmetovima*, premda u krajnjoj liniji isplaćujući novac Tahu *priznaje stvarno svoju krivicu u čitavom sporu s kmetovima*.²⁵⁷

²⁵³ Gradja, str. 244.

²⁵⁴ Gradja, str. 216.

²⁵⁵ Gradja, str. 217.

²⁵⁶ Gradja, str. 220.

²⁵⁷ Vrlo vjerovatno se upravo na ovaj spor Tah — Gerdak odnose tužbe kmetova u istrazi 1567. o Tahovima »posudbama« novca!

Medjutim, obje su stranke toliko duboko utonule u neprijateljstvo da se rat svim raspoloživim sredstvima nastavlja. Nema sumnje da upravo Gerdak sastavlja jednoj grupi odbjeglih seljaka iz Brežica pismo za ugarsku komoru. Oni tobože zahtijevaju od komore da obavijesti vladara kako im Taha ponovo prijeti i pitaju komoru što bi učinili!²⁵⁸ Gerdak i njegov kolega smatraju da bi »sua majestas« ili ban trebali da provedu istragu protiv Taha jer on ne prestaje pri diobi prihoda i priroda, prije svega vina, oštećivati vladara. Gerdak se ispričava što nije načinio »regestum prouentuum« za čitav posjed, navodno ga je pri tom poslu spriječila Jelena Zrinska, što po svoj prilici nije istina. Budući da dodaju, kako zbog toga neće moći svoju službu dobro izvršiti, jasno je, da na taj način pokrivaju svoj nemar. Vladar doduše ne vjeruje svim Gerdakovim tvrdnjama protiv Taha, ali mu ipak 15. IV. nalaže vrlo oštro da vrati pravu polovicu kmetova i posjeda.²⁵⁹

Polovicom 1567. postigao je najzad Gerdak da se pokreće istragu protiv Taha. Najprije palatinov namjesnik Mihajlo de Mere vodi 23. VI.²⁶⁰ istragu u Požunu i ispituje 12 svjedoka postavljajući im uvijek ista pitanja. Među svjedocima su i poznati Tahovi neprijatelji,²⁶¹ no njihove se izjave prilično podudaraju. Svi znaju za smrt dvojice službenika (potkaštelana Stjepana i I. Saboa). Zanimljivo je da su o Tahovu postupku prema kmetovima svi svjedoci čuli isto, naime, da su mnogi podložnici zbog straha pred Tahom pobjegli na druge posjede.²⁶² Neupućenost svjedoka u prilike na Tahovu imanju je za XVI. st. normalna, s obzirom na to da su vlastelinstva zatvorene cjeline na koje stranci nemaju pristup. Tako požunska istraga ne otkriva vladaru nikakve novosti.

No, Gerdak ne miruje. Želi svakako da provede istragu protiv Taha i u Slavoniji i traži ljude koji bi to mogli učiniti te ih predlaže komori. On se ne usudi maknuti sa Susjeda jer provodi žetvu, ali Tahova je žena

²⁵⁸ Gradja, str. 217. Pismo je puno nelogičnosti i tipična je denuncijacija koju izmišlja Gerdak. Prije svega, tobožnji prognani podložnici se uopće ne potpisuju i ne zna se niti gdje žive i šta rade! Oni tobože lutaju »per provincias« (ne zna se naravno kojima), izgubili su imanja i zaboravili strah pred Tahom, a sada ih upravo on ponovo tobože uznemiruje novim prijetnjama! Zato se nadaju da će ugarska komora prijaviti Taha nadvojvodi i da će konačno dočekati »aliquis bonus finis calamitatis nostrae«!

Da je čitavo pismo izmišljeno pokazuje osnovni sadržaj koji je za prilike XVI. st. u najmanju ruku neobičan. Ako kmet u Slavoniji ili Hrvatskoj napusti vlastelinstvo, onda se na njega ne vraća niti mu pada na pamet da tužaka vlastelina. Proces je naime zbog pomankanja radne snage upravo obrnut: vlastela traže odbjegli kmetove da se vrate natrag jer je kmet u XVI. st. vrlo brzo mogao naći novo vlastelinstvo na kojem će se naseliti. Gerdak ima, sastavljajući ovo pismo, na umu po svoj prilici one kmetove koji su, svjesni krivice napustili Tahov posjed, a nisu dobili odštetu za napuštene nekretnine.

²⁵⁹ Gradja, str. 223.

²⁶⁰ Gradja, str. 244–229.

²⁶¹ Mihajlo Konjski i Stjepan Gregorijanec.

²⁶² Među ostalima svjedoči i podban Ivan Forčić koji za razliku od drugih izjavljuje da su neki kmetovi sa Susjeda i Stubice »propter metum dicti domini Francisci Tahy in aliorum dominorum bona discessissent« (n. dj., str. 225). Dok Krsto Šišinački iz Šišinca ne zna o Tahu i njegovim kmetovima ništa, Mihajlo Konjski naravno svjedoči kako su mnogi kmetovi zbog Tahove tiranije izgubili imanja i bili primorani da bježe na druge posjede. Mihajlo Sugnjetić koji je bio banov provizor u Donjoj Stubici svjedoči o postupku Taha prema Uršulinom provizoru Mateju Zazociju koji je takodjer napustio Stubicu zbog straha pred Tahom, te je Tah zatim uzeo njegovu kuću za alodij. Kolika je pristranost ispitivanih svjedoka pokazuje upravo primjer ovog Uršulinog provizora. Jer o njemu svjedoči i Pavao Puhakoci izjavljajući da je Matija morao napustiti svoju ispražnjenu kuću u Susjedu zbog Tahove tiranije! Ni jedan od svjedoka neće priznati da je Matija bio jedan od šestorice Uršulinih činovnika koje je ona prema pismenom obećanju morala otpustiti!

dovela ponovo 30 vojnika i on se boji da nešto sprema.²⁶³ Poručuje komori da će sve poslove na vrijeme izvršiti. Mjesec dana zatim on je doista gotov sa žetvom, ali se zbog desetine sukobljava s Tahom.

O tom sukobu između Gerdaka i Taha zbog povećanja desetinskog zakupa s 200 na 300 forinti godišnje svjedoči i Tahovo pismo ugarskoj komori. Tah tuži Gerdaka da mu je pokvario račun kod zagrebačkog kaptola jer je jedva uspio nagovoriti kanonike da dopuste »vječni zakup« desetine na 300 forinti (ubranih u naturi) godišnje.²⁶⁴ Gerdak se opro i to »ob fauorem rusticorum propter nonnullas fassiones eorum utcunque factas«. Zatim je izradio kod kaptola da se zakupna svota ne poveća i da se desetina i dalje ubire u novcu. Stoga neka komora stvori sud o tome da li je Gerdak dobar ili loš carski činovnik, a on im to javlja da na vrijeme stvore odluku i zatim njemu jave.²⁶⁵

Tahovo pismo ne ostaje bez reakcije. Komora se lako i sama mogla uvjeriti da u tom pitanju Gerdak štiti interese podložnika samo zato da bi se suprostavio Tahi i stoga nije odobrila njegov postupak. Ugovor je s kaptolom već bio potpisan,²⁶⁶ ali komora se na tu činjenicu uopće ne obazire i očito zahtjeva od Gerdaka da se složi s Tahom. O tome doduše ne postoje pismena svjedočanstva, ali Gerdakov odnos prema pobunjenim kmetovima u mjesecu rujnu vrlo jasno pokazuje kako prljavu ulogu ima u čitavoj stvari. Naime, on je podložnike nagovorio da se pobune protiv Taha u uvjerenju da će, kao i dotad, vladar i komora odobriti njegov postupak. Takva je nada bila utoliko više opravdana što mu upravo u srpnju polazi za rukom da je najviše njegovim nastojanjem provedena spomenuta istraga. Gerdak je prema tome precjenjivši značenje istrage, sigurno računao, da će i u tom pitanju komora stati na njegovu stranu. Kako se Gerdakove pretpostavke nisu ispunile, on se u rujnu odjednom našao u *kmetovima protivničkom taboru*, dakle na istoj strani s Tahom! I kao da nije upravo on pobunio kmetove protiv Taha, u pismu komori od 11. IX. se čudi zašto su se susjedski kmetovi uopće podigli!²⁶⁷ I Gerdak se vrlo brzo od huškača kmetova protiv Taha pretvara u poslušnog činovnika, koji onim istim kmetovima kojima je savjetovao da ne daju žitnu desetinu u naturi, nasilno oduzima žito i vozi ga u gradske hambare. Zato javlja, dakako nečiste savjesti, da je umirio pobunjene podložnike kako je znao i da je dao žitnu desetinu s čitava susjedskog posjeda skupiti i odvesti u različite hambare.²⁶⁸ On ne zna što se događa u Stubici, gdje je desetinu skup-

²⁶³ Gradja, str. 223—230.

²⁶⁴ Gradja, str. 232. »Ego per certos et laborosos tractatus eficeram apud Capitulum Zagrabienae, ut decimam perpetualiter arendent castro Zwsecht et castello Stubicze, propria eorum bona, pro florenis trecentis in specie coligendis, ita tamen ut interim, donec Sacra Caesarea Maiestas et Regia medietatem bonorum habet in suis imperialibus manibus, Sue quoque Maiestatis equalis medietas cedat et eis, uti ex aliis cedit, id etiam mandatum Sue Scrae Maiestatis continet«.

²⁶⁵ Gradja, str. 232—233.

²⁶⁶ Gradja, str. 231.

²⁶⁷ Gradja, str. 244. »Nescio tamen unde moti coloni Zomzedwarienses insurrexerant, frumentaue pro decimis ipsis cedia in speciae exigere, neque ad partem Suae Sacrae Maiestatis me tunc in Ztubycza existente et neque pro praefato domino Francisco Thahi exigi permittebant«.

²⁶⁸ Gradja, str. 244. »Quos tandem ego uti sciui consopii, decimamque praefatorum de cunctis pertinentiis praefati castri Zomzedwara exigere et conducere ad horrea diuersa fecimus«.

ljala Jelena Zrinska i Tah koji se u međuvremenu vraća iz Kaniže. »Ali i to mogu vašem gospodstvu uistinu javiti da su se *stubički kmetovi digli na oružje protiv nas* i okruživši kaštel objavili nam da spomenutu desetinu po (pojedinoj) vrsti (žita) ni na koji način neće davati.«²⁶⁹ Prema tome, Gerdak *smiruje susjedske kmetove* i ubire žitnu desetinu s čitavog susjedskog posjeda, ali neće utjecati na stubičke podložnike, jer mu dobro dolazi njihov otpor protiv Taha kao *novi dokaz* da Tah tlači kmetove i *nasilno suzbija njihov oružani otpor!* I premda će kasnije uistinu *prijavljivati Taha* zbog nasilja nad stubičkim kmetovima, predlaže komori, kako je već upozoreno, oštre mjere protiv susjedskih i stubičkih podložnika.

Gerdak ne želi ni ne može pred komorom priznati da je on pobunio susjedske i stubičke kmetove i zato odjednom na kraju pisma *pronalazi uzrok* zbog kojega su se tobože kmetovi digli. »Bojim se da je *ustanak* (insurrectio) stubičkih kmetova nastao ponajviše zato što je spomenuta gospodja supruga gospodina Franje Taha dala po svojim činovnicima uz samu desetinu oduzeti oranice spomenutih kmetova«!²⁷⁰ Još jedna Gerdakova podvala izrečena samo zato da bi pred vlastima stresao sa sebe krivicu za »insurekciju« stubičkih kmetova. Gerdak je optužujući Jelenu Zrinsku zaboravio da je na početku pisma napisao kako su se *svi podložnici* podigli *protiv nas*, dakle i *protiv njega*, prema tome ovaj je dodatak bio doista suvišan. To je ponovno i neuspješno prikrivanje vlastite krivice. Uostalom, Gerdaku u takvim prilikama nije osobito teško da susjedske kmetove nagovori na poslušnost. On ih je i pobunio, pa ih je vjerojatno i sada uvjerio kako je mislio najbolje, ali je Tah bio jači. Premda je žitnu desetinu sa susjedskog posjeda skupio, nije, čini se, dao Tahu dužni dio, niti se pobrinuo da li će i on skupiti svoj dio. U svakom slučaju Gerdak ostavlja stubičke kmetove na milost i nemilost Tahu i odlazi u Požun da bi i odanle mogao prijavljivati ugarskoj komori i vladaru Tahove ponovne »smutnje i nasilja prema jadnim podložnicima«. Čini to tobože zato što mu to nalaže dužnost i vjernost prema vladaru i komori (ex debito officii mei et fidelitatis meae proponere volui).

Iz Gerdakova »memoriala« od 21. I. 1568. i nedatiranog pisma iz istog vremena²⁷¹ doznajemo što se na vlastelinstvu događja potkraj 1567. Gerdakove vijesti treba, posve razumljivo, vrlo oprezno i kritički procijeniti, jer ga već dobro poznajemo kao više nego pristranog izvjestitelja ili točnije Tahova potkazivača. Tah je, kako javlja Gerdak, došao na Božić u Stubicu, dao zatvoriti *đvojicu sudaca* (Tomu Sodeca, donjo-stubičkog provizora i Mihajla golubovečkog suca) i nekoliko su dana njegovi štatemberški vojnici — koje je sa sobom doveo — navaljivali na puk, ali se ipak nikome ništa ne događja! Tah navodno sa svojim

²⁶⁹ Gradja, str. 244. »Hoc Vestris Dominationibus reuera significare possum, quod coloni ipsi Ztubycenses omnino insurrexerant manu armata contra nos et obuam castelli consedentes renuntiauerunt nobis, illos decimas prafatas nullomodo se in specie praestituros«.

²⁷⁰ Gradja, str. 244. »Vereor tamē, quod insurrectio colonorum Ztubycensium potissimum ex his mota est, quod praefata domina consors domini Francisci Tahi penes deciman ipsam terrasque arabiles dictorum colonorum per officiales suos accupare fecit«.

²⁷¹ Gradja, str. 250—254.

rodjakom provaljuje i u stubičku crkvu i na vratima ranjava dvojicu staraca, »za koje se sumnja da će ostati živi! On, Gerdak ga prijavljuje prije svega zato što se ponaša na Stubici tako kao da je vlasnik čitava posjeda te time pokazuje prijezir prema vladaru kao suvlasniku! Medjutim, o otporu stubičkih kmetova protiv plaćanja desetine u naturi nema u Gerdakovoj prijavi više ni riječi te treba pretpostaviti da je desetina već ubrana. Tah dolazi naprotiv u *sukob zbog desetine sa susjedskim podložnicima*, jer prema tekstu Gerdakove prijave ubire od susjedskih koloma *diku* da bi s njom namirio svoj dio desetinske zakupnine. I tako je, piše Gerdak, »platio gospodi kaptolicima zagrebačke crkve iz *iste dike cijenu desetine*, to jest 100 forinti«. Gerdak ga, jedva dočekavši novu zloupotrebu, odmah tuži, ali zato što treba očekivati da će Tah ponovo ubirati diku i po novoj konumeraciji i neće vratiti kmetovima ubranih 100 forinti.²⁷² Medjutim, upada u oči da Gerdak ništa ne govori o *uzrocima sukoba* izmedju stubičkih sudaca i Taha. Kad bi to bilo zbog desetine Gerdak bi to bez sumnje spomenuo kao što je prijavio u istom pismu Taha zbog toga što je prognao one kmetove koji su bili kod vladara (u vrijeme spora oko desetine). Treba po svoj prilici na ovaj sukob potkraj 1567. gledati kao na zaostali obračun Taha s predstavnicima stubičkog dijela posjeda zbog prošlog otpora oko desetine.

Naime, u *srpnju i kolopozu 1567. dobiva sukob Tah—Gerdak nove oblike*. Gerdak se nada, kako smo već istakli, da će mu poći za rukom da Taha istjera, jer još uvijek stoji na stajalištu da on nezakonito uživa Batorijevu polovicu posjeda. No, dogodilo se obrnuto. Veliki broj svjedoka koji pod zakletvom odgovaraju na pitanja podžupana Druškocija nije potvrdio Gerdakove objede o mnogim progonima Tahovih podložnika. A da je ubio ili dao ubiti dvojicu Uršulinih činovnika, to je i tako bila opće poznata činjenica. Medjutim, istraga utvrđuje i to da su »tempore tumultus apud castrum Zomzed« susjedna vlastela, na primjer Petar Ratkaj, bezobzirno pljačkala stoku iz Brdovca, dok su »domini« Keglević upravo u Golubovcu izgubili u napadu na selo 8 svojih ljudi.²⁷³ Dakle, u sukobu pod Susjedom našli su se Gregorijanci, Keglevići, Ratkaji i Tahi na jednoj, a čini se, ban osamljen na drugoj strani. Tah u tom »tumultu« ne ubija niti ne pljačka svoje ljude.

Tako istraga ne postiže cilj. I prije nego što je vladar obaviješten o njezinu rezultatu Uršula, očito preuranjeno, obnavlja zahtjev o vraćanju posjeda. Ona se poziva na »decreta et libertates Regni«,²⁷⁴ ali dobiva od carevih ljudi neodređen odgovor. Ugarska je komora protiv rješavanja parnice i zato predlaže odgodu. Ona navodi vladaru nekoliko razloga od kojih je najvažniji, »quod nobiles regni non nisi citati

²⁷² Gradja, str. 251. »Item, dicam Regiam, in bonis castri Zomzedwara a colonis exigere fecit iuxta priorem connumerationem et sic praetium decime dominis capitularibus ecclesiae Zagradiensis ex eadem dica, videlicet florenos centum, persoluit; speratur ut ipse aliam taxam iuxta nouam connumerationem imponet, taleque fl. 100 ab eisdem miseris colonis dono habere voluerit, nisi reverendissimae, magnificae et generosae dominationes Vestrae superinde secus providebunt«.

²⁷³ Gradja, str. 234.

²⁷⁴ Gradja, str. 237.

et ordine iudiciario condemnati in eorum personis et rebus damnificari aut detineri possint». ²⁷⁵ Maksimilijanu je prema tome mnogo jednostavnije da i dalje zadrži takvo stanje na vlastelinstvu i da najzad odobri Tahu uvodjenje u posjed (statuciju). Maksimilijan doista naredjuje za-grebačkom kaptolu da, pošto po zakonu pozove susjede, uvede Taha i njegove sinove »in dominium dictae medietatis praedicti castri Zomzedwara et castelli Also Zthwbycza«, ²⁷⁶ koje ionako već drže. Kanonici pozivaju neke susjede i svjedoke, ali, posve razumljivo, ne i one, koji su imali pravo prvokupa, dakle Uršulu i njezine kćeri. Maksimilijanovo odobrenje i nalog za statuciju daje Gerdaku povoda za novi prosvjed. Obraćajući se 11. IX. 1567. na ugarsku komoru priča kako se i sam kaptol ljutio na kanonika Myndzentyja zbog takvog »sumnjivog svjedočanstva«. Stoga i on »sic fraudulenter factae contra jura Suae Sacrae Maiestatis statutioni contradixi«. ²⁷⁷ I sabor se zauzima za Uršulu upozoravajući vladara da ne može osuditi jednog člana sabora (regnicola) zbog izdajstva (nota infidelitatis) »nisi prius unam generalem diaetam et congregationem omnibus dominis praelatis et baronibus, caeterisque regnicolis suis, ad unum certum terminum indicat et statuatur, ad quem ille contra quem nota infidelitatis obiicitur legitime ex decreto Regni euocetur et ordine iudiciario condemnetur«. ²⁷⁸ Ali, stvarno se stanje na posjedu ipak ne mijenja. Ugarska komora i vladar lako prelaze preko »iura Regni« kad to zahtijevaju njihovi interesi.

Gerdak ipak ne klone već šalje neumorno dalje svoje prijave komori i vladaru. U njegovu »mémorialu«, o kojem smo već ranije govorili, nema doduše prigovora zbog statucije, ali nastavlja tužakati o ponekad sasvim neznatnim otimanju vladarskih prihoda i iskorištavanju njegovih kmetova. Čini se da su tada »protivnici« ugovorili da će prihode dijeliti tako da Tah ubire sa stubičkog, a Gerdak sa susjedskog dijela. Vjerovatno su ih zatim pravedno dijelili na polovicu. Inače je teško shvatiti zašto Gerdak tuži Taha zbog ubiranja dike na Susjedu i otimanja nekog žita koje Tah prema Gerdakovoj prijavi vozi u Psarno. Prema svemu se čini da je desetinski prihod na Susjedu mnogo veći, ali Gerdak ga neće dijeliti s Tahom i zbog toga on ubire od susjedskih podložnika diku i plaća kaptolu zakupninu.

U Gerdakovim pismima ima nekoliko točaka na kojima se vrijedno zaustaviti. Naime, u najnovijoj historiografiji je iznijeto mišljenje da 1567. nastaje na susjedsko-stubičkom posjedu *buna* zbog *rekomutacije crkvene desetine* i da je ta buna uperena *samo protiv Taha*. ²⁷⁹ Ta je buna, kako se smatra, ugušena tek početkom 1568. Kao dokaz za izbijanje, trajanje i ugušivanje bune uzimaju se Tahova pisma od 11. IX. 1567. i 21. I. 1568. ²⁸⁰ Za problem o kojem ovdje raspravljamo tražeći uzroke bune 1572/73 neobično je važna ocjena upravo tih zbivanja, jer se nastoji dokazati da »su stubički kmetovi ostali i dalje *glavni pokretači*

²⁷⁵ Gradja, str. 237—238.

²⁷⁶ Gradja, str. 239—240.

²⁷⁷ Gradja, str. 243—244.

²⁷⁸ Gradja, str. 245.

²⁷⁹ Prilozi, str. 71—75.

²⁸⁰ N. dj., str. 74.

klasne borbe na vlastelinstvu«. Ako se, nadalje, smatra da je »u njihovoj sredini započelo stvaranje tajnog saveza«, onda bi se zaista mogao steći *krivi dojam* o nastajanju i toku bune 1572/73.

Naime, u Gerdakovim dopisima iz početka 1568. govori se o sporovima zbog *žitne desetine* kao o prošlom događaju. Tah je pokupio svoj dio žita i nije dopustio Gerdaku da žito zajednički ovrše. Gerdak tuži Taha da je uzeo sebi više nego što ga pripada. Da je došlo do bilo kakvog spora s podložnicima zbog *vinske desetine*, Gerdak bi to bez sumnje prijavio komori ili vladaru, jer je uvijek tako činio (Tah oduzima silom vinsku desetinu samo »strancima«).

Stoga nema razloga šumnjati u to da se desetinska »buna« i na stubičkom dijelu posjeda najzad smirila. Kmetovi su, bez sumnje poticani od Gerdaka, doduše bili kod vladara, ali nisu isposlovali ništa. Tah je uspio uvjeriti komoru i vladara da će novim načinom povećati svoje prihode.

Stoga se s mnogo vjerojatnosti može braniti pretpostavka da Tah zatvara dvojicu sudaca sa stubičkog dijela posjeda zbog sukoba oko dike. To je moguće, jer se dika u 1567. vrlo kasno razrezuje. Naime, na svečanim rujanskim saborima, na kojima se novi banovi uvode u čast, članovi sabora dopuštaju vladaru ubiranje dike (u višini od 1 forinta),²⁸¹ ali još 4. XI.²⁸² ugarska komora uvjerava Maksimilijana da će se pobrinuti da se dika što prije počne ubirati. Čitava stvar zapinje i zato što se slavonski sabor bori za oslobodjenje prekokupskih krajeva od dike. Vladar ga i ugarska komora ne žele priznati. Još sredinom studenog vladar i komora ostaju kod svog mišljenja, što ogorčava sabor, jer su regnikole, nadajući se oprost, vrlo teško opteretili *javnom tlakom* i *vojničkom dužnošću* »partes transcolapianae« upravo zato što su dotad imale spomenute olakšice.²⁸³ Jedan od razloga zbog kojeg se sve do kraja godine dika ne ubire je nova konumeracija ili novi način poreznog sistema koji vladar predlaže, a staleži ne prihvaćaju. Zaštićujući tobože interese podložnika, sabor se bori za staru konumeraciju, koja je, kako vladar i komora misle, prijevara!²⁸⁴ Raspravljajući se produžavaju sve do veljače 1568. i tek tada slavonsko plemstvo dopušta oporezovanje po novom načinu i određuje plemiće koji će se pridružiti kraljevskim dikatorima.²⁸⁵ U takvim uvjetima *nije moguće* da Tah, a po svoj prilici i drugi slavonski velikaši, *sami ubiru diku*. U svakom slučaju Gerdak ne smatra prijestupom Tahovo ubiranje dike sa susjedskog posjeda! Njega smeta što je diku ubrao po starom i što je s ubranim novcem, kako je već rečeno, platio desetinu.

Tah, čini se, ne sudjeluje lično na saborima u drugoj polovici 1567. Tek se potkraj godine vraća na Stubicu kamo dovodi svoje vojnike iz Stattenberga. Stoga je prema našem uvjerenju prihvatljiva pretpostavka da se anonimna prijava »nekih regnikola« protiv »colonos rebelione

²⁸¹ AC III, str. 168.

²⁸² AC III, str. 179.

²⁸³ AC III, str. 160–162.

²⁸⁴ AC III, str. 169.

²⁸⁵ AC III, str. 195–197.

ductos« koji »dominis illorum prouentus et debita seruitia praestare nolle«, nego se skupljaju u skupine i bune protiv svoje gospode,²⁸⁶ ne odnosi na neku stvarnu pobunu na Tahovu imanju. Stječe se dojam da se tužba odnosi na sukobe, koji su već prošli i zato se ne imenuju ni kmetovi ni njihova vlastela. Slučaj se iznosi na sabor (to je rujanski instalacioni sabor za nove banove) prije svega zato što plemstvo traži zaštitu novog bana. Na saboru se doista u tom smislu stvara zaključak: »gdjegod se odsad unaprijed nadju takvi buntovni koloni bilo kojeg velikaša ili plemića, neka takve odmah i smjesta gospoda banovi i župani i podžupani županija kazne«.²⁸⁷ Na saboru se raspravlja i o *uzrocima* podložničke nepokornosti i utvrđeno je, bez sumnje, da se podložnici dižu zato što ih »njihova gospoda neće držati u starim slobodama«. Kako je vjerojatno riječ o velikašima prema kojima je u XVI. st. sabor gotovo nemoćan, regnikole ostavljaju nezadovoljnim kmetovima mogućnost da se »iuxta constitutiones publicas et articulos superinde editos«, uz uobičajene formalnosti, presele na imanja druge vlastele. Valja povodom tako formuliranog zaključka upozoriti na još jednu činjenicu: svaki vlastelin se bori za što veći broj podložnika, jer je odlazak kmetova za njega uvijek štetan, dakle, sabor stvara zaključak koji u krajnjoj liniji *pogadja interese velikaša!* Treba dakako razlikovati prenapučeno Hrvatsko Zagorje od pustog pograničnog područja, ali i Tahu je odlazak kmetova značio gubitak, kao i vlasteli na Krajini. Sabor prema tome ne namjerava podruprijeti težnje vlastele za povećanjem ili uopće promjenom podložničkih podavanja i zato nudi kmetovima zakonsku mogućnost da napuste imanja velikaša koji se ne drže »starih pravica«.

Upada u oči da se ovim saborskim zaključkom daju posebne *ovlasti banovima*. Ta ni jedan velikaš neće pristati da njegove podložnike smiruje ban, jer »pokoravanje« je u to vrijeme isto što i pljačka. Stoga je takva formulacija saborskog članka bez sumnje djelo novog bana Jurja Draškovića. Uostalom, da ni Tah ne namjerava pustiti banskog vojnika na svoj posjed da mu opljačka podložnika pokazuje njegov postupak sa stubičkim sucima potkraj 1567. On dovodi svoje vojnike, premda bi prema saborskom zaključku trebao da prijavi kmetove i tada bi ban imao pravo i dužnost da ih smiri. Gerdak prijavljuje, kako smo se uvjerali, Taha da je divljao sa svojim vojnicima po Stubici, ali ranjena su samo dva čovjeka. Drugim riječima, da je Tah *zaista htio* mogao je lako poubijati mnogo stubičkih podložnika, jer oni nisu imali oružja. Stoga je doveo svoje vojnike vrlo vjerovatno samo zato da *zastraši stubičke kmetove*, a ne da ih oružjem pokori. Da je u tobožnjem svladavanju »bune« bilo više ranjenih, Gerdak ne bi oklijevao da to javi i vladaru i komori.

²⁸⁶ AC III, str. 175.

²⁸⁷ AC III, str. 175. »Caeterum ex querelis certorum regnicolarum manifestum statibus et ordinibus extitit, colonos rebellione ductos certorum dominorum et nobilium in hoc regno Sclauonie bona habentium dominis illorum prouentus et debita seruitia praestare nolle, uim potius cathervatim contra nobiles et dominos suos terrestres rebellant, decretum est, ubicumque locorum tales rebellantes coloni quorumcumque dominorum vel nobilium de caetero reperti fuerint, tales statim et defacto per dominos banos et comites et vicecomites comitatuum puniantur«.

Pismeni se rat između Gerdaka i Taha na dvoru i kod komore nastavlja i u prvoj polovici 1568. Ne izostaju ni sitna »čarkanja«, ali je inače, ako sudimo prema sačuvanoj izvornoj gradnji, sve na vlastelinstvu mirno. Tah ni sada ne dolazi na sabore i njegovi zastupnici ulažu žalbe²⁸⁸ koje nemaju veze sa susjedsko-stubičkim imanjem. Lipanjski sabor posvećuje glavnu brigu obrani zemlje, ali na njemu se raspravlja i o »buntovnim seljacima« (rebelles rustici) i mjerama koje treba poduzeti da se smire. Odluka se o načinu kažnjavanja donosi nakon »strašne tužbe«.²⁸⁹ Kako regnikole žele predusresti »neizmjeran zločin« obnavljaju zakon kralja Vladislava iz 1514. Da bi, nadalje, na vrijeme »zatvorili put u nevjeru« buntovnim kmetovima predviđaju najprije opomenu banova, a zatim nasilno svladavanje s pomoću županijskih ili banskih vojnika. Oni ih mogu kazniti i smrtnom kaznom! No, plemstvo još uvijek ne smatra da mu je dužnost pridružiti se banskim četama kad polaze u takav rat. Zato se na saboru predviđa za one velikaše i plemiće i sve druge ljude bilo kojeg položaja koji se ne pokore banskoj zapovijedi kazna konfiskacije imanja i globe.²⁹⁰ Ponovo se o rebeliji slavonskog seljaka govori kao o *moгуćem događaju* koji treba predvidjeti i spriječiti i odatle ponovo općenita formulacija sabskog zaključka. Stoga Adamček ima pravo kad tvrdi da se zaključak ovog sabora ne može odnositi na susjedsko-stubička imanja.

Na saborima se 1568. i 1569. povlači i pitanje uređenja granica između Slavonije, Štajerske i Kranjske. Regnikole nekoliko puta mole vladara da pošalje posebne poslanike »qui huiusmodi *metas inter praescripta regna rectificare valeant*«; oni se boje da bi moglo doći do »*tumulta*« između imanja *Susjed, Brežice, Mokrice, Lipovec i Jastrebarsko*.²⁹¹ Početkom svibnja dolazi na sabor u Zagrebu lično i Tah koji moli da se obnove granice između susjedske i okićkog imanja. Na tom saboru polazi za rukom banu Jurju Draškoviću da nagovori plemstvo na *novi porez za kraljevske potrebe*! Sve će županije dati od svake porte ili dima ½ forinta za izgradnju krajiških utvrda. Srpanjski sabor još povećava kraljevinski porez.²⁹²

²⁸⁸ Tako na saboru koji se 24. II. održava u Zagrebu (AC III, str. 195–202) doznajemo da Tah vodi borbu s Barbarom, udovom bana Petra Erdődyja zbog kurije i posjeda Zablaće i, štoviše, da je Barbara sa svojim ljudima napala susjedski posjed (n. dj., str. 201). Zatim, zagrebački kaptol tuži Taha zbog nekih ribnjaka uz Savu za koje kaptol tvrdi da ih je Tah oteo.

²⁸⁹ AC III, str. 218. »... quam in praesenti generali congregatione nostra terribilis querela de rebellione et insurrectione colonorum contra dominos illorum naturales publice et manifeste facta sit...«

²⁹⁰ AC III, str. 218–219.

²⁹¹ AC III, str. 246.

²⁹² AC III, str. 254–255, 249–250; Srpanjski sabor (AC III, str. 255–258) povećava kraljevske poreze! Dimnica (pecuniae fumales) će uz kraljevsku diku (dica regia) isplaćivati na ruke lektora Mikulića po 10 denara po dimu, a »svi velikaši i plemići« uplatit će istom lektoru Mikuliću u svim županijama, uz spomenuti hrastovički porez (od 50 denara!) još 10 denara po svakoj porti! Članovi sabora zaključuju da će to biti samo jedanput, ali na taj način su domaći porezi u 1569. narasli na 70 denara (dok su inače iznosili 10–20 denara, tj. samo za dimnicu)! Inače vladar na tom saboru obavještava članove da je poslao posebnu komisiju zbog granica kako su ga zamolili.

6. Tah dobiva u zakup i Uršulinu polovicu (21. VI. 1569.)
 Karakter njegove »samovlade« (od 21. VI. 1569. do 19. VIII. 1571.)

Na srpanjskom se saboru vjerojatno raspravlja i o »susjedskoj parnici«, o Uršuli i njezinom položaju, jer sabor šalje Maksimilijanu II. molbu da vrati Susjed, po svoj prilici Uršuli.²⁹³ Vlada se tada obraća na ugarsku komoru tražeći od nje da ga informira o stanju stvari. Teško je povjerovati da Maksimilijan II. postavlja upit ugarskoj komori *ne zna da je on sam 21. VI. 1569. dao Tahu u zakup za 4500 forinti Uršulinu polovicu Susjeda i Stubice*.²⁹⁴ Jer on u pismu svojim poslanicima koji su trebali izvršiti predaju spomenute polovice izričito naglašava da se odlučio na taj korak prije svega zato da prestanu neprestane svadje između »naših vjernih«, tj. Gerdaka i Taha. Međutim, Maksimilijana II. ne bi svađe puno smetale da *nije Tahu bio dužan 4888 forinti*, pa se ovako, dajući preostalu polovicu posjeda »in arendam«, riješio neugodnog vjerovnika. Pri tome ga ništa nije zbunjivalo ni to što proces s Uršulom nije ni započeo, a kamo li da je završen. Vlada doduše još 3. XII. 1568. poziva Uršulu na sud — u optužnici se opsežno nabrajaju sve njezine krivice i *poraz se banske vojske* ocjenjuje kao »*scelestum et evidens facinus contra dignitatem et auctoritatem nostram Imperatoriam et regiam contraque decreta regni*«²⁹⁵ — ali unatoč tome parnica nije održana. Prema tome, Maksimilijan II. je sve do sredine 1569. držao Uršulin dio *nezakonito* i isto je tako *nezakonito* dao njezin dio dalje Tahu u zakup. U zakupnoj se ispravi tvrdi da vladar drži Uršulin dio »*usque ad iuris reuisionem*«²⁹⁶ i da ga daje dalje u zakup uz uvjete sažete u pet točaka: 1. godišnju zakupninu 4500 forinti; 2. uz uvjet da Tah ne opterećuje kmetove nedopuštenim službama, terecima i porezima; 3. Tah ne smije ni na koji način prisvojiti vlasništvo nad zakupljenom polovicom posjeda; 4. vladar može nakon godine dana opet uzeti natrag Uršulin dio, ali mora 3 mjeseca prije tog roka obavijestiti Taha da prekida zakupnički odnos i 5. Tah je dužan predati prirod koji je Gerdak skupio, zatim sagraditi potrebne zgrade na alodiju, ali tako da ne opterećuje kmetove više nego što dopušta »*consuetudo regni*«.²⁹⁷

Tah se posebnom ispravom obvezuje da će se držati zakupnog ugovora. Maksimilijan II. je zapovijedio svojim komisarima da novac od zakupnine predaju vojnim vlastima u Kaniži i to »*in usus aedificiorum*«.²⁹⁸ Najzad, istog dana, tj. 21. VI. 1569. razriješen je i Gerdak svoje dužnosti. Maksimilijan mu daje razriješnicu uz uvjet da njemu i ugarskoj komori preda točan račun o prihodima za vrijeme čitave svoje uprave.²⁹⁹ Međutim, kraljevski komisari koji predaju Tahu Uršulinu polovicu izražavaju svoju sumnju o tome da će vladar doskora dobiti

²⁹³ AC III, str. 260.

²⁹⁴ AC III, str. 262.

²⁹⁵ Gradja, str. 257.

²⁹⁶ Gradja, str. 264.

²⁹⁷ Gradja, str. 264—265.

²⁹⁸ Gradja, str. 267.

²⁹⁹ Gradja, str. 264.

Gerdakove obračune, s obzirom na to da je *vrlo nemarno vršio svoju službu!* Oni, štoviše, doznaju od nekog njegovog sluga da uopće nije vodio popis prihoda, nego da je imao »*aliquas obscure et confuse scriptas signaturas*«! Razabrali su također da je Gerdak trošio više nego što je njegova služba zahtijevala.³⁰⁰ Prema tome, vladar prekasno spoznaje nevrijednost svog činovnika kome je povjerio upravu velikog susjedsko-stubičkog imanja i na čije je tužbe i prijave pokrenuto protiv Taha nekoliko istraga. Naime, na samom početku 1569., točnije 1. I.,³⁰¹ borave u Gornjoj Stubici oba bana — biskup Juraj Drašković i Franjo Frankapan Slunjski — jer ih je pozvao Gerdak, kojemu su, kako banovi pišu zagrebačkom kaptolu, u parnici s Tahom potrebna svjedočanstva i izjave različitih svjedoka. Zato su kanonici trebali po banskog zapovijedi pozvati u Stubicu 16. I. neke svjedoke i ondje ih ispitivati. No, kad kanonik Herešinci i plemićki sudac Matija Raškaj dolaze u stubičku varoš, nalaze *naoružane Tahove službenike i vojnike* koji mjesto svog gospodara F. Taha daju izjavu: njihov gospodar je bio i bit će do groba vjeran sluga njegova veličanstva; ako, dakle, Gerdak ima s njim obaviti neki posao, neka ga pozove pred vladara i bana, ali oni, tj. poslanici nemaju nikakvo pravo da njegovim tj. Tahovim podložnicima, koje je kupio za novac, pruže mogućnost da svjedoče protiv njega! Ne odustanu li od svog nauma, on će bez sumnje naći načina da ih odvрати od njihove namjere.³⁰²

Ovaj doček Tahovih ljudi na vratima stubičkog kaštela i ne bi bio toliko zanimljiv — Taha smo već upoznali kao naprasitog čovjeka i prije — da se banskim poslanicima nisu, uz ostale, oprla *dvojica Tahovih službenika* koji će za bune 1572/73. zauzeti kapetanske položaje u Gregorićevoj vojsci! Oni *sada brane interese Taha* tako vješto da se pred njihovim oružjem banski poslanici radije vraćaju. Uloga *Grgura Gušetića* i *Nikole Kupinića* upada utoliko više u oči što je uz njih kao kmet još samo Ivan Pucko, dok su preostala dvojica, tj. Ivan Zakoci i Ladislav Zoltaj *plemići* u Tahovoj službi. Prema tome, od trojice Tahovih vojnika — *kmeta* (oni su coloni indiuisi Suae Maiestatis et domini Tahy, attamen pronunc seruitores sui), koji se 16. I. 1569. zdušno bore za interese svog gospodara — dvojica će ući u buntovničku vojsku da se s istim, ako ne još većim žarom bore protiv Taha! To je činjenica koju se kod raspravljanja o uzrocima bune 1572/73. jednostavno ne može i ne smije mimoći. Međutim, banovi ne rade više pitanje niti zbog Gerdakovih prijava niti zbog Tahova postupka s poslanicima u Donjoj Stubici. Po svoj prilici saznaaju i na dvoru kakva je Gerdakova vrijednost i ne pokreću ništa protiv Taha.

Zbog Maksimilijanove odluke da Tahu preda u zakup Uršulinu polovicu posjeda, pokreće se, kao što je spomenuto, rasprava na slavonskom saboru. A na vladarev upit poslan ugarskoj komori kako pravno stoje stvari, komora odgovara da se spor zapravo ne rješava zbog dva

³⁰⁰ Gradja, str. 271.

³⁰¹ Gradja, str. 261—262.

³⁰² Gradja, str. 261.

problema: Uršula zahtjeva restituciju, kako ona tvrdi, nepravredno ote-
 tih posjeda, a vrhovni sud u Ugarskoj joj predbacuje da prije treba
 da položi račun zbog svog otpora banskoj vojsci 1565.³⁰³ Bila je to, da-
 kako, samo pravnička smicalica koja je omogućivala Maksimilijanu II.
 da i dalje drži Uršulin posjed i s njim raspolaze.

Medjutim, kod primopredaje Uršuline polovice (3. VIII.) Tah više
 nije ljubazan prema Maksimiljanovim poslanicima. Kad mu oni prema
 carskoj naredbi žele ostaviti žito i vino da ih prekupi, odbija i to iz
 dva razloga: Gerdak je već jedan dio potrošio i rasprodao (nakon uči-
 njena popisa!), a on se zadužio. Uostalom, roba se i tako ne može pro-
 dati, u Slavoniji je glad i skupoća, a slovenske zemlje su zabranile
 uvoz. Tah je ogorčen na Maksimilijana i zato što je odbio da mu pre-
 pustiti prirod te godine. Komisari nato pozivaju *suce* i *zaprisegnute kme-
 tove* Susjeda i Stubice i oni pod zakletvom izjavljaju koliko ima pod-
 ložnika i sela na posjedu i kakvi su redovni i izvanredni porezi i služ-
 be.³⁰⁴ Kako su postojali već stariji regesti, komisari ne sastavljaju nove,
 nego unose promjene (tj. imena kolona koji su umrli ili odselili i onih
 koji su došli na njihovo mjesto). Tah dobiva ključeve susjedske utvrde
 i stubičkog kaštela bez ikakvog posebnog pravnog postupka i komisari
 bi vrlo brzo svršili posao da Tah nije primoran posudjivati novac i za-
 lagati stvari kako bi skupio svotu od 2.500 forinti. Maksimilijanova
 zapovijed poslanicima kako treba da s Tahom uredi pitanje ljetine
 dolazi prekasno (oni je dobivaju već na povratku u Varaždinu),³⁰⁵ a
 Tah i onako odlazi odmah u Stattenberg.³⁰⁶

Medjutim, za *utvrdjivanje uzroka* koji su doveli do *bune* 1572/73.
 neobično je važna *ocjena odnosa na vlastelinstvu u doba Tahove »samo-
 vlade«* (od 21. VI. 1569. do 19. VIII. 1571.).

Naime, pošto provjerimo izvorni materijal iz tog razdoblja *neće
 nam biti teško da opovrgnemo općenito uvjerenje historiografije* da je
*upravo to doba u kojem sazrijevaju uvjeti za opću pobunu podložnika
 protiv Taha.* Za dvogodišnjeg držanja čitavog posjeda Tah je jednom
 pozvan na sud (18. I. 1570.).³⁰⁷ a 17. i 18. XII. iste godine³⁰⁸ vodi se istra-
 ga o nekim njegovim nasiljima. U prvom slučaju banovi Drašković i
 Frankapan Slunjski pozivaju Taha zato što ga tuže plemići Mihajlo
 Hruševački i njegov pastorak Adam Marigolt, njegovi nekadašnji služ-
 benici. Prvi je sve do kraja 1566. njegov upravitelj na imanju Zablaće i
 kad zahtijeva od njega plaću, Tah ga u Susjedu ne samo napada, nego
 i baca u zatvor. Hruševački ga zato tuži zbog nasilja i dužne plaće
 (100 forinti). Adama Marigolta je prema tekstu tužbe dao Tah u Ka-
 niži bez ikakve krivice, kako tvrdi tužitelj, išibati. Zagrebački kaptol
 dobiva od banova zadatak da zbog obje tužbe pozove Taha na sud na
 koji treba da pristupi 15 dana nakon uručenja poziva.

³⁰³ AC III, str. 260—261.

³⁰⁴ Gradja, str. 270.

³⁰⁵ Gradja, str. 271.

³⁰⁶ Gradja, str. 272.

³⁰⁷ N. mj.

³⁰⁸ Gradja, str. 273—278.

Premda smo daleko od toga da Tahov postupak prema spomenutim plemićima ocijenimo kao ispravan, ipak u povodu ove tužbe treba voditi računa o tome da je Tah *izgubio kuriju u Zablaću* — oteli su mu je Erdödy.³⁰⁹ Nema sumnje prema tome, da je Tah posumnjao u nevinost Hruševačkog i po svoj prilici ga je smatrao krivcem za taj gubitak i zatvorio ga, a kad se uvjerio da on ipak nije bio kriv, onda ga je pustio, ali mu ipak nije dao plaću. Njegov pastorak Marigolt dobiva vrlo vjerovatno batina zato što traži od Taha, kod kojega je u službi u Kaniži, poočimovu plaću. Više je nego jasno da obje tužbe *nemaju nikakve veze s pobunom susjedsko-stubičkih podložnika 1572/73*. No, ovaj postupak Taha prema svom službeniku, koji nije nikakav izuzetak u XVI. st., pokazuje njegovu sklonost k nasilju u slučajevima kad je uvjeren da je »protivnik« ošteti njegovo pravo.

Medjutim, istraga koju 17. i 18. XII. 1570. provodi banovac i župan zagrebačke županije Ivan Forčić takodjer se *ne odnosi na susjedsko-stubičke Tahove podložnike!* Naime, banovac pokreće istragu na tužbu kaptolskog kmeta Valenta Šurjaka iz Vrapča koji tuži Taha zbog toga što je susjedski kaštelan Ivan Lolić po Tahovoj zapovijedi provalio u njegovu klijet i dao je zapečatiti, premda je, kako tvrdi, platio gornicu i druge dužne prihode od vinograda. Za bolje razumijevanje spora valja dodati da je Šurjakov vinograd u Borčecu, na području koje *pripada susjedskom vlastelinstvu*. Šurjak je prema tome *stranac* (extraneus) kako se zovu ljudi koji ne pripadaju pod jurisdikciju vlastelina na čijem posjedu imaju vinograde. Čini se ipak da je Šurjakova tužba bila *neosnovana*. Bar bi se tako moglo zaključivati *po pomoći* koju pri napadu na Šurjakovu klijet pružaju kaštelanu Loliću *stenjevački sudac Mihajlo Kosić »i mnogi kmetovi iz iste sučije stenjevačke«*.³¹⁰ Banovac Forčić poziva nato Taha i njegova sina Baltazara na sud, ali nema podataka da se doista odazvao sudsom pozivu.

Isti dan tuži Valent Šurjak Taha i zbog toga što je za vrijeme lova gazio po njegovom prošu, a kad ga je na to upozorio, dao ga je istući. Šurjakovoj tužbi pridružuje se *Grgūr Poldrugač iz Jaruna*, takodjer *kaptolski kmet*, kome je kaštelan Lolić, *ponovo uz pomoć stenjevačkog suca i kmetova*, provalio u klijet u Borčecvu. Najzad, treća oštećena je *Doroteja ud. Stjepana Novačića, kaptolskog kolona iz Vrapča.*, kojoj kaštelan Lolić, sudac Kosić i kmet Juraj Krajačić iz Borčeca oduzimaju 10 komada stoke (5 krava i 5 volova). Oštećena ih tuži za štetu od 4 forinta. I zbog spomenutih nasilja Tah je pozvan pred sud, ali nema izvora na osnovi kojih bismo mogli zaključiti da su se Tah ili njegov sin Baltazar odazvali Forčićevu pozivu.

Početkom 1571. podižu plemići *Franjo Puhakoci* (nekadašnji Uršulin »servitor« koga je morala otpustiti zbog sudjelovanja pri izbacivanju Tahove obitelji iz vlastelinstva) i *Ivan Črnkoci* tužbe protiv Taha i njegova sina Baltazara.³¹¹ Puhakoci zato što ga je Baltazar zajedno s

³⁰⁹ Vidi bilj. 288.

³¹⁰ Gradja, str. 274.

³¹¹ Gradja, str. 279—281.

Petrom Petričevićem napao na cesti, a Černkociju je Tah oduzeo neke posjede. Vrlo je karakteristično da oba tužitelja »ob nimiam suam paupertatem«, tj. nemaju novaca za parničke troškove, prepuštaju Uršuli koja ih plaća, »in signum gratitudinis« sve što će na osnovi presude primiti od Taha. I ove dvije parnice svjedoče da Uršula i njezini zetovi iskorištavaju svaku priliku da se osvete Tahu, te ako već ne ide drugačije, onda svoje bivše činovnike šalju protiv njega na sud i plaćaju im sudske troškove. Ni za ove parnice nema dokaza da su zaista i pokrenute i vodjene.

Sve dakle upućuje na to da je upravo *dvogodišnja Tahova »samolada«* na *susjedsko-stubičkom posjedu doba najvećeg mira i sloge između Taha i njegovih podložnika!* Ne samo da nema nikakvih tužbi protiv Taha od strane susjedskih ili stubičkih kmetova, nego sami podložnici pomažu Tahu i njegovom kaštelanu Loliću u napadu na kaptolske kmetove. Ali, Uršula i njezini rođaci neprestano rade dalje protiv Taha i njegovih sinova.

Kako u ovom »mirnom razdoblju« *djeluje sam Tah u javnom životu Slavonije?* Da li je sklon da više nego prije sudjeluje na saborskim sjednicama ili se radije povlači na svoja dobra u Štajersku ili u Kanižu? Promjenu u Tahovu držanju prema slavonskom saboru odnosno slavonskom plemstvu uopće pokazuju već prve saborske sjednice početkom 1570.³¹² To je upravo sabor na kojem Maksimilijanu II. konačno polazi za rukom da i od slavonskog sabora dobije obećanje za subsidij ili diku. Plemstvo je svjesno svoje krivice i na saboru je puno obećanja: ono će za 1568., 1569. i 1570. platiti vladaru u 2 roka ne samo diku u visini 2½ forinta, nego i lucrum camere — koji *Slavonija inače uopće ne plaća!* — 10 denara po dimu. Neki velikaši i plemići obećavaju Nikoli Salmu, koji je oslobodio grad Krupu, po 10 denara (takodjer po dimu), a za kraljevinske je potrebe razrezana dimnica od 15 denara. Dakle, da su velikaši i plemići *zaista ispunili obećanja* njihovi bi kmetovi u 1570. *platili 159 denara poreza!* Velikaši su takodjer dobro rasploženi odlučili da sami plate viceprotonotara Ivana Petričevića te su za njega skupili 92 forinta. Među *prvim članovima sabora* koji obećavaju pomoć ističe se — *Franjo Tah!* Tah nudi svoje usluge i za ivaničku utvrdu: on će sa svojim susjedskim i stubičkim kmetovima dovesti iz Božjakovine do Ivanića 2500 letava za novi krov na utvrdi. Nadalje, on obećaje da će za ivaničke vojnike — Ivanić je carska utvrda i u njoj su njegovi vojnici — dati po dnevnoj tržišnoj cijeni po 50 kvarta žita, proša i zobi i 20 bačava vina. Toliko obećaje od velikaša jedino još Luka Sekelj. Da je Tah na tom saboru jedna od vodećih ličnosti pokazuje oštrina kojom se Ambroz Gregorijanec poziva da položi račun o žitu koje je ostalo od Sigeta 1566.³¹³

No, Maksimilijan II. se prevario ako je mislio da će slavonsko plemstvo izvršiti obećanje i platiti diku. Čitavu zemlju zahvaća velika glad i sa sabora održana u Zagrebu 12. IV. regnikole predlažu »svom pre-

³¹² AC III, str. 273—280.

³¹³ AC III, str. 279—280.

blagom gospodaru« da se zbog nečuvene gladi udostoji kazati svojim dikatorima »vt exactionem novae dicae ad novam messem differre debeant«. ³¹⁴ Glad je tolika »da pravi i najstariji plemići *ostavljaju svoje kuće i obitelji i idu na tlaku gospodi* da bi se mogli prehraniti«. ³¹⁵ Tah je i na tom saboru prisutan i lično ulaže tužbu na činovnike iz Brežica i Mokrica — imanja koja tada *pripadaju Ambrozu Gregorijancu!* — koji čine neka nasilja na njegovom susjedskom posjedu. ³¹⁶ S druge strane, plemstvo se opire novoj konumeraciji dike prema kojoj bi se porez morao ubirati. ³¹⁷ Kad slavonsko plemstvo ipak u jesen 1570. šalje ugarskoj komori popis porta, izbija škandal, jer se na dvoru konstatira da su popisana samo sela i distrikti, a ne porte kako je vladar tražio. ³¹⁸ I dok se vodi borba između sabora i dvora, nadvojvoda Karlo misli pridobiti bana J. Draškovića za sebe, ali ban ustaje u obranu regnika: on ne dopušta istragu, jer je postavio za dikatore pouzdane ljude, a takav posao kao što je istraga može odobriti samo sabor. ³¹⁹ Tek potkraj 1570. dolaze u Slavoniju komisari koji treba da urede poslove oko dike. ³²⁰ Tek na siječanjском saboru, ³²¹ dakle već u 1571., sabor obećaje da će do 2. II. uplatiti 62 ½ denara po dimu uime dike. No, članovi se sabora nisu izjasnili po kojem sistemu i javna se rasprava o konumeraciji nastavlja. Pred komisarima ustaje i Franjo Tah koji tuži zagrebački kaptol zbog prevare (da imaju oko 2.000 kolona, a prijavili su samo 200 porta!). ³²² Na saboru sazvanom za 5. IV. 1571. ³²³ najistaknutije su ličnosti *ban J. Drašković i F. Tah!* Obojica se zajedno s Barbarom Alapić, udovicom bana Petra Erdödyja *natječu tko će dati više žita i vina za vojsku!* I na prvi pogled nam se čini kao da to spomenuti velikaši čine iz rodoljublja, dok iz saborskog zaključka ne doznajemo *cijenu žitu i vinu* koju oni zahtijevaju. Jer kvarta žita se prodaje po 1 ugarski forint, proso po 1 rajnski forint, zob po dnevnoj tržišnoj cijeni, a pinta vina po 6 denara! ³²⁴ Dakle, prodaja žita i vina »ad sustentationem militum suae maiestatis in locis finitimis degencium« — dakle za vojnike za Krajini, *čista je i dobra zarada!* S istog sabora poručuju staleži vladaru da ih poštedi od »nečuvenog novog pregleda i obnove dike«. Upravo zbog tog otpora novoj konumeraciji sabor je pripravan na veće žrtve nego inače i velikaši ponovo skupljaju novac za kapetana Pavla Brestovskog i za njegovih 8 vojnika u utvrdi Brest (u Pokuplju), jer im kraljevina ne može dati plaće. Na prvom se mjestu obvezuje sam Tah da će dati 25 forinti. ³²⁵

³¹⁴ AC III, str. 292.

³¹⁵ AC III, str. 291.

³¹⁶ AC III, str. 295.

³¹⁷ AC III, str. 284, 296, 297, 298.

³¹⁸ AC III, str. 298—299.

³¹⁹ AC III, str. 301—302.

³²⁰ AC III, str. 304—306.

³²¹ AC III, str. 309.

³²² AC III, str. 315.

³²³ AC III, str. 318—321.

³²⁴ O vlastelinskoj prodaji naturalnih podavanja vidi J. Adamček, Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo, str. 166 i d.

³²⁵ AC III, str. 325.

Na istom saboru Tah prijavljuje Uršulu zbog toga što mu neće vratiti založenu zlatninu i srebrninu, premda joj je ponudio novac, pa je i ta tužba dokaz da otvoreni rat među suparnicima još uvijek traje.

Novi sabor (održan 30. X. 1571.)³²⁶ pun je hvale prema novim banovima koji s najvećim zalaganjem tako brane Krajinu da u njihovo vrijeme nije pala u ruke Turaka ni jedna utvrda. To je već doba kad *Tah ponovo gubi Uršulinu polovicu susjedsko-stubičkog posjeda*, pa zato i taj sabor predlaže vladaru da se udostoji među njima, tj. Uršulom i Tahom načiniti pravdu.³²⁷

7.. Maksimilijan II. ponovo trguje s Uršulinom polovicom

Dvogodišnje Uršulino nastojanje da dodje natrag do svojih posjeda urodilo je najzad plodom. Maksimilijan se konačno »smilovao« Uršuli i njezinoj djeci i dopustio da »zločin izdajstva«, u koji je upala 1565. *iskupi — novcem!* I kao što je za novac nelegalno dao Tahu u zakup njezinu polovicu tako i sada sklapa 22. VI. 1571. s njom ugovor prema kojem će ona za ne malu *spotu od 10.000 forinti dobiti natrag svoju polovicu Susjeda i Stubice!* Forma se lako našla, novac će biti isplaćen kao *globa!*

Tah je takav postupak vladara sa svojim starim slugom ogorčen. Utoliko više što mu Maksimilijan II. piše tako oštro kao da je samo on krivac da Uršula tako kasno dolazi do svoje polovice. On dobiva od vladara zapovijed da odmah, bez ikakva zadržavanja, preda Uršulinu polovicu ugarskoj komori ili njegovim komisarima koje će poslati. Tah je najviše ogorčen na izraz koji Maksimilijan upotrebljava nalažući mu da bez »okretanja ledja« (ut sine omni tergiuersatione)³²⁸ izvrši njegovu zapovijed. Zato mu odgovara, oslovljavajući ga s »najmilostiviji care«, da on nikad nije okretao ledja, već je pošteno, časno i vjerno služio pokojnom vladaru (Ferdinandu) i njemu i to od svoje najranije mladosti. On nije učinio ništa nepokorno ili nepromišljeno, nego se pouzdao u ugovor s njim i zbog toga se zadužio. Stoga još jednom moli vladara da mu dopusti uživanje zakupljenog dijela susjedsko-stubičkog posjeda i ovu treću godinu, da ne trpi toliku štetu i da ne bude na ruglo svojim neprijateljima (po svoj prilici misli na Heningovce). Ta on je i tako, zajedno sa svojom pokojnom ženom, dosta pretrpio od Gerdaka i ne bi htio da i u buduće doživljava sličan postupak i da na svojim vlastitim imanjima ima tako bijedan život. On se ne može složiti sa svojim neprijateljima, a ne bi htio zajedno sa svojima »misera morte mori«.³²⁹

No, Maksimilijan II., postavljen pred izbor da li da primi od Uršule za »otkup grijeha« 10.000 forinti ili isplati Tahu 888 forinti (koliko mu je još dugovao),³³⁰ ne oklijeva. Uršulin novac brzo ušutka njegovu

³²⁶ AC III, str. 331—334.

³²⁷ AC III, str. 333.

³²⁸ Gradja, str. 281.

³²⁹ Gradja, str. 281—282.

³³⁰ Gradja, str. 285.

savjest i svi dalji pokušaji Taha da spriječi već gotovu »kuproprodaju« nemaju, posve razumljivo, nikakav uspjeh. Ne koristi više nikakvo pozivanje na pravdu i pravo ili upozoravanje na neosnovane zahtjeve protivnika. Već 19. VIII. šalje car dvojicu komisara (Franju Nagwathyja i Jakoba Wizkelethyja) da ponovo preuzmu onu polovicu posjeda koju je on i ranije držao.³³¹

Tah pokušava još posljednji očajni korak i dočekuje spomenute poslanike s izjavom da je on vjeran sluga »svetog carskog i kraljevskog veličanstva« i da će to ostati do kraja života, ali što se tiče ustupanja polovice posjeda, držat će se ugovora s vladarom prema kojem smije držati spomenutu polovicu do kraja srpnja 1572. Tada će učiniti sve što vladar od njega zahtijeva. Uostalom, vladar se obvezao da će mu rok predaje posjeda najaviti tri mjeseca prije, a prošla su samo dva mjeseca kako je opomenut.³³² Poslanici nastoje uvjeriti Taha kako je bolje da se pokori carskoj zapovijedi, ali im Tah najzad odgovara da od ugovora s carem neće »ni za dlaku odstupati« (nec ab illis vel latum unguem discederet); ako ne bude išlo drugačije, on će s carskom ispravom na grudima umrijeti!³³³ Videći takav Tahov otpor, poslanici odlaze neobavljena posla, ponajviše zato što nisu od ugarske komore imali uputu kako da se ponašaju ako se Tah bude pozivao na carski ugovor. Bojali su se takodjer da nasilnim postupkom ne izazovu »tumult« (et propterea si nos vi agere incepissemus, aliquem forte tumultum excitassemus)³³⁴ i prolijevanje krvi, jer se moglo očekivati da će Tah s carskim pismom »napuniti ušesa« regnikola uvjerivši ih u nepravdu koja mu se nanosi.

Medjutim, i sam je Tah znao da je njegov otpor uzaludan. Utoliko više što je već nekoliko mjeseci prošlo da je vladar primio od Uršule novac. Ne preostaje mu, dakle, ništa drugo nego da se pomiri s novonastalom situacijom i da primi novac za zaostalu vojničku plaću u Kaníži (ex stipendio meo Canisiensi). Dne 14. XI. izdaje potvrdu kraljevskim komisarima da je primio 888 forinti. No, da ironija bude veća, novac koji je Tahu tada isplaćen *potječe od Uršuline »globe«*, dakle od njezinih 10.000 forinti!³³⁵

Maksimilijan ublažuje situaciju tek toliko da, očito iz obzira prema Tahu, ne predaje imanje neposredno Uršuli i njezinim zetovima, nego svojim komisarima koji će upravljati Uršulinom polovicom do kolovoza iduće, tj. 1572. godine. Uršula je zbog »zakašnjenja« zahtjevala 12. IX. 1572. od kraljevskog komisara Nagwathyja, dakle pošto je već uvedena u posjed, da joj vladar odbije 4500 forinti, ali komisar odbija njezin zahtjev tvrdnjom da komora nije u vrijeme uprave uopće primala dohotke s polovice posjeda. Uostalom, on joj je dopustio da utjera »restancije« iz 1567. i 1568.³³⁶ Tako je Uršula ipak dosta skupo platila vraćenu polovicu svojih posjeda.

³³¹ Gradja, str. 382—285.

³³² Gradja, str. 284.

³³³ Gradja, str. 285.

³³⁴ Gradja, str. 285.

³³⁵ Gradja, str. 297—298.

³³⁶ Gradja, str. 298.

Tahova strahovanja pred novom komorskom upravom bila su opravdana. Nakon dvogodišnjeg mirnog uživanja dolazi opet do tako teških sukoba da je *Tah ponovo izbačen sa Susjeda i Stubice!*

Pratimo li zbivanja od kraja 1571. do polovice 1572. zapazit ćemo na prvi pogled i bez mnogo napora da je to *ponovni obračun između »suo vlasnika« dvojiju nepodijeljenih polovica susjedsko-stubičkog vlastelinstva*, sukob u kojem su *podložnici sredstvo*, dakle objekt zaraćenih strana, a ne subjekt ili nosilac odredjenih težnji ili novih ideja. Obje se stranke sukobljavaju i napadaju one podložnike koji se priklanjaju protivničkoj strani. Suvremenicima je to, sasvim razumljivo, bilo jasno. I to ne samo slavonskom plemstvu, nego i ugarskim regnikolama sakupljenim na požunskom saboru. Već je u ožujku 1572. među protivnicima tako napeta situacija da plemstvo traži od vladara neka nadje »bonum et iustum aliquem modum ne fomes odii inter dominum Tahij et orphanos quondam Andreae Henyngh ulterius alatur, ex quo castris et castellis eorundem, nec non pertinentiarum media pars in manibus suae Maiestatis existat«. Oni predlažu da »id fiat, quod ius et iustitia requirit«.³³⁷

Ni Tah ne taji, već javno govori da je »rebelija« njegovih podložnika djelo »odredjenih osoba u ovom kraljevstvu Slavonije«, što je Ivan Šimunčić iz Stenjevcu, koji 13. VI. predaje tužbu protiv Taha pred zagrebačkim kaptolom,³³⁸ uzalud htio opovrći. Naime, bio je uvjeren da će je pobiti tvrdnjom kako Tah svoju »jadikovku« ne može dokazati (praescripta lamentatio comprobare posset). Čitav tok misli i uopće shvaćanja jasno dokazuju da je Šimunčić poučen i nagovoren od Tahovih protivnika da iznese pred kaptolom takvu izjavu. On je, čini se, kaptolski podložnik u Stenjevcu, a Tah je ipak »magnificus« i prvak među slavonskim velikašima. Prema tome, izraz »lamentatio« ne može i ne smije upotrijebiti jedan podložnik, još najmanje u službenoj izjavi pred kaptolom, ali to je bez sumnje izraz kojim se obilno služe Tahovi protivnici. S namjerom da oduzme vrijednost Tahovoj »tužaljci« Šimunčić, i opet prethodno dobro poučen, izjavljuje, da je uzrok njihove rebelije i ustanka obećasčivanje njihovih žena, kćeri i sestara i najveća nepravda i tiranstvo koje sam gospodin Tah protiv njih provodi (sed esset ista rebellio et insurrectio dictorum protestantium de honestatio consortum, filiarum et sororum ipsorum protestantium atque maxima iniustitia et tirranis, quam ipse dominus Franciscus Thahy contra eosdem protestantes exercuisset). No, Šimunčićevo tumačenje ustanka i uzroka bune nije nimalo u skladu s tužbom koju predaje zagrebačkom kaptolu. Jer on tada, tj. 13. VI., nastupa u ime vladarevih činovnika u Susjedu i Stubici i to već u toku žestoke borbe protiv Taha. Šimunčić i dolazi na kaptol da se potuži na Franju Taha i njegove sinove« koji su napali na Stupnik i Novake i zadržavaju poštu vladarevih upravitelja.

Druga tužba na Taha koju 24. V. 1572.³³⁹ predaje, također pred zagrebačkim kaptolom, susjedski stražar Marko Dabošević sličnog je sadržaja, jer i on brani interese komorskih upravitelja Herlenovića i

³³⁷ V. Fraknói, Monumenta comitialia regni Hungariae V, MHH, Budapest 1877, str. 356.

³³⁸ Gradja, str. 289—290.

³³⁹ Gradja, str. 287.

kaštelana Jankovića. Tužba ne ostavlja nikakvu sumnju u to da se vodi borba između carskih i Tahovih činovnika.

Vrlo je vjerojatna i prihvatljiva Šimunčićeva tvrdnja o Tahovu postupku prema podložničkim ženama i kćerima; ali ona *ne daje odgovor na pitanje zašto se podložnici dižu protiv Taha upravo na Božić 1571 godine!* Naime, očekivali bismo da će oba tužitelja — Šimunčić i Dabošević — optužiti Taha zbog ubiranja dike i da će svoju prijavu početi sa zbivanjima na vlastelinstvu 25. XII. 1571. Međutim, ni jedan od tužitelja uopće *ne spominje* ne samo ubojstvo Mihajla Horvata, nego ni *pobunu stubičkih podložnika u to vrijeme!* Ta oni se kao tužitelji pojavljuju pred zagrebačkim kaptolom tek 24. 5. i 13. VI. 1572., tj. u *toku žestoke borbe* ili točnije *nakon Tahove reakcije* na čitav niz *njihovih akcija*. Najzad, Dabošević ne želi pred zagrebačkim kaptolom priznati da je Tahov napad na susjedско podgradje odgovor na njihovo, tj. podložničko podsjedanje grada, a to ne čini bez razloga. U obje tužbe protiv Taha nema ni riječi o svim onim akcijama pobunjenih seljaka koje *Tah nabraja u svojoj tužbi* od 6. VIII. 1572.³⁴⁰ *Tah tuži pobunjenike da su:* 1. ubili Mihajla Horvata u Stubici i zabranjivali tri dana da se pokopa; 2. ranili su Nikolu Stanka, stubičkog upravitelja; 3. podsjsli su susjedsku utvrd u pri tome ranili jednog njegovog susjedskog stražara; 4. srušili su zajednički (tj. carev i njegov) mlin pod Susjedom; 5. ubrali su tržnu pristojbu na brdovačkom sajmu; 6. uzeli su njegovu stoku sa susjedskog alodija (koji je također zajednički) i neke svinje; 7. navalili su na zajedničku kuriju u Brdovcu i iz nje iznijeli viño i oružje; 8. spalili su ondje dvije starice koje su Taha liječile; 9. premjestili su prijelaz preko Save pod Susjedom na novo mjesto i ondje su počeli ubirati mitnicu; 10. uzeli su konje Taha i njegovih činovnika sa susjedskog alodija i po volji ih jašili; 11. pokušali su, unatoč opomene bana J. Draškovića, ponovo osvojiti susjedsku utvrd i tom su prilikom ranili dva Tahova stražara; 12. kad je njegov sin Gabrijel pokušao sa stupničke strane prići gradu i susjedskoj utvrdi (jer sve ceste na lijevoj savskoj obali drže pobunjenici u svojim rukama), tada su na samom prijelazu navalili na njega tako da se gotovo utopio; utopio se Gabrijelov najbolji mačonoša, a Gabrijela su zatim progonili »do granica gospode Alapića« i uzeli mu dva konja; 13. nakon toga su pošli do kaštela Donje Stubice u kojem je tada bio Tahov sin Stjepan sa tri svoje sestre, podsjsli su ga i ubili jednog Tahovog konjanika. I premda su obećali banu — nastavlja Tah u tužbi — da to neće učiniti, navalili su i na kaštel i uz *pomoć carskog kaštelana Ivana Bakšaja* zauzeli ga, prisvojivši sve stvari u njemu; 14. navalili su na Tahove »servitores«, tj. žumberačke Uskoke kod Brezovice i jednoga ubili, a četvoricu zatvorili; 15. odveli su sve njegove konje sa stubičkog pašnjaka i sada ih drže; 16. uništili su potpuno zajednički (Tahov i vladarev) vrt na stubičkom posjedu; 17. najzad, opljačkali su one službenike i podložnike Tahove obitelji koji se nisu htjeli njima

³⁴⁰ V. Klaić, Tužba Franje Taha protiv kmetova Susjedgrada i Dolnje Stubice, Vj. zem. arhiva XI/1, 1908, str. 134—136.

pridružiti. Sva ova zla, ako već ne sva — kaže Tah u tužbi — a ono veći dio počinili su pobunjenici »po savjetu i dopuštenju« Mihajla Herlenovića, carskog provizora u Susjedu.

Tah predaje tužbu protiv buntovnika nakon svoje obveznice od 2. VIII. 1572., o kojoj će još kasnije biti riječ, pa je predana tužba očito trebala da posluži kao pravna podloga pri postupku koji će protiv buntovnika pokrenuti vladar. Tahovo je tumačenje rebelije očito jednostrano i pristrano, ali nije nevjerojatno. S obzirom na to da i tužbe Šimunčića i Daboševića *odaju presudnu ulogu vladarevih činovnika u »ustanku i pobuni« koja traje čitavu prvu polovicu 1572.*, nemamo nikakvo pravo, kad raspravljamo o uzrocima nezadovoljstva, poricati značenje upravo te komponente. Napokon, ni u jednoj od tri tužbe ne povezuje se *borba protiv Taha s borbom protiv feudalne eksploatacije!* Taha ne napada ni jedan od tužitelja zato što je skupljao diku, desetinu ili neke druge vlastelinske poreze ili podavanja. Napadi na Susjed i Stubicu rezultat su obračuna među činovnicima dviju uprava, borba u kojoj *gube glave Tahovi ljudi, a njegova je obitelj ponovo istjerana!* Stubički kaštel postaje *buntovničko središte* prije svega zato što podložnicima i vladarevim činovnicima ne polazi za rukom da osvoje susjedsku utvrdu. Tahova straža je ondje jača i buntovnici opsjedaju kastrum da bi zatvorili pristup Tahu, ali više od toga ne mogu učiniti. Kad bi pobuna bila uperena jednako protiv Taha kao i Maksimilijanovih činovnika, onda pobunjenici ne bi rušili samo Tahove alodije i kurije i ubijali njegove ljude. Najzad, vladarevi su činovnici skupljali na vlastelinstvu ista podavanja kao i Tah. Kad Herlenović treba da preda (23. VIII. 1572.) Stjepanu Gregorijancu, Uršulinu zetu obračun o primljenim prihodima, onda se ispričava što to nije u stanju učiniti, ali ne zato što su podložnici odbili da ih predaju, nego zato što je šest sedmica bio zatvoren u susjedskoj utvrdi. Komisari mu nato zapovijedaju da »sve prihode tako redovite kao i izvanredne koje je primio, kao i zaostatke« preda Stjepanu Gregorijancu. Ni u jednom izvoru iz tog vremena nije ni kao *uzrok* ni kao *povod pobune* naveden bilo koji *javni* ili *privatni, vlastelinski prihod*.

Gledana u tom svijetlu »rebelija« 1571/72. dobiva i za kasniji razvitak podložničko-vlastelinskih odnosa u Susjedu i Stubici drugačije značenje nego što joj je historiografija dosad pridavala. *To je nakon dvogodišnjeg mirovanja ponovo obračun među suvlasnicima nad istim, još uvijek nepodijeljenim posjedom koji poprima sve oštrije oblike prije svega zato što Uršula i njezini rodjaci ne žele izgubiti novac za koji su kupili »pravdu«.* Tah je kao protivnik jači ondje gdje može držati više vojnika, dakle u susjedskoj utvrdi. Stoga, pošto je uklonjena dvomjesečna pobunjenička »blokada«, Tahovi ljudi ne puštaju provizora Herlenovića iz utvrde sve dok nisu primorani pred novom kraljevskom komisijom popustiti (u kolovozu 1572.). S druge strane, čini se, da u stubičkom kaštelu ostaju Tahova djeca sama i pobunjenici ih toliko lakše uklanjaju što im pomaže vladarev kaštelan.

Već u veljači 1572. se u Požunu zna, kako je spomenuto, za »žar mržnje« koji razdvaja suparnike i zato što vladar još uvijek drži Uršulinu polovicu. Tako članovi sabora traže da se konačno riješi taj spor i da car najzad pruži strankama »pravdu«. Tako ulazi taj zahtjev i u saborski zaključak (stvoren 22. III. 1572.).³⁴¹ Kako se vladar unatoč tome ne pokreće, Tahovi neprijatelji iskorištavaju priliku kad on odlazi na požunski sabor (koji počinje radom 2. IV. 1572.)³⁴² da ponovo podsjednu Susjed. Opsadu probija Tahova posada na čelu s *Ivanom Glatkim*, koji ima uz sebe 10 vojnika.³⁴³ Ova vijest o vodji susjedske posade za nas je vrlo zanimljiva, jer je I. Glatki stvarno »*Ivan dvorski*«, tj. *jedan od vodja u buni protiv Taha 1572/73!* Ta činjenica nužno nameće vrlo važan zaključak: Glatki je na strani onog gospodara koji trenutno ima najviše izgleda u pobjedu. Zato će on kasnije, kad razabere da Uršula uživa povjerenje vladara, prijeći na njezinu stranu i pomoći u organizaciji bune protiv Taha. Susjedski stražar Dabošević prijavljuje u spomenutoj tužbi Glatkog zbog toga što je istukao oca kraljevskog pastira na alodiju, što čini po svoj prilici zato jer su komisarovi ljudi uzeli Tahove ovce i konje.

Budući da je Herlenović zatvoren u susjedskoj utvrdi u koju ne može prodrijeti ni Gabrijel Tah, pobunjenici prelaze pod stubički kaštel u koji, kako smo istakli, ulaze bez poteškoće i tjeraju odanle Tahovu djecu. Tada *pobunjenici zaustavljaju svoje akcije*, jer je u krajnjoj liniji *pobunjenički cilj ostvaren: Tah je ponovo izbačen iz vlastelinstva!* (Tek se u susjedskoj utvrdi drži jedan dio njegovih ljudi). Da je *izgon Tahove djece naručila sama Uršula*, pokazuje *datum osvajanja: Bakšaj otvara pobunjenicima vrata kaštela upravo uoči godišnjice ugovora koji je Uršula sklopila s Maksimilijanom!*³⁴⁴ Tako pobunjenici odlučnije nego vladar rješavaju problem na samom vlastelinstvu: ako već vladar nema dovoljno odlučnosti i, dakako, moralne snage da povuče svoje činovnike i preda Uršuli njezin dio posjeda, onda će oni sami obračunati s Tahom i njegovom obitelji i tako pripremiti situaciju za njezin dolazak.

Javna vlast, prije svega ban J. Drašković i sabor, stoje doduše na strani Taha, ali nastoje primiriti zaraćene stranke. Posve razumljivo da je Uršula sa svojim zetovima dovoljno oprezna da otvoreno i javno ne pomaže buntovnike te zato sabor i nema dokaza za njezino djelovanje. Sabor ne raspravlja ni o uzrocima rebelije — premda Tah otvoreno optužuje i imenuje osobe koje potiču podložnike na bunu — on traži način kako da kmetove svlada. Na saboru u Zagrebu (2. VI.) regnikole su uvjereni da se rebelija susjedskih i stubičkih kolona ne može svladati »bez izričite zapovijedi carskog veličanstva« i zato šalju »njegovu veličanstvu« kao poslanike Šimuna Keglevića i Ivana Berczea, dakle idu jedan velikaš i jedan plemić, koji nose vladaru »literas regni«.³⁴⁵

³⁴¹ V. Fraknói, n. dj., str. 388.

³⁴² N. dj., str. 390.

³⁴³ Gradja, str. 288.

³⁴⁴ Ugovor je sklopljen 21. VI. 1571; vidi Gradja, str. 298.

³⁴⁵ AC III, str. 347.

Isti dan kad pobunjenici osvajaju stubički kaštel šalje im i ban po članovima zagrebačkog kaptola »litteras praeceptorias« u kojima im zapovijeda da poslušaju njegove naloge.³⁴⁶ Prema tekstu Tahove tužbe³⁴⁷ imaju tada pobunjenici i carsko pismo kojim im se zabranjuju dalje akcije. Banovo, a po svoj prilici i Maksimilijanovo pismo sastavljeno je bez sumnje »pro parte magnifici domini Francisci Tahy« ili drugim riječima, pisma su vjerojatno sadržavala zapovijed da prestanu s borbom protiv Taha. Nisu se pokorili, jer da su to učinili ne bi postigli svoj glavni cilj, tj. ne bi osvojili stubički kaštel.

Čini mi se da doista nema sumnje u to da su *podložnici vrlo dobro poslužili Uršuli i njezinim ciljevima* i da su najzad i za nju zauzeli *stubički kaštel*, čime su *završili svoju »rebeliju«*. Postavlja se pitanje da li je u skladu s takvim tumačenjem bune *njezin početak*? Spomenuto je da sam Tah datira početak sukoba 25. XII. 1571. Naime, predajući 6. VIII. 1572. pred zagrebačkim kaptolom »svečani prosvjed i tešku tužbu« Tah izjavljuje, da mu susjedsko-stubički podložnici prijetje smrću tako kao što su prijetili stražaru Mihajlu Horvatu kojega su najzad stubički koloni i ubili kad je skupljao diku. Tada su ranili i njegova pomagača viceprovizora Nikolu Stanka.³⁴⁸ Mihajlo Horvat je dakle ubijen kad je, prema Tahovim riječima, skupljao »dicam regiam«. S obzirom na to da je Tah prema Daboševićевой tužbi zatvorio i četvoricu sudaca sa susjednog područja, nije isključeno da otpor protiv Taha počinje najprije na tom dijelu vlastelinstva na kojem komorski upravitelji nagovaraju suce da ne dopuste Tahovim činovnicima ubiranje dike. Da su suci iz Brdovca, Podgorja, Zaprešića i Stenjeveca *nagovoreni* pokazuje primjer stenjevačkog suca *Mihajla Kosića*, koji je još nedavno, kako smo pokazali, pomagao susjedskom kaštelanu.

Čini se, prema tome, da »rebelija« susjedskih i stubičkih podložnika po svojim ciljevima i ostvarenjima nije ništa drugo nego *nješto prikrita borba Uršule i njezinih rodjaka protiv Taha*. U toj su borbi i komorski upravitelji na njezinoj strani, jer vladar ne želi izgubiti novac za koji je Uršuli vratio posjede.

8. Uršula se vraća na susjedsko-stubičko vlastelinstvo

Izvanredan uspjeh pobunjenika, tj. osvajanje stubičkog kaštela potiče najzad vladara da poduzme nove mjere. Pošto je prošlo više od godinu dana od ugovora s Uršulom vladar najzad pristaje da ona i njezini zetovi preuzmu svoju polovicu posjeda. Tah je o vladarevim namjerama nešto doznao i zato 27. VII. 1572. prosvjeduje protiv carske zapovijedi prema kojoj Uršulu treba uvesti u posjed.³⁴⁹ Četvorica poslanika »carskog i kraljevskog veličanstva« dobivaju početkom kolovoza zadatak da do kraja slome Taha i to prije nego što će Uršulu

³⁴⁶ Gradja, str. 290–291.

³⁴⁷ V. Klaić, n. dj., str. 135.

³⁴⁸ N. dj., str. 134.

³⁴⁹ Gradja, str. 291.

uvesti u posjed. Naime, oni pred zagrebačkim kaptolom iznudjuju od Taha izjavu da zbog pobune neće kažnjavati susjedsko-stubičke podložnike prije nego što »carsko veličanstvo« provede istragu.³⁵⁰ U kojoj mjeri vladar ponovo zaštićuje Uršulu koja je *kupila njegovu naklonost* pokazuje tekst ove Tahove obveznice: Tah se obvezuje da neće dirati spomenute podložnike premda su »contra suam et regni libertatem« oružanom rukom ustali na njega, na prijevaru zauzeli kaštel i istjerali ga iz njegove polovice. Bilo bi logično i normalno da vladar u toj situaciji postupa onako kako je to činio i inače, naime, da zaštititi Taha, a ne njegove rebele! Ali, vladaru su vezane ruke i zato i komisija dobiva potpuno protivnu uputu. On, vladar će ih, dakako, kazniti onako kako su zaslužili, a dotle neka podložnici budu »securi et intrepidici« kako bi slobodno mogli službe vršiti svojoj gospodi. Komisija ostavlja Tahu mogućnost da postupa protiv kmetova u onom slučaju ako se ponovo dignu protiv njega.

Uršula ulazi konačno 6. VIII. 1572. u kaštel, a susjedski upravitelj Herlenović obećaje, kako smo spomenuli, Stjepanu Gregorijancu da će mu predati obračune od priroda. Kad se četiri dana nakon ulaska Uršule i njezinih zetova održava sabor u Zagrebu,³⁵¹ protivnici pokazuju svoje pravo lice. *Dvoboj se vodi na samom saboru* i to između Taha i Stjepana Gregorijanca. Prvi prosvjeduje »zbog kažnjavanja buntovnih susjedskih i stubičkih kmetova«, drugi *pristaje* da Tah kazni buntovnike, ali tek pošto se posjedi podijele! Uostalom, konačna se odluka prepušta carskim poslanicima koji su prisutni i na saboru i imaju zadaću da smire kolone. A komisari treba da se kod cara i na ugarskom saboru zalažu za to da buntovnike stigne zaslužena kazna.³⁵² Prema tome, Uršula i njezin zet Stjepan Gregorijanc prepustaju buntovnike Tahovoj osveti, premda vrlo dobro znaju da su kmetovi nepodijeljeni i da su *upravo ti ljudi najviše pridonijeli da se ona bez poteškoća vratila na imanje*.

Pošto se posavjetovao sa svojim vijećnicima o Tahovoj tužbi protiv kolona, Maksimilijan II obećaje da će postupiti kako pravda zahtjeva. Tako će se stišati »suprotnosti« koje Tah ima s Uršulom.³⁵³

Budući da su Uršula i njezini zetovi uvedeni u posjed, Tahu preostaje jedino da pronadje »pravne lijekove« protiv njihova uvoda. Ou zaista šalje svog zastupnika Nikolu Svetačkog do zagrebačkih kanonika i on predaje najprije 31. VIII. u njegovo ime prosvjed protiv Matije Kerečenja koji zahtjeva od njega da se podijele alodijalni posjedi. Tah

³⁵⁰ Gradja, str. 291—292.

³⁵¹ AC III, str. 333.

³⁵² AC III, str. 333. »Et quoniam in persona magnifici Francisci Thahy ad puniendos rebelles colonos Zomzedwarienses et Zithwbyczenses protestatur, e contra vero et dominus Stephanus Gregoryanczy tam in sua, quam dominae relictæ Vrsulae Meknycezer et filiarum suarum personis protestatur, vt prius bona illa dividantur inter partes et sic tandem portionem colonorum suorum dominus Thahy pro rebellionem et delictis, si voluerit, punire faciat, negotium autem praescriptum sua sacra maiestas, delectis commissariis, nunc praesentibus componi et sedari commisit, nihilominus praefati rebelles coloni rebellionem cedere nolunt, et ideo domini oratores tam apud suam maiestatem, quam dominos regnicolas regni Hungariae sedulo intercedant, vt praefati coloni rebelles, qui non tantum contra ipsum dominum Thahy, sed etiam contra suam maiestatem et libertatem totius regni deliquerunt, meritam punitionem ne avadant.

³⁵³ V. Fraknói, n. dj., str. 458.

se protivi diobi tvrdeći da je alodij obradjivao i podizao doduše zajedničkim kmetovima, ali na svoj trošak i zbog toga ga ne da Uršuli. A carskim je komisarima također bilo slobodno i dopušteno da učine kao i on, a tako mogu uraditi i sadašnji suvlasnici, »satis enim ampla esset terra et aqua Zomzedwariensis«. ³⁵⁴ Bijesan zbog takva odgovora Tahova zastupnika Matija Kerečenji izjavljuje pred Tahovim kaštelanom da će on spriječiti Taha da se razračunava s onim kmetovima koji su ga izbacili iz posjeda i nanijeli mu štete. Na osnovi ove izjave Svetački je lako mogao spoznati »*prae fatum Mathiam Kerechyny cum aliis supra scriptis praeteriti tumultus, in quo praescripti rebelles etiam nunc perseuerant, caput esse et originem*«. ³⁵⁵

Prema tome, Uršulina strana već po drugi put više nego jasno pokazuje da svoj odnos prema kmetovima udešava jedino prema odnosu s Tahom: da je slučajno došlo do nagodbe za alodij Uršulini zetovi ne bi zaštićivali kmetove, nego bi ih prepustili Tahovoj osveti.

Tah zatim 7. IX. 1572. ³⁵⁶ *povlači i obveznicu* od 2. VIII. danu kraljevskim komisarima, jer je ona za njega i njegovu djecu suviše štetna, a govori izričito »*contra expressa iura et libertatem nobilitatis Regni Hungariae et partium sibi subiectarum*«. On je, osim toga bio primoran da je izda u doba kad je lutao izvan svog imanja. Istog dana ³⁵⁷ predaje Tah i *prosvjed protiv uvođenja u posjed Uršulinih zetova* Stjepana Gregorijanca, Matije Kerečenja i Mihajla Konjskog, koje je, na veliku svoju štetu, bio primoran pustiti u susjedsko-stubičko vlastelinstvo. Iz *trećeg prosvjeda* od 9. IX. 1572. ³⁵⁸ doznajemo da je M. Konjski sa svojim ljudima provalio u Tahov voćnjak pod Susjedom i obrao sve voće.

Čini se da su se protivnici ipak nekako smirili, a i podložnici nisu više tako ratoborno raspoloženi. Na saboru koji se početkom prosinca ³⁵⁹ održava, govori se doduše i o »*rebelles illi coloni Somzedwarienses et Ztwbyczyenses*«, ali regnikole ipak nisu tako sigurni da oni neće doći utvrđivati Tahovu Božjakovinu, kako je na saboru odlučeno. Zato se u zaključku dodaje, ne budu li spomenuti kmetovi htjeli utvrđivati Božjakovinu neka se natjeraju na rad u Ivanić.

Tah je obveznicu, kako smo upozorili, povukao, a svoje mišljenje o pravovaljanosti Uršulina povratka još uvijek nije promijenio, i zato se ne osjeća obvezanim prema ljudima koji su mu za »*rebelije*« nanijeli štete. Pojediniosti nisu poznate, ali iz prosvjeda Uršulina zastupnika Franje Puhakocija doznajemo da je Tahov sin Stjepan navalio 26. XII. 1572. na stenjevačkog župnika Tomu i kmeta Majdaka. ³⁶⁰ Sporovi sa stenjevačkim župnicima datiraju još iz 1565., kad se župnik Mihajlo spominje kao Uršulin pomagač u protjerivanju Tahove obitelji sa Susjeda. ³⁶¹

³⁵⁴ Gradja, str. 293—294.

³⁵⁵ Gradja, str. 294.

³⁵⁶ Gradja, str. 295—296.

³⁵⁷ Gradja, str. 296.

³⁵⁸ Gradja, str. 296—297.

³⁵⁹ AC III, str. 360—364.

³⁶⁰ Gradja, str. 299—300.

³⁶¹ Gradja, str. 179.

9. Odlučan preokret: Tah obećaje da će se povući

Premda se i u najnovije doba mnogo učinilo u historiografiji na problematici bune 1572/73., ipak se ne može kazati da je prevladalo jedinstveno mišljenje o *uzrocima*, pa ni o *povodu* otvorene pobune koja je planula potkraj siječnja 1573. Jedan od razloga različitih mišljenja je dosta škrt izvorni materijal, a drugi, možda još veći, različita shvaćanja s kojima pisci prilaze toj neobično zanimljivoj materiji.

U historiografiji se obično navode *dva povoda* koji uzrokuju otvoreni oružani ustanak: jedna grupa historičara misli da je presudno značenje imao *siječanski sabor* i rad *carske komisije* koji se s njim povezuje, dok drugi smatraju da je *namjeravani napad nekih slavonskih velikaša* natjerao kmetove da se u oružanom ustanku obrane od njega. Smatramo da se dosadašnja tumačenja povoda ne mogu prihvatiti i pokušat ćemo obrazložiti svoju misao.

Vratimo se na spomenute izvore. *Siječanski sabor* koji je sazvan u Zagrebu za 18. I. 1573.³⁶² treba da riješi kao glavni zadatak da postavi ili točnije ponovo potvrdi J. Draškovića za bana. Naime, nakon smrti Franje Frankapana Slunjskog (2. XII. 1572.), on je ostao sam, pa je formalnu potvrdu trebalo provesti na sazvanom saboru. Premda je sabor održao samo jednu sjednicu, vrlo se mnogo raspravljalo upravo o Tahu i Gregorijancima. Najprije je biskup J. Drašković »iuxta mandatum sacrae caesareae et regiae maiestatis, domini eorundem clementissimi« ... per dominos regnicolas recognosciturum plena autoritate in praefatorum regnorum banum«.

Tada regnikole pomažu prisutnom Tahu. Obraćaju se, naime, nadvojvodi Karlu da poradi »in facto restitutionis castri dicti domini Thahy Sthaththomberg, in prouincia Stiriae«; dakle Tah je već tada izgubio štatensberško vlastelinstvo i članovi sabora odlučuju da će pisati nadvojvodi Karlu u tom poslu. Oni će za nadvojvodu Karla izdati »literae commendaticiae«.

Medjutim, u obitelji Gregorijanaca dolazi do svadje, jer je Ambroz umro i njegovi sinovi Baltazar i Stjepan ne mogu, kako po raspravi na saboru izgleda, doći do sloge. Baltazar zahtjeva na saboru da mu se preda »iustam portionem« u utvrdama i u drugim posjedovnim pravima.

Najzad, članovi sabora, među kojima su ponovo prisutni i Tah i Stjepan Gregorijanac raspravljaju o susjedsko-stubičkom vlastelinstvu i o Uršulinu uvodu u posjed. Tah *ostaje na stajalištu* da je »gospodja udova Hening sa svojima s pomoću kraljevskih komisara i seljačkog rata *nasilno uvedena* u kastrum Susjed i kaštel Donju Stubicu i njihove pripadnosti« i u tom smislu daje Tah i izjavu na saboru koja u obliku zaključka ulazi u zapisnik. Stjepan Gregorijanec naprotiv izjavljuje da je »sveto, carsko i kraljevsko veličanstvo vratilo njima (tj. Heningovcima) njihova nasljedna dobra«. To je sve što o sporu oko Susjeda i Stubice ulazi u *saborski zapisnik* kao konačan rezultat saborskih vijećanja.

³⁶² AC III, str. 369–371.

Medjutim, s tim se saborom povezuje u historiografiji i *rad carske komisije* koju Maksimilijan šalje u Slavoniju upravo u doba kad se održava sabor u Zagrebu. Budući da se nekim autorima čini da se podaci o komisarima odnose na kolovoz 1572., valja se ponovo vratiti na izvore.

Prije svega, nema sumnje da Maksimilijan šalje 4. XII. 1572. u Slavoniju vesprimskog biskupa Stjepana od Bijeke Stijene (Fejerkw) i to »pro peragenda ibi commissione quadam«. S tim u vezi nalaže ugarskoj komori da isplati biskupu Stjepanu na vrijeme potrebne dnevnice.³⁶³ Ovaj carev akt ne može se odnositi na kolovoz 1572., ne samo zato što je datiran, nego i zato što je u kolovozu Stjepan bio *kninski*, a u prosincu *izabrani vesprimski biskup*! Posao koji Maksimilijan povjerava biskupu Stjepanu je *tajna* i zato vladar ni ugarskoj komori ne kaže zašto šalje biskupa Stjepana u Slavoniju.

Što biskup Stjepan radi u Slavoniji doznajemo iz poznatog *pisma potkancelara Ivana Lisztyja* ostrogonskom nadbiskupu Antunu Vrančiću.³⁶⁴ Prije svega, Liszty se tuži da je biskup Stjepan zajedno s povjerenicima pošao u Slavoniju kasnije nego što je trebalo i to »causa controversiarum, quas Taha cum colonis suis habet«. I pošto je sa svojim kolegama došao na Susjed, »zanemario je uputu njegova veličanstva« prema kojoj je o sporu Taha s njegovim podložnicima smio raspravljati samo u Susjedu i prenio je raspravu »ad regnicolarum conventum, qui eodem fere tempore per dominum Zagrabiensem, banum, fuerat promulgatus aliorum quorundam negotiorum causa«. Kako Liszty naglašava da je sabor sazvao ban odnosno zagrebački biskup, to je ključak Bromleja i Adamčeka da se Lisztyjeva vijest odnosi na sabor u kolovozu 1572., promašen.³⁶⁵ Sabor u kolovozu se skuplja »ex edicto dominorum banorum«, dakle u doba dok je još živ i drugi ban Franjo Frankapan Slunjski.³⁶⁶

Pošto su se, priča dalje Liszty, članovi sabora skupili, komisari pozivaju susjedske seljake i iznose im carsku zapovijed. Podložnici odgovaraju pismeno da su svoje tužbe već prije predali caru, da je provedena istraga pokazala da su istinite, a ipak nije izvršena pravda. Oni *ne žele više ni Taha ni njegove nasljednike za gospodare*, ali će se pokoriti vladaru ili služiti onome koga on odredi. Na takav odgovor povikao je Tah i prosvjedovali su članovi sabora i — ne znam po čijoj zapovijedi, piše Liszty, ali sigurno ne carskoj — osudjuju kmetove »in nota perpetuae infidelitatis et simul omnes proscriserunt«. Uzrujani zbog takve odluke, seljaci se odmah podižu i pozivaju na oružje, što se više nije moglo trpjeti. To je, završava Liszty na kraju pisma, »totius huius tragoediae historia«. Zatim dodaje: »Tota Sclavonia maledicit Tahio«. Ali, i carski su poslanici radili nerazborito (imprudenter), jer nisu poslušali vladarevu uputu. »Nisi enim rustici Zomzedwarienses regnicolarum sententia consternati insurrexissent, ceteri eorum exemplo

³⁶³ AC III, str. 359—360.

³⁶⁴ F. Rački, *Gradja*, str. 278.

³⁶⁵ J. Adamček, *Seljačka buna*, str. 110.

³⁶⁶ AC III, str. 370.

non fuissent tumultuati«. Liszty prebacuje najzad krivicu najviše na vesprimskog biskupa Stjepana koji je doduše dobar čovjek, ali su ga neki ljudi zaveli tako da je učinio ono što su oni htjeli.

Ovaj je Lisztyjev izvještaj suviše ozbiljan — pisan je najzad zato da car sazna što se dogodilo — da bismo njegove vijesti odbacili kao tobože djelo loše upućenog izvjestioca. On točno zna što je biskup Stjepan trebao da učini i što je učinio. Biskup Stjepan po svoj prilici odlazi na Susjed, no kako ondje ne nalazi Taha koji je na saboru u Zagrebu, dolazi i sam u Zagreb. Ondje su bez sumnje povedeni razgovori o kojima Liszty govori.

Stoga sam uvjerena da upravo u ta raspravljanja treba uključiti *Gregorićevu izjavu koju daje u drugoj istrazi 4. V. 1573.*³⁶⁷ Gregorić treba da odgovori da li je istina da je upravo on podigao seljake na ustanak i to zbog toga što nije htio pružiti ruku Stjepanu Gregorijancu! Sadržaj je pitanja ovaj: oko tri dana prije nego što je podignut ustanak Stjepan Gregorijanec je u prisutnosti više gospode odlučio da Tahu preda novac za polovicu susjedskog posjeda! Pošto je sporazum postignut, podložnici se zaklinju Gregorijancu i obećavaju mu poslušnost i rukuju se s njim. Tako je sve bilo smireno (Vnnd alle sachen gestillt gewesen). Ali, kad dolaze do Gregorića, on neće pružiti ruku, nego odlazi! I treću noć nakon toga šalje Gregorić svoje ljude po Brdovcu s porukom: čim se cesargradski seljaci skupe s namjerom da napadnu susjedске seljake — zato što su se podložili gospodi, a to nije prema sadržaju njihove zakletve i prisege — neka se i oni s njima podignu i odmah pošalju k njemu 60 vojnika. Na kraju je toga »artikla« ponovo naglašeno: da se upravo tako sve zbivalo »vnd hab sich also der Erst Lärmän furnemblich Von Ime, dem Ellia also aufgehebt«.

Gregorićev odgovor na to pitanje vrlo je karakterističan. On ne poriče da je on, Gregorić u početku položio prisegu »gospodinu Gregorijancu da se Tahu više neće pokoravati, nego da će se od njega odvrći i njemu pokoriti«. Ali, on ne priznaje da je zapovijedio da se susjedski podložnici napadnu. Čudi ga da Gregorijanec može kazati da mu se nije zavjetovao, kad se zbog toga obratio na upravitelja Franju Bukovackog; on o tome najbolje zna.

Postavlja se, prema tome, pitanje da li su vijesti iz Lisztyjeva pisma vjerodostojne i da li se kao dokaz za pregovaranja u Zagrebu smije upotrijebiti »upitnica« upućena Gregoriću na ispitivanjima u Beču?

U najnovijoj se historiografiji sumnja u zagrebačke pregovore. Adamček s pravom ispravlja Grafenauera tvrdeći da »predmet sporazuma između Gregorijanca i Tahyja nisu mogla biti Tahyjeva potraživanja iz ugovora o zakupu polovice vlastelinstva«, jer su »bila namirena još potkraj 1571., pri uvođenju druge komorske uprave na vlastelinstvo«. Ako je taj ugovor bio uopće sklopan, nastavlja Adamček, »moralo se raditi jedino o otkupu Tahyjeve polovice vlastelinstva, tj. potpunom odlasku Tahyja sa Susjedgrada«. Ipak Adamček sumnja »da

³⁶⁷ F. Rački, Gradja, str. 293—297.

je Taha pristao na takvo rješenje čitava spora«, jer su »njegovi nasljednici tek 1584. prodali Hennynghovcima svoj dio vlastelinstva, a u dokumentima iz 1573. sličnim pokušajima nema ni traga».³⁶⁸

Ova tvrdnja Adamčekova nije točna. Ban J. Drašković u svom pismu od 3. IX. 1573.³⁶⁹ *izričito spominje Tahovo obećanje dano vladaru!* Naime, Drašković dobiva od vladara zapovijed da utječe na suvlasnike Stubice i Susjeda »ut pacifice viverent et ab inferendis invicem iniuriis abstinere«. Na to su se protivnici pred banom uzajamno optuživali. »Ibi utraque pars invicem altercando altera in alteram omnis tumultus causam reijciebat«. Banu je to posredovanje već dozlogrdilo, više ih nije htio slušati i zapovijedio je neka pismeno predaju svoje tužbe. Ali, Drašković takodjer moli vladara da ga više ne opterećuje sa »susjedskim zadatkom« jer je zbog njega već mnogo toga morao izgutati i pretrpjeti. Još je učinio posljedni napor. Naime, posebno je razgovarao s Tahom »ut iuxta priorem suam oblationem, Maiestati Vestrae Sacratissimae factam, accepta sua pecunia, bonis ipsis penitus cederet«, ali on na to ni ne pomišlja! Izjavljuje naprotiv da nikad neće napustiti svoj posjed, pa makar s njegovim dobrima propao i sav njegov novac.

Tako banovo pismo još jednom jasno svjedoči da je vladar zahtijevao od Taha da se *ukloni s posjeda i primi za svoju polovicu novac* i on je to i *obećao*, ali se predomislio. Prema tome, nema sumnje da je poslanstvo biskupa Stjepana ipak bilo uspješno. Upravo njemu polazi za rukom, bar za kratko vrijeme, da Taha nagovori da napusti svoju polovicu posjeda.

Kako ćemo ovih nekoliko vijesti povezati u cjelinu?

Prije svega, Gregorić ne poriče da on i njegovi ljudi nisu htjeli više čuti za Taha kao svog gospodara. To je tako poznata činjenica da je za nju znala čitava Slavonija. Bez sumnje je i vladar bio upoznat s tim zahtjevom stubičko-susjedskih podložnika i nije isključeno da biskup Stjepan upravo u tom smislu dobiva od njega upute. On treba da nagovori Taha da novac koji je sam dao Batorima preda Gregorijancu i Heningovcima i napusti toliko prijepornu svoju polovicu vlastelinstva. Pregovori se o tome vode u Zagrebu, ali *ne na saboru*, nego *nakon njegova održavanja* dok su još regnikole, ili barem neki između njih bili na okupu. Carski poslanici pozivaju predstavnike susjedskih podložnika da u toj novoj situaciji izraze i svoje želje. Medjutim, među njima *nema jedinstvenog mišljenja*. Sâsvim sigurno da je protiv takvog rješenja *vojničko podstvo* na susjedskom dijelu Tahova posjeda, ljudi koji jedva čekaju da plane prva puška i da idu u rat, pa makar na susjedno vlastelinstvo. Oni *ne žele više ni Gregorijanca*, kojemu su se ranije, zbog toga što je bio Tahov protivnik, zaklinjali na vjernost. Utoliko više što je razvitak na vlastelinstvu u posljednjih 6 mjeseci pokazao da će Gregorijanec biti isti kao što je bio Tah. Zato podložnicima ne preostaje drugo nego da *i protiv Gregorijanca uzmu u ruke oružje* i istaknu kao svoj osnovni zahtjev najintimniju želju, naime, da *posta-*

³⁶⁸ Seljačka buna, str. 110.

³⁶⁹ F. Rački, Gradja, str. 308—309.

nu carski vojnici! Zato su pregovaranja u Zagrebu, gleda li se na njih s Gregorićeva stajališta, doista bila uzaludna. Njihovom, tj. vojničkom vodstvu na susjedskom i cesarskom vlastelinstvu *ne odgovara* podložništvo *nikakvoj gospodi* — »das war Irem schur vnnd Ayd nit gleich«. I upravo pod utjecajem ovog vodstva, prije svega glavnog vodje Gregorića, nosi se u Zagreb pismeni odgovor. Oni će se pokoriti najprije caru, a ako ih on neće, onda tek onome koga on odredi. Dakako, ovaj dodatak o pokoravanju vlastelinu koga vladar odredi bio je suvišan, unesen zato da se ublaže zahtjevi, jer vojnik ne želi služiti drugome vlastelinu osim vladaru.

Medjutim, u ovim posljednim trenucima prije izbijanja otvorene pobune — koju će započeti upravo ti vojnici — osjeća se *podvojenost mišljenja medju susjedskim podložnicima*. Nema razloga odbaciti tvrdnju istražne komisije u Beču da se »pauern« zaklinju na vjernost Gregorijancu i njegovu šurjaku (to je po svoj prilici Mihajlo Kerečenji koji upravlja susjedskim dijelom posjeda). *Obični podložnici* i tako već dugo ne pružaju otpor Tahu ni vladarevim upraviteljima i nema dokaza da sudjeluju u posljednim akcijama u kojima je ponovo istjerana Tahova obitelj. Običan podložnik je u krajnjoj liniji zadovoljan da se konačno riješio Taha, koji, premda star i bolestan, napastuje njihove žene i kćeri. Svaki drugi vlastelin, dakako i Gregorijanec, bit će bolji, treba se dakle smiriti i pružiti ruku novom gospodararu. Tako, medjutim, *ne misli i ne može misliti vojničko vodstvo* i Gregorić odlazi (po svoj prilici iz Zagreba) čvrsto odlučivši da je upravo sada došao trenutak da se *podigne oružani ustanak*. On očekuje doduše da će na njih, susjedске podložnike — *ne vojnike!* — navaliti cesargradski »seljaci« zato što su ih izdali, ali neka se brdovečki podložnici odmah pridruže cesargradskima i njima pošalju 60 vojnika.

Pregovori u Zagrebu nisu završeni prije dok carski poslanici na čelu s biskupom Stjepanom ne dobivaju pismeni odgovor susjedskih podložnika. Taj je odgovor očito trebalo da predstavlja službeno mišljenje svih podložnika. Bez sumnje da Gregorić i ostali članovi vojničkog vodstva najviše utječu na to da se u Zagreb šalje vrlo oštar odgovor. Ako Liszty dobro prepričava njegov sadržaj kmetovi se opiru Tahovoj vlasti i obećavaju poslušnost vladaru, no uopće ne spominju Gregorijanca! Nipošto slučajno. Zar se uopće moglo u novonastaloj situaciji sasvim otvoreno istupiti? Stoga u pismenom svjedočanstvu poprima njihova borba još uvijek *staru formu* i oni se bore protiv Taha.

Tah vrlo vjerojatno jedva pristaje da Gregorijancu i Uršulinim zetovima prepusti posjed. Postupak Gregorića s Gregorijancem ne ulijeva ni komisarima suviše nade da će se spor na zamišljeni način najzad riješiti. Možda se i sam Gregorijanec povlači, jer Tahovi zahtjevi bez sumnje nisu mali. Ta on je, kako smo vidjeli, za Batorijev dio platio 50.000 forinti. Svi ti momenti utječu na to da se *zagrebački pregovori razbijaju*, našto se protivničke stranke — Tah i Uršula vraćaju na svoja prijašnja stajališta.

No, nije vjerojatno da su stubičko-susjedski podložnici doista proglašeni »vječnim izdajnicima«, kako to tvrdi Liszty. Da je na saboru stvoren takav ili sličan zaključak, on bi bio unesen i u saborski zapisnik u koji se upisuju i mnogo manje važne stvari. Stoga Adamček ima pravo kad tvrdi da zasjedanje sabora 18. I. 1573. »nije dalo nikakav povod za otpočinjanje opće seljačke bune«, ali ne i tada kad smatra da biskup Stjepan »nije učinio ništa na rješavanju sukoba između Taha i seljaka«. ³⁷⁰ S druge strane, Grafenauer će teško moći dokazati da je spomenuti siječanjski sabor prekretnica. Da su staleži doista donijeli zaključak o proskripciji susjedskih podložnika, to bi, kako je već upozoreno, bez sumnje bilo zapisano u saborskom protokolu. Grafenauer misli da takav zaključak ne nalazimo u zapisniku zato što Drašković »kljub postopanju komisije ni vedel, ali gre saboru pravica, da uradno sklepa o zadužitvi upora, čigar pomiritev je prevzel cesar«. ³⁷¹ Ako je to točno, onda sabor uopće *nema pravo* da raspravlja o poslu koji je bio povjeren posebnoj komisiji i zato se o odnosu Taha i susjedsko-stubičkih kmetova na saboru ne raspravlja. U Beču se u istrazi ispituje o tom pregovaranju Tah—Gregorijanec, ali se ne tvrdi da su se obojica nagodila na saboru, nego u prisutnosti »neke gospode«. Stoga je više nego vjerojatno da se pregovaranja Tah—Gregorijanec vode *čitavu sedmicu*, tj. od 18. (nedelja) do 25. I. i da je do 25. I. postignut najzad *konačan sporazum koji Gregorića i njegove sumišljenike tjera u otvoreni oružani ustanak!* Drugi izlaz iz tako uređjene nove situacije nisu mogli naći. Priznati Gregorijanca za vlastelina značilo bi napustiti jednom zauvijek nadu da će se riješiti *vlastelinskih okova* i da će *pod carem služiti kao slobodni i privilegirani krajišnici*. Najzad, Gregorić je, kako je spomenuto, položio zakletvu vjernosti Gregorijancu i time sam sebi vezao ruke i zatvorio put u ustanak. Kad se to, međutim, od njega zahtijevalo po drugi put, tj. kad je došao u situaciju da stvarno bude *Gregorijančev podložnik*, on se buni i odlazi. Stoga po našem uvjerenju *uspješno posredovanje* biskupa Stjepana najviše pridónosi brzoj odluci vojničkog vodstva da se *odmah diže ustanak*. U tom se trenutku još uvijek moglo nezadovoljstvo s Tahom kao gospodarom upotrijebiti kao *glavni izgovor za podizanje ustanka*, te jednostavno prijeći mimo činjenice da je novi gospodar ipak pomagao pobunjenike protiv starog gospodara. Uostalom, Gregorijanec ne može ili neće shvatiti u čemu je osnovni problem i zato — ako Svrac govori istinu ³⁷² — šalje Svraca Gregoriću i Gušetiću tražeći od njih da se povuku ili će ih »živje peći«. Ali, ni Gregoriću ne preostaje drugo nego da nastavi započeti ustanak, zato i on poručuje natrag Gregorijancu, »Er wollw auch nimer Zu Ruckh Ziehen«. ³⁷³

Tako je presudni trenutak koji najzad glavnog vojničkog zapovjednika pobunjenika tjera na konačnu odluku u dugo pripremanom ustanku uspešna nagodba Tah—Gregorijanec postignuta u Zagrebu. Ako

³⁷⁰ Seljačka buna, str. 110.

³⁷¹ Kmečki upori na Slovenskem, str. 236.

³⁷² F. Rački, Gradja, str. 250.

³⁷³ N. dj., str. 303.

Tah više nije vlastelin, onda se više ni vladaru ne mogu slati molbe protiv gospodara. Ta Gregorijanec je došao do susjedsko-stubičkog posjeda vladarevim pristankom. Boriti se dakle protiv Gregorijanca zaista ne bi imalo smisla, jer bi tada svima bilo jasno da je Tahova »tiranija« poslužila samo kao izgovor da se lakše postigne osnovni cilj. Gregorić i ostali vojnici na susjedskom vlastelinstvu nisu mogli biti sigurni da će ih i Gregorijanec primiti u službu, jer Gregorijanec *nije vojnik* kao što je to bio Tah. Razlog više da u oružanom ustanku nastoje skloniti vladara da ih uzme u svoje ruke i priključi zagrebačkom Gradecu koji bi, prema planovima pobunjenika, trebalo da bude *sjedište nove carske krajiške uprave*.³⁷⁴ U novonastaloj situaciji susjedski podložnik koji nije vojnik sprečava Gregorića da što prije sprovede oružani otpor. Stoga će biti istinita optužba susjedskih kmetova da Gregorić nagovara cesargradske buntovnike da napadnu susjedске podložnike zato što su se podložili Gregorijancu. Gregorić doduše poriče u istrazi tijesnu suradnju s cesargradskim podložnicima, ali što bi i mogao drugo kazati? Izjave gotovo svih vodja pobunjenika nužno su neistinite. Ta oni su spašavali svoju glavu! Zar se uopće može zamjeriti Gušetiću, koji je uz Gregorića jedan od glavnih vojničkih zapovjednika da neprestano u istrazi ponavlja kako je on običan seljak kome vodje nisu povjeravali svoje tajne? Nitko se od vodja sam ne optužuje.

Početak se oružanog otpora pokušava u nekim novijim radovima tumačiti i *vijestima* koje upravo u vrijeme pregovora u Zagrebu dolaze do vodja buntovnika. Jedna »vijest« počiva na jednoj Gregorićevoj izjavi s prvog saslušanja u Beču (11. IV. 1573).³⁷⁵ kad on na pitanje kakve su bile njegove namjere odgovara da su »na viku da dolaze Uskoci koji će ih pljačkati htjeli za carsko veličanstvo braniti susjedsko vlastelinstvo«. Na jedno drugo pitanje, postavljeno takodjer Gregoriću, naime, koliko je ranije smišljao o pobuni, on opet odgovara: kad im je došla vijest da će ih napasti gospodja Erdödy i Uskoci, oni su se mjesec dana prije skupili na obranu htijući se suprotstaviti.³⁷⁶ Najzad, Ivan Svrač na strogom ispitivanju izjavljuje da su ga Pasanec, Ilija i Gubec poslali da pogleda »wo der herr Graff von Serin mit seinem Volkh lige«. Kad ih je, vrativši se po treći puta, uvjerio da Zrinskog i njegove vojnike nigdje nije vidio, »haben sich alssdan die Pauern alssbald aufgemacht ond angezogen«. ³⁷⁷ Slali su ga zato što je došao k njima neki čovjek, kojega on ne pozna, i rekao im: »Sada će skoro doći protiv vas knez Zrinski i svi ćete propasti«. Vjerujući ovim teško prihvatljivim vijestima, Grafenauer zaključuje, da seljaci »niso utegnili već čakati in so prešli k pripravljanemu širokemu upor, najprej z naskokom prav na Erdedijeva gospodstva, torej na eno izmed izhodišč nevarnosti, o kateri so bili obveščeni«. ³⁷⁸ I Adamček smatra »da su opću oružanu bunu započeli su-

³⁷⁴ Vidi bilj. 1.

³⁷⁵ F. Rački, n. dj., str. 291.

³⁷⁶ N. dj., str. 290.

³⁷⁷ N. dj., str. 274.

³⁷⁸ N. dj., str. 239.

sjedgradsko-stubički seljaci u času kad su saznali da se protiv njih pripremaju feudalne vojske».³⁷⁹

Provjerimo ove izjave o očekivanoj velikaškoj vojsci onodobnim prilikama u Slavoniji. Da li se doista može prihvatiti misao da »so se začeli nekateri velikaši pripravljati že na nasilno zadušitev kmečkoga upora na Tahijevih gospostvih«?³⁸⁰ Prije svega, valja uzeti u obzir da ni jedan velikaš ne smije tada dići oružje na drugog velikaša. I sabor kao »universitas dominorum et nobilium« treba tek da dobije dopuštenje od vladara. Kakav je postupak s buntovnim kmetovima na slavonskom vlastelinstvu pokazuju zbivanja u 1565. godini. Ratkaji i Keglevići pljačkaju Tahove posjede zato što su se priključili banskoj vojsci. A ban je službeno pozvao velikaše pod zastavu. Tada, 1573., nema ni sabor kao cjelina, ni Drašković kao ban, a još manje neki velikaši dopuštenje da rješavanju problem susjedsko-stubičkih kmetova. Barbara je jedino mogla poslati svoje ljude da smire cesargradske podložnike, ali nema nikakva dokaza da je bilo što u tom pogledu poduzela. Ona je inače u sukobu s Tahom (zbog kurije u Zablaću). Posjedi Jurja Zrinskog, sina sigetskog junaka Nikole, tada su vrlo daleko od Tahovih imanja (u Pokuplju ili u Medjumurju) i on kao i drugi velikaši očito nema nikakva interesa da zaštićuje tuđe posjede od buntovnika. A o nekoj samostalnoj akciji žumberačkih Uskoka takodjer ne može u to vrijeme biti govora. Stoga se nije teško domisliti zašto optuženi vodje pobunjenika govore o *velikašima* koji *su ih tobože htjeli napasti*; takvim *izgovorom* nastoje opravdati početak svoje vojničke akcije. Ovakvo se ta izvanredna »*napadačka akcija*« s kojom počinje otvoreni oružani ustanak pretvara u izjavama prestrašenih ulovljenih vodja u *obrambeni rat protiv plemstva* koje im *tobože prijeti uništenjem*.

U vezi s takvim shvaćanjem početka oružanog ustanka neće biti niti sasvim točna tvrdnja da je u noći između 27. i 28. siječnja »Gregorić poklical kmete k uporuc«,³⁸¹ ako se pri tome misli na susjedsko-stubičke *kmetove*! Naime, ne može se mimoći jasan tekst ispitnog »artikla« prema kojem Gregorić šalje poziv sa zapovijedi »zu den Pauern am Werdowecz«, dakle brdovečkim podložnicima, a upravo u toj sučiji ima, kako smo se mogli uvjeriti, najviše predijala! Prema tome, sve upućuje na to da Gregorić poziva *najprije brdovečke predijale* i obavještava cesargradske pobunjenike o svojim namjerama tražeći od njih da se prvi dignu na ustanak. U tom je trenutku takva odluka bila najrealnija, jer Gregorić nije mogao znati tko će se od susjedsko-stubičkih kmetova odazvati njegovu pozivu.

10. O uzrocima oružanog ustanka

Ispitivanje uzroka koji su doveli ili točnije dovodili do sukoba na susjedsko-stubičkom vlastelinstvu ubrajaju se bez sumnje u najteža pitanja u ovoj problematici. Naime, da bi se utvrdili uzroci određenih

³⁷⁹ Seljačka buna, str. 110.

³⁸⁰ B. Grafenauer, n. dj., str. 238.

³⁸¹ N. dj., str. 240.

društvenih pokreta potrebno je poznavati do pojedinosti ne samo društvo i gospodarstvo čitave epohe, nego i politički okvir u kojem oni nastaju. Jer postoji opasnost da u ocjenjivanju uzroka ne precijenimo djelovanje nekih elemenata na račun drugih. Važno je prema tome i to s kakvim shvaćanjem prilazimo rješavanju problematike.

U novijim i najnovijim radovima o hrvatskoj-slovenskoj seljačkoj buni pokrenuto je, kako smo se mogli uvjeriti, čitav niz novih pitanja, no ipak se čini da prevladava jednostrano mišljenje da uzroke buni valja tražiti u *sve većoj eksploataciji podložnika u XVI. st.* Još nedavno je Adamčič tvrdio da buna nastaje »u krugu potlačenih i obespravljenih kmetova« koji su stvorili, kako on misli, i novu »političku koncepciju o preuredjenju čitava društva«. Danas je, dakako, moguća revizija nekih zatvoreničkih izjava i stoga se nešto jasnije naziru obrisi »buntovničkog društva«, ³⁸² razvitak njihovih ideja, ostvarenje i najzad nastajanje čitava pokreta. Pred nama nisu više samo izjave *vodja* koji neprestano umanjuju svoju ulogu prebacujući krivicu na druge. Tako možemo odbaciti Gregorićev pokušaj da sebe prikaže *kao žrtvu* stubičkih ustanika, čovjeka koji je tobože bio primoran da ide u pobunu. ³⁸³ Novi kao, uostalom, i stari izvori nedvoumno pokazuju da Gregorić »supremus fuerit dux«. Ne samo to. Gregorić se sa *svojim kapetanima* i ponaša kao pravi *vojnički zapovjednik* koji nema nikakve podložničke ili seljačke, kmetijske skromnosti. *Dubok jaz* dijeli vrhovnog vodju i njegove kapetane od *običnog kmeta* kojega *oni vuku sa sobom u bunu* obećavajući mu *ukidanje feudalnih tereta*. Jer Ilija je s drugim kapetanima »plebi persuasissent, quod arcibus hoc modo occupatis a tributis ac se-ruitiis, quae nunc pati cogenrentur, se in libertatem esset uendicaturi« ³⁸⁴ Pri tome, posve razumljivo, obećanja »plebsu« nisu bila ni *iskrena* ni *poštena*, jer su Gregorić i njegovi ljudi dobro znali da ni jedna vlast, pa ni carska koju su priželjkivali nije bez kmetijskih podavanja mogla postojati. Ta vodstvo bune je samo u svojim prvim buntovničkim koracima preuzelo u ruke neka privatna i javna podavanja!

Medjutim, izjave 33. zatvorenika iz Gregorićeve grupe daju jasnu i stvarno potresnu sliku *društvenih i klasnih razlika medju pobunjenicima*. Sasvim se jasno izdvajaju *vodje* od *podjenih*, *vojnici* od *običnih podložnika*. Naime, zatvoreni pobunjenici jednoglasno (unanimiter fassi sunt) izjavljuju »da su kapetani *potajno* (clām) odnosili sve dragocjenosti koje su nalazili u opljačkanim kućama i medjusobno su ih dijelili«. S tim u vezi je i njihovo *tajno savjetovanje*. U sedmoj točki se zatvorenici tuže »quod ipsi capitanei omnia sua consilia secreta habuissent« i kad bi ih obični podložnici pitali kome se ide i što će biti, oni su im prijetili da će im odrubiti glave (capitis decollationem eis comminati sint). Prema tome, kapetani drže s Gregorićem svoje »tolnače«, očito ne želeći odati svoje planove i ideje. Uostalom, to bi moglo i upropastiti čitav pothvat, jer bi tko od običnih seljaka mogao odati planove. Ako gledamo na odnos vodstvo — plebs onda ćemo lahko prihvatiti i

³⁸² Seljačka buna, str. 111.

³⁸³ F. Rački, n. dj., str. 290.

³⁸⁴ Nova gradja, str. 35, II.

tvrdnju zarobljenika da su većinom bili primorani da se priključe Gregoriću (Elias Gregoritsh... plerosque captiuorum secum proficisci coegerit).³⁸⁵ Nema sumnje da su se vodje i vodjeni složili u zajedničkom cilju: Taha treba maknuti. Jer svi zarobljeni seljaci »uno ore fassi sunt, se turpissima seruitute, quam a domino suo Francisco Tahy patiebantur, ad rebellandum fuisse compulsos«. Zarobljenici se tuže na »inauditas exactiones ac libidines« koje su od Taha morali trpjeti. Medjutim, vrlo je karakteristično da ova grupa zatvorenika ništa ne govori u budućim planovima zavjerenika. Njihova je borba uperena protiv Taha, ali vodje im nisu odali što će biti kad njega uklone. U to su bili upućeni samo oni. Kapetani su na čelu s Ilijom Gregorićem bez sumnje uvjeravali kmetove kako su samo na Táhovu posjedu izloženi »najsramotnijem ropstvu«. O tome da i druga vlastela u susjedstvu postupaju na isti način sa svojim podložnicima, po svoj prilici nije bilo govora. Valja doduše priznati da je Tah svojim *nemorálnim postupkom* prema seljačkim djevojkama i ženama toliko ogorčio podložnike da su se te njegove mane uvijek isticale na prvom mjestu. Sam Gregorić to vrlo jasno u istrazi naglašava. Oni su morali doduše uzgajati stare Tahove konje i krčmariti njegovo vino, čuvati njegove pse, ali »solches wolten si noch gedult vnd gelitten haben, wan nit Tah Ferencz weitter zuegefahren vnd Inen Ire Döchter vnd Jungfrauen so vnchristlich vnnnd Tiranischer weiss geschmecht vnd Notzwangt hette«. ³⁸⁶ I na kraju ponavlja: »Solche vnzimliche handlungen haben die endstandne aufrur ermekht«. U trećem ispitivanju ostaje Gregorić kod svojih ranijih tvrdnja i tek tada dodaje još dva uzroka pobune: Tah je uveo novo podavanje i od svakog je podložnika zahtijevao 22 pinte vina više nego prije.³⁸⁷ Obje tužbe koje Gregorić navodi, kao i sve druge optužbe drugih zatvorenika, mogu se svesti u okvire *uobičajenih sukoba između vlastelina i podložnika u XVI. st.*, ali i u *ranijim stoljećima*. Nova novčana podavanja uvodio je, kako je pokazano, sam slavonski sabor, a povećanje vinske daće uaturi treba po svoj prilici povezati sa sporovima oko desetine. Tah vrlo vjerojatno traži više vina zato što zbog povećanja cijena ne dobiva stvarnu vrijednost desetinskog vina. Sve to nije uopće u XVI. st. nešto nova, jer se pojavljuje kao uzrok sporova i sukoba od trenutka kad se naglo *mijenja vrijednost novca*. Tada se vlastelin nastoji vratiti na prirodni oblik rente ili povećati otkupnu svoju prirodnih podavanja. Slična se pojava javlja kod novonastale mogućnosti prodaje za tržište. Tah, a još više Barbara Alapić, udovica bana Petra Erdödyja prvi su velikaši koji iskorištavaju krajiško tržište da proguraju svoju robu.

Kako Tah nije medju slavonskom gospodom nikakv izuzetak, tužbe zbog povećanja eksploatacije su za to vrijeme tipične i općenite i bilo bi zato promašeno kad bismo upravo u njima gledali osnovne uzroke ustanka 1572/73. No, bilo bi isto tako neispravno kad bismo poricali njihovo značenje u stvaranju nezadovoljstva na Táhovu vlastelinstvu.

³⁸⁵ Nova gradja II, str. 34.

³⁸⁶ F. Rački, n. dj., str. 295.

³⁸⁷ N. dj., str. 304.

Običnom podložniku kojemu je, kako je to utvrdio Adamček, glavno bogatstvo upravo u vinu, nije svedeno koliko će vina predati Tahu i da li će ga on sprečavati da po što boljoj cijeni proda svoje vino.

Medjutim, Gregorića i njegove kapetane ne muče iste brige kao obične susjedske i stubičke podložnike. Oni su *vojnici po zanatu* i ne prehranjuju se agrarnom proizvodnjom — ili bar ne u načelu — njih hrani rat. Njima je mnogo važnije drugo pitanje: pod kojim će im gospodarom vojnička služba biti bolja i uspješnija, da li pod slavonskim velikašem ili možda pod carem? Odličan položaj žumberačkih Uskoka, s kojima Gregorić podržava tijesne veze, djeluje zarazno i na vojnika-predijala na privatnom vlastelinstvu slavonskog velikaša. Zašto Gregorić i ostali predijali ne bi živjeli u istim uvjetima? Uživali bi veće povlastice, a služba bi im bila lakša. U carskoj im se službi ne bi tako lako moglo dogoditi da u vrijeme zarobljeništva izgube čitavo imanje kao što se to dogodilo Gregoriću dok je bio u Turskoj. Sve je upućivalo na to da će se na *carskom posjedu moći živjeti bolje!* Zato smijemo, mislim, bez ustručavanja prihvatiti kao *istinite* i *iskrene* one izjave glavnih vojničkih zapovjednika, prije svega Gregorića, koje izražavaju njihovu najveću nadu i želju, naime, da postanu *carski vojnici*. Već na prvom saslušanju Gregorić izjavljuje da su pobunjenici odlučili da će sve ono što osvoje predati caru i njemu se i podložiti. »Was sy mit ainander erobern, das wellen sy alles mitteinander Ir Kay. M. vberantwortten vnd derselben sych in gehorsamb vbergeben«. ³⁸⁸ Gregorić još jednom ponavlja da su se htjeli odmah pošto pobijede, podložiti caru i »ništa dalje poduzimati«. I kad su ga mučili, on nije mogao izjaviti drugo, nego što je stvarno bila istina: »Sy wellen den Thähly Ferenzen nit einlassen, sonndern nur die Kay. M. allain zu ainem herrn haben«. ³⁸⁹ I Matko Turčić iz Jastrebarskog, baničin podložnik priznaje da su pobunjenici htjeli »ein Khayserliche gerechtigkeit aufrichten« i da su upravo zato »diese Pundt angefangen«. ³⁹⁰ U tom sklopu pitanja dobiva posebno značenje poznata Svračeva izjava o osnivanju »Khayserliche stell« na zagrebačkom Gradecu. Smatramo, kako smo već spomenuli, da je riječ o *carskoj* ili *kraljevskoj krajiškoj upravi*. Da je vojnicima ili vođjama pobune najviše stalo do Krajine, ili kako sami kažu Granice, pokazuje nastavak Svračeve izjave: oni se sami žele brinuti za Granicu budući da gospoda za nju uopće ne pitaju. Taj bi prijedlog o osnivanju šireg krajiškog područja na tlu Slavonije donio rješenje njihova položaja i životnog problema: oni će *od privatnih postati krajiški vojnici!* Car će se brinuti za njih, dobit će od njega zemlju kao drugi carski vojnici, a neće ni izostati plaća tada kad služe pod njegovim zapovjednicima.

U pobunjeničkim se zahtjevima prema tome jasno razabiru *dva programa* koja odgovaraju strukturi pobunjeničkog društva. Vojnik kao znatno sposobniji preuzima vodstvo, ali je primoran pobunjeničke zah-

³⁸⁸ N. dj., str. 290.

³⁸⁹ N. dj., str. 292.

³⁹⁰ N. dj., str. 253.

tjeve formulirati tako kao da mu je najviše stalo do ukinuća feudalnih okova. Treba, dakle, najprije ukloniti Taha, koji u toj borbi, *bez velike svoje krivice*, postaje *simbol zla*. Pobunjeni predijali i obični podložnici šalju svoja poslanstva u Beč i neprestano uvjeravaju cara kako se na Tahovu vlastelinstvu ne može živjeti. Vladar ima pri svemu tome i svoje račune, jer je u krajnjoj liniji stubičko-susjedski posjed dobro vrelo prihoda. On će dakle jednom učiniti uslugu Tahu, a drugi puta Uršuli, ali u oba slučaja tako da dâ prednost svojim interesima. Maksimilijanov nepravedan odnos prema Tahu kome oduzima zakupljenu polovicu imanja pogoršava i tako napete odnose. Heningovci, pošto su osjetili carsku naklonost, počinju novim žarom borbu protiv Taha u kojoj ne štede i ne biraju sredstva. Taha treba potpuno maknuti s tog posjeda, jer inače neće biti sigurni u svom dijelu imanja. Zato se upotrebljava i vojnik i kmet. Tah je po drugi put istjeran, a to je bilo djelo Uršule i njezinih zetova. Otkad su se oni vratili na posjed bilo je ponovo mnogo prilike za sukobe. Zato vladar šalje opet jednu komisiju sa zadatkom da Tahu predloži da se potpuno povuče s posjeda i prepusti ga Stjepanu Gregorijancu i Uršuli. Nagovoren, Tah pristaje, ali u tom odsudnom trenutku, u kojem je trebalo postići konačan sporazum, diže se susjedski vojnik i vuče već smirenog susjedskog i stubičkog kmeta sa sobom u oružani ustanak. On neće više ni jednog drugog vlastelina osim cara. Tako u času kad vladarevi poslanici *rješavaju problem prema zahtjevima Tahovih podložnika*, buna sasvim neočekivano izbija, jer je jedna parola zamijenjena drugom: *borbu protiv Taha zamijenjuje novo načelo borba za cara*. Pripremana, ali ne i dovoljno pripremljena, buna dobiva karakter kratkotrajnog otpora već unaprijed osuđenog na propast. Jer ne valja smetnuti s uma da je seljačka buna 1572/73. po svom osnovnom karakteru obračun *između malobrojnih vlastelinskih vojnika i nenaoružane gomile podložnika protiv carske i kraljevske plaćeničke vojske*. U tom su obračunu prvi morali izgubiti. Zato i jest buna svladana u nekoliko dana.

Gledana u tom svijetlu Gregorić—Gupčeva buna ima čitav niz *negativnih crta!* Jer vojnik da bi ostvario svoj cilj vuče kmeta u borbu da bi ga kasnije prepustio osveti gospode i njihovih plaćenika. Konačno da li se može prijeći mimo činjenice da Gregorić i Gušetić bježe u Ugarsku i kasnije na Slavonsku Krajinu ne zanimajući se uopće za sudbinu Gupca i njegovih ljudi kod Stubice? To je, dakako, logika vojnika XVI. st. koji neće uludo gubiti glavu, ali je historiografija ne smije prihvatiti kao pozitivnu. Stoga nas mnogo više osvaja lik stubičkih vojđa, prije svega »kralja« Matije ili Jambreka Gupca koji niti u najtežim trenucima ne napušta svoje ljude. Prema svemu, već ova najveća buna na slavonsko-štajerskoj granici u XVI. st. pokazuje da je na *militariziranom slavonskom vlastelinstvu XVI. stoljeća nemoguće postaviti i ostvarivati jedinstveni i zajednički cilj za borbu za sve podložnike*. Jer vojnik iskorištava svoj bolji položaj, nameće kmetu svoje ideje i poziva ga u rat protiv vlastelina samo zato da bi lakše postigao svoj cilj.

Zusammenfassung

EINIGE NEUE THESEN ÜBER DIE URSACHEN DES SLOWENISCHEN-KROATISCH BAUERNAUFSTANDS VON 1572—1573

Anfangs gibt die Verfasserin eine Übersicht der neuesten Historiographie und neuer Quellen. Trotz vielen vorzüglichen Ergebnissen konnte die Historiographie die Frage nach der Grundursache und nach dem Anlaß des Aufstandes von 1573 nicht zufriedenstellend beantworten, der Meinung der Verfasserin nach weist sie zwei schwerwiegende Mängel auf: erstens die irrige Überzeugung, daß es zu Aufständen im Augenblick größter Exploitation kommt und zweitens die Überzeugung, daß die Unterdrückten eine »rechtlose und unterdrückte Masse« seien, eine undifferenzierte Gesellschaft. Die Hauptursachen des Aufstands sind dunkel geblieben, da im Fachschrifttum bisher durchwegs übersehen worden ist, daß der Aufstand von 1573 von einem *Soldaten* geführt worden ist, der die Bauern derselben Herrschaft mit sich in den Astand riß.

Die Verfasserin sieht die Ursachen des bewaffneten Aufstands von 1573 in der gesellschaftlichen Struktur der Herrschaft Susjedgrad-Stubica und im besonderen Verhalten des Herrschers gegenüber den Eigentümern dieser Herrschaft. Im Susjedgraderteil der Herrschaft gibt es ca. 30 Soldaten (*prediales*), im Stubicerteil keinen einzigen. Da ein Soldat einer privaten Herrschaft nicht zu einem freien Soldaten bzw. Grenzer werden kann — einem kaiserlichen Soldaten, versuchen Gregorić und seine Soldaten die ungerichteten Verhältnisse in der Herrschaft Susjedgrad-Stubica auszunützen um ihr Ziel zu erreichen, nämlich Tahy zu vertreiben, ihre und die Nachbarherrschaften direkt dem Kaiser unterzuordnen und dort als freie Grenzer, nur der Oberverwaltung der Grenzer in Zagreb unterordnet, zu bleiben.

Die Auseinandersetzungen um die Herrschaft von Susjedgrad-Stubica seit 1564 sind für sie von Vorteil. Der Herrscher versucht aus der Herrschaft möglichst viel herauszuschlagen. Die Kammer, die die dem Herrscher gehörende Hälfte der Herrschaft zweimal verwaltet (1566—1569 und 1571—1572), hetzt so wie auch die Familie Henning die Leibeigenen zum Aufstand gegen Tahy auf. Deshalb herrscht in der Zeit, als Tahy die Herrschaft verwaltet (1569—1571) dort Ruhe und dieselben Soldaten, die später gegen ihn kämpfen, vertreten in dieser Zeit seine Interessen. Als es nach der Rückkehr der Henninge zu neuen Auseinandersetzungen kommt, versucht der Herrscher die Lage auf diese Weise zu klären (im Januar 1573), daß er Tahy dazu überredet, seine Hälfte der Herrschaft an Stefan Gregorijanec, den Schwiegersohn von Ursula Henning, zu verkaufen. Dieser Vertrag wird schließlich in Zagreb unterschrieben und bildet den Anlaß des Aufstandes. Gregorić und seine bewaffneten Soldaten gehen zum Aufstand über im Augenblick, als ihnen klar wird, daß nicht der Kaiser die Herrschaft übernehmen wird sondern wieder ein kroatischer Adeliger. Deshalb kommt es zum Aufstand plötzlich, er ist ungenügend vorbereitet und kommt zu einem wirklich tragischen Ende, das besonders tragisch ist für den gewöhnlichen Leibeigenen, der von Gregorić und seinen Soldaten in den Kampf gegen Tahy mithineingezogen worden war.